

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUZAY IRAK'TA KIRAÂT EĞİTİMİ VEREN KURUMLAR
(NURU'L-HİKME EĞİTİM ve KÜLTÜR VAKFI ÖRNEĞİ)**

İbrahim ÇİÇEK

**Nisan-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAMİ İLİMLER ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUZEY IRAK'TA KIRAÂT EĞİTİMİ VEREN KURUMLAR
(NURU'L HİKME EĞİTİM ve KÜLTÜR VAKFI) ÖRNEĞİ**

İbrahim ÇİÇEK

**Danışman
Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN**

**Nisan-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

İbrahim ÇİÇEK tarafından hazırlanan “**Kuzey Irak’ta Kıraât Eğitimi Veren Kurumlar (Nuru’l Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı) Örneği**” adlı tez çalışması .../.../... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslami İlimler Ana Bilim/Ana Sanat Dalı’nda YÜKSEK LİSANS olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Unvanı Adı SOYADI

.....

Danışman

Unvanı Adı SOYADI

.....

Üye

Unvanı Adı SOYADI

.....

Üye

Unvanı Adı SOYADI

.....

Üye

Unvanı Adı SOYADI

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Bu tez çalışması tarafından nolu proje ile desteklenmiştir.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

İmza

İbrahim ÇİÇEK

Tarih: 27.07.2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUZEY IRAKTA KIRAÂT EĞİTİMİ VEREN KURUMLAR (NURU'L HİKME EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI ÖRNEĞİ)

İBRAHİM ÇİÇEK

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraât Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

2024, 110 Sayfa

Jüri

Danışman Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Dr. Öğr. Üyesi İsa HIZIROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRKOL

Kur'an-ı Kerim nazil olmaya başladığı andan günümüze kadar insanlar, sure ve ayetlerin eşsiz nazmı ve güzelliği karşısında aciz kalmışlardır. Şairler ve edipler bu güzellik karşısında hayranlıklarını dile getirmekten kendilerini alamamışlardır. Kur'an-ı Kerim ve kıraâtı Hz. Peygamber'den itibaren günümüze kadar kuşaktan kuşağa aktararak nakledilmiştir. Bu kuşakların en önemli halkasını ise Ashâb-ı Kirâm oluşturmuştur. Kur'an ve kıraâtlerinin Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledilmesinde çok sayıda kıraât âlimi, kurrâ, hafız ve hattatlar büyük gayretler göstermişlerdir. Tüm bunlara rağmen gerek ülkemizde gerekse de Arap dünyasında kimi çevrelerce sahih kıraâtlerin dışında yeni kıraâtler oluşturulmaya çalışılmakta ve tecvidin bidat olduğunu savunulmaktadır. Sahih kıraâtin Hz. Peygamberden geldiği şekli üzere muhafaza edilebilmesi ve uydurma/zayıf kıraâtlerin önüne geçilebilmesi için İslam dünyasının birçok bölgesinde kıraât medreseleri bulunmaktadır.

Bu minvalde Kıraât tarihimizin önemli yapı taşlarından birini oluşturan medreselerden biri olan Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı yüksek lisans tezimize konu olacaktır. Sözü geçen vakıf tarihten gelen ilmi geleneği sürdürmesi ve yürütmekte olduğu eğitim programıyla toplum içerisinde sahih kıraâtlerin yaygınlaşmasını, sahih kıraâtlere sahip hafız ve kurrâların yetişmesini sağlamak, sahih kıraâtlerin muhafazasını ve sahih -sahih olmayan ayrımının doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilmeyi hedeflemektedir. Yapacağımız bu çalışma İslam dünyasının farklı bölgelerinin ortak paydası olan İslam ilim geleneğinin muhafazası adına yapmış olduğu çalışmaları bir nebze de olsa gözler önüne serecektir. Çalışmanın bilimsel proje olarak sunulması farklı bölgelerde yapılan kıraât çalışmalarını ortaya koyacağı anlamına geleceğinden, İslam ilim mirasının tek bir kaynaktan beslendiğini ortaya koyması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraât, Kuzey Irak, Nuru'l Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı

ABSTRACT

MS THESIS

INSTITUTIONS PROVIDING KIRAÂT EDUCATION IN NORTHERN IRAK (THE CASE OF NURU'L-HIKME EDUCATION AND CULTURE FOUNDATION)

İBRAHİM ÇİÇEK

Batman University Graduate Education Institute

Department Of Quran Recitation And Qiraat

Advisor: Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

2024, 110 Pages

Jury

Advisor Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Asst. Dr. İsa HIZIROĞLU

Asst. Dr. Nihat DEMİRKOL

Since its reveal until today, people have remained humbled by the unique poetry and beauty of the suras and verses in the Qur'an. Poets and scholars could not help expressing their admiration for this beauty. The Qur'an and its recitation have been transmitted from generation to generation from the Prophet until today. The most important link of these generations was the Ashâb-ı Kirâm. Many Qur'anic scholars, *qurrâ'* (reciters of the Qur'an), *hafiz* (those who memorized the whole Qur'an) and calligraphers have made great efforts in the authentic transmission of the Qur'an and its *qira'at* (the readings, or methods of recitation of the Qur'an) from the Prophet. Despite all these, some certain circles both in our country and in the Arab world are trying to create new versions of *qira'at* other than the authentic (*sahih*) ones and argue that *tajwid* (the set of rules governing the way in which the words of the Qur'an should be pronounced during its recitation) is *bid'ah* (innovation in religious matters). In order to preserve the authentic *qira'at* as it was transmitted from the Prophet and to prevent fabricated/weak *qira'at*, there are *qira'at* madrasas in many parts of the Islamic world.

In this respect, the Iraqi Iqraa Institute, one of the madrasas that constitute one of the important milestones of the *qira'at* history, will be the subject of this master's thesis. With their continuation of the scholarly tradition and the education programme they carry out, the Nur al-Hikma Institute, aim to ensure the spread of authentic (*sahih*) *qiraat* in the society, to raise *hafiz* and *qurrâ'* with authentic recitation, to preserve authentic recitation and to ensure the correct understanding of the authentic-inauthentic distinction. This study will reveal to some extent the studies carried out by different regions of the Islamic world for the preservation of the Islamic scientific tradition, which is a common denominator. Since the presentation of the study as a scientific project means that it will reveal the *qira'at* studies carried out in different regions, it is of great importance in terms of revealing that the Islamic scientific heritage is fed from a single source.

Keywords: The Qur'an, Qira'at, Nur al-Hikma Institute

ÖNSÖZ

Âlemlerin yaratıcısı olan yüce Allah, kullarını etrafında toplanmak ve mesajına tabii olmak üzere peygamberler göndermiştir. Bu mesajların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed (sav) aracılığıyla insanlara ulaştırılmıştır. İnsanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmak ve hakkı batıldan ayırmak sıfatlarını taşıyan bu ilahi hitabın nuru kıyamete değin sürecektir. İnsanlığın yeryüzü yolculuğunda eşsiz bir pusula görevini yüklenen bu ilahi hitap, Allah'ın muhafazası altında görevini sürdürecektir. Bununla beraber, Peygamber'in varisleri olan ilim ehli bu vazifeyi membaından alarak nesilden nesle aktarma seferberliklerine devam etmektedirler.

Kıraât denildiğinde, öncelikle Kur'ân-ı Kerim'in nüzul dönemi okuyuş biçimini tespit etme ve onu orijinal haliyle nakletme amacıyla ortaya çıkmış ve bu yönüyle ilahi hitapla direk bağlantılı olan bir ilim dalı akla gelmektedir. Bu yönüyle, teori ve pratikte erken dönemlerden başlayarak günümüze değin süren ve zaman içinde kendine ait kurallar bütününden müteşekkil bir muhteva meydana gelmiştir.

Nesilden nesle muhafazası ibadi bir eylem niteliği taşıyan kıraât ilmi ve eğitimi Müslümanların ayak bastığı her toprak parçasında neşet etmiştir. İbadetin ve sosyal hayatın merkezi haline gelen cami ve mescitler, namaz vakitlerinin dışında birer eğitim merkezi hüviyeti kazanmış ve bu mekânlarda gönüllü veya resmi görev yapan kimseler öncelikli olarak çocuklara Kur'ân-ı Kerim okumayı kurallı olarak öğretmişlerdir.

Kadim İslam medeniyetinin temelleri üzerine kurulduğu cami ve mescitler, süreç içerisinde vazifesinin büyük bir bölümünü eğitim merkezleri olan medrese ve enstitülere bırakmıştır. Bu mirasın elden ele, tahriften uzak ve aslı üzere devam etmesi için göz ardı edilmeyecek hizmetler yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir.

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde Kur'ân-ı Kerim eğitimi, hafızlık, kıraât eğitimi, *Daru'l-Kurra* ve tarihi yönüyle medreselerin kuruluş ve gelişim aşamaları kısaca ele alınacaktır. Birinci bölümde ayrıca, bu tezin konusunun bahsi olan eğitim kurumlarının bulunduğu Irak topraklarının geçmişten günümüze kısaca tarihi, sosyal ve coğrafi durumu, eğitim veren müesseseleri hakkında güncel bilgiler incelenecektir.

İkinci bölümde ise, bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Nuru'l Hikme Eğitim Enstitüsü'nün eğitim müfredatı ve Kur'ân-ı Kerim öğretimi ile hafızlık çalışmalarının nasıl olduğu ve Kuzey Irak'ta yetiştirdikleri *kurra* ve hafızlardan örnekler verilecektir.

Bu çalışmada, konu seçiminde ve kıraât alanında bana engin tecrübelerini aktaran, sabırla ve bilgelikle yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Osman Bayraktutan’a gönülden teşekkürü borç bilirim. Yine alışma süreci boyunca akademik desteğiyle yanımda olan Hocam Mehmet şirin Cengiz bey’e, kıymetli arkadaşım İşhak Erkan’a, yaptığım ikili görüşmelerde bana desteklerini esirgemeyen Kuzey Iraklı hafızlara ve hocalara, Halepçe Üniversitesi’ndeki akademisyenlere ve eğitim vakfındaki idareci ve eğitimcilere, benden manevi desteğini esirgemeyen ebeveynime ve tüm sıkıntılarıma katlanan eşime şükranlarımı sunuyorum.

İbrahim ÇİÇEK

Batman 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1.1. Araştırmanın konusu ve kapsamı	2
1.1.2. Araştırmanın amacı ve önemi.....	3
1.1.3. Araştırmanın literatür özeti.....	4
1.1.4. Araştırmanın yöntemi	6
1.2. Kıraât İlminin Tarihçesi	7
1.2.1. Kıraât ilminin tanımı	7
1.2.2. Kur'ân eğitimi tarihi	8
1.2.3. Hafızlık müessesesi.....	10
1.2.4. Osmanlı döneminde Kur'ân eğitimi	13
2. IRAK VE KUZEY IRAK'TA KIRAÂT EĞİTİMİ.....	17
2.1. Irak'ta Siyasal, Sosyal ve Kültürel Hayat	17
2.1.1. Irak'ın coğrafi konumu.....	17
2.1.2. Irak'ın ekonomik durumu.....	17
2.1.3. İslam öncesi Irak.....	18
2.1.4. Irak'a İslamiyet'in gelişi.....	19
2.1.5. İslamiyet'in gelişinden günümüze kadar Irak	22
2.1.6. Irak Kürtlerinin İslam'a girişi.....	25
2.2. Irak'ta din ve kıraât eğitimi	26
2.2.1. Irak'ta Abdullah bin Mesud etkisi	27
2.2.2. Selçuklular ve medreselerin sistemli hale gelmesi	29
2.2.3. İhtisas medreseleri	31
2.2.4. Osmanlı dönemi Irak'ta Kur'an eğitimi	32
2.3. Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi	34
2.3.1. Kuzey Irak'ta siyasal ve sosyal yapı	34
2.3.2. Kuzey Irak'ın coğrafi tanımı	36
2.3.3. Kuzey Irak'ta eğitim tarihi	36
2.3.3.1. Kuzey Irak'ta Kur'ân eğitim merkezlerinin oluşumu	39
2.3.4. Kuzey Irak eğitim merkezlerinin yöntem ve müfredatı	44

2.3.5. Kuzey Irak Kıraât merkezlerinde kültür ve terbiye çalışmaları	48
3. NURU'L-HİKME EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI.....	49
3.1. Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Tanıtımı	49
3.2. Kurumun Kurucuları ve İlmi Kişilikleri.....	50
3.3. Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı'nın Kısımları	51
3.4. Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Eğitimcilerinin Özellikleri.....	52
3.5. Genel İdare Kurulu	53
3.6. Eğitim Müdürlüğü	53
3.7. Kültür Müdürlüğü.....	54
3.8. Kur'an Eğitimi ve Talimi	54
3.8.1. Eğitim ve talim dili	55
3.8.2. Eğitimci olma şartları	56
3.8.3. Öğrenci alım kriterleri	56
3.8.4. Erkek ve kız öğrenci eğitim ve yöntemi.....	56
3.8.5. Eğitimin başlama yaşı.....	57
3.8.6. Eğitimde takip edilen müfredat	57
3.8.7. Eğitim süreçlerinde okutulan ders kitapları ve içerikleri.....	68
3.9. Mal Müdürlüğü.....	76
3.10. Basın ve Yayın Müdürlüğü	76
3.11. Halka İlişkiler Müdürlüğü	77
3.12. Eğitim sürecinde Sosyal Aktiviteler ve Tatiller	77
3.13. Resmi Tatiller	78
3.14. İcazet ve Diploma Töreni	78
3.15. Nuru'l -Hikme Eğitim ve Kültür Vakfına Ait Fotoğraflar	79
4. SONUÇ.....	88
5. KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ.....	99

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cc	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktor
Eğ.	: Eğitim
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
Mrk.	:Merkezi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölüm Tarihi
ra.	: Radiyallahu Anh
sav	: Sallallahu Alyehi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yayıncı yok

1. GİRİŞ

Hız. Peygamber (sav) ve sahabe döneminde icra edilen lafız, anlam ve eylem bütününden oluşan ideal okuma biçiminin bozulmasıyla beraber, Kur'ân-ı Kerim'in nitelikli tilavetine yoğunlaşan çalışmalar değer kazanmıştır. Hız. Peygamber (sav) dönemindeki dinamik okuma unsurlarından her birinin saklı tutulmasına yönelik kısmi içerikli çalışmalar ortaya çıkmış, daha sonra ise İslam coğrafyasının birçok bölgesinde kurulan medreselerde sistematik bir şekilde kıraât eğitimi verilmeye başlanmıştır.

Geçmiş dönem uleması, gerek yazdıkları eserlerle gerekse de medreselerdeki eğitim metoduyla sahih okuma biçimini olanca hassasiyetle günümüze kadar nakletmek için çabalamışlardır. İlk döneme ait telaffuz yetkinliğinin aktarımındaki yegâne güvenceyi, medreselerde eğitimi devam eden kıraât ve tecvîd oluşturmuştur.

Medreselerde tedrisi devam etmekte olan sahih kıraâtler ve tecvîd eğitimi ülkemizde bir kısım çevrelerce iddia edildiği gibi sonradan türeme ve Kur'ân tilavetine meşakkat unsuru olarak iliştilirilmiş iğreti bir ilim dalı değildir. Ayrıca, bu yüksek lisans çalışmasında da değinileceği üzere, Arap dünyasında yapılan bazı çalışmalarda iddia edildiği gibi tecvîd birikimi, hicri dört ve beşinci yüzyıllarda gün yüzüne çıkmış değildir.

Aksine ulema, kıraât ilminin Hız. Peygamber'den (sav) başlayarak tam anlamıyla sistematikleşme dönemine varıncaya dek geniş bir surette ele alınmasını ve saklı tutulmasını amaçlamış ve başarmış olmakla birlikte, kendinden önceki birikimi de aynı ile yansıtabilmiştir. Bu yönüyle kıraât uleması, pratize edilmiş kaideler bütünü mahirane bir şekilde kitabiyata aktarmıştır. Böylece, kıraât ilminin yaygınlaştığı merkezlerden biri, belki de dönemi açısından en önemlisi olan Irak bölgesindeki çalışmaların etrafıca beyan edilmesi, kıraât ve tecvidin varlığını sorgulayan, fonksiyonelliğini egale etmeye çalışan art niyetli ve cahilane tavır takınanlara verilebilecek en kestirme ve ikna edici delil olma niteliği taşımaktadır.

Böylesi kritik bir bölgenin muhtevasının tespiti, kıraât ve tecvide parçacı bir bakışla, müstakil bir ilim dalı olarak değil, dilbilimin bir parçası olarak yaklaşan müelliflere karşı da adeta bir savunma mekanizması niteliğindedir.

Bu yüksek lisans çalışması, 1400 küsur yıldır yeryüzünü nuru ile aydınlatan yüce kelimamızın farklı toplumlarda ne tür bir eğitim yöntemi ile öğretilildiğini anlama, Kur'ân-ı Kerim'in başka milletler tarafından ne şekilde öğrenildiğini, gelecekte bu çalışmaların hedeflerine ulaşma noktasındaki gayretlerini anlama ve ülkemizde var olan eğitim kurumlarına bir örneklik teşkil etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Yapılan

araştırmalarda böyle bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması, bizi bu yönde bir çalışmayı ortaya koymaya teşvik etmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu Amacı, Önemi ve Yöntemi

1.1.1. Araştırmanın konusu ve kapsamı

Nâzil olduğu gün itibariyle inananların iki cihanda saadetini temin etme fonksiyonunu yüklenen Kur'ân-ı Kerim'in yaşam planına intikali, sahih bir anlamaya ve Hz. Peygamber'e (sav) inzal edildiği dönemdeki kıraâtın muhafazası ile mümkündür.

Doğru bir anlamanın, kelimelerin sahih telaffuzundan geçtiğinin bilincinde olan dilbilim, kıraât ve tecvîd müellifleri, gerek müstakil eserler tertip etmek, gerekse de farklı disiplinler içerisinde değinmek suretiyle harflerin mahreç ve sıfatları hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemişlerdir. Binaenaleyh, sözlü kültürün çok etkin olduğu Arap yarımadasında nazil olan Kuran'ı Kerim'i sahih bir şekilde telaffuz etmek Hz. Peygamber'den beri Müslümanların üzerinde hassasiyetle durdukları bir konu olmuştur.

Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sora İslam orduları fetihlerine devam ederek İslam davetini farklı milletlere ulaştırma gayretinde olmuşlardır. Gittikleri yerlerde medrese kurmak veya yapılan ibadethanelerde ders vermek suretiyle İslam ilim, kültür ve medeniyetini yaygınlaştırmayı amaçlamışlardır.

Günümüzde farklı sınırlar içinde bulunan elliye aşkın İslam ülkesi, bünyelerindeki eğitim kurumlarıyla kadim İslam ilim kültürünü devam ettirme gayreti içerisinde dirler. Bu eğitim kurumlarının önemli organlarından biri olan kıraât ilmi, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde tedris, talim ve tahfiz yöntemleriyle korunmaya, sürdürülmeye ve yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının konusunu oluşturan Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı, böyle ilmi bir geleneğin devamlılığını sağlayan önemli kurumların başında gelmektedir. Nitekim doğu medreselerinin büyük oranda etkilendiği ve Dımaşk/Şam bölgesinde uzun süreler ders veren Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kurdî gibi âlimler ile onun vefatından sonra yerine gelen İbnü'l-Hâcib ve dahi İbnü'l Cezerî gibi otoritelerin yaşayarak ilmi geleneği sürdürdüğü bölgeler üzerinden yürütülecek çalışmaların, sahih kıraâtlere en yakın noktadan ulaşmayı sağlayacağı düşünülmektedir.

“Kuzey Irak'ta Kıraât ve Kur'ân Eğitimi: Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Örneği” başlıklı bu yüksek lisans çalışması, ilk dönemlerden beri süre gelen bir geleneğin

teşekkül etmeye başladığı coğrafyaya ait konuları kapsamı açısından kıymetli bir çalışmadır. Nitekim giriş, sonuç ve iki bölümden teşekkül eden bu tezin giriş bölümünde, kıraât ilminin tarihsel sürecine, gelişimine ve sistematikleşmesine değinilecek, birinci bölümünde genelde Irak, özelde Kuzey Irak'ın geçmişine ve kıraât ilmine dönük kimi bilgi ve tespitlerin tarihsel hadiselerle bağlantı arz etmesi sebebiyle Irak'ın siyasî tarihine değinilecektir. Yine, bu medeniyette tercih edilen kıraât rivayetlerinde baskın bir etkiye haiz olması gerçeğinden hareketle, Kuzey Irak'taki toplumsal yapıya da kısaca temas edilecektir.

Akabinde ikinci bölümde, tezin asıl konusu olan “Kuzey Irak'ta Kıraât ve Kur'ân Çalışmaları: Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı” başlığı altında eğitim faaliyetleri devam etmekte olan modern bir kurumun varlığını sürdürdüğü coğrafyadaki etkinliği, öğrenci yetiştirme modeli ve eğitim sistemi irdelenmek suretiyle geçmiş ile günümüz arasındaki bağ ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Kur'ân-ı Kerim tedris ve talimi, tecvîd eğitimi, hafızlık ve *kurra* yetiştirme modelinin uygulanabilirliği ortaya konulmak suretiyle, eşdeğer kurumlar ile gerektiğinde karşılaştırma yapılabilmesine olanak tanınması ve yukarıda zikredilen kasıtlı geçersiz iddialara gerekli cevapların verilmesine muttali olması murad edilmektedir.

1.1.2. Araştırmanın amacı ve önemi

Kıraâtler, varlığı itibariyle olmasa da mahiyeti itibari ile her dönemde tartışma konusu olmuştur. Günümüzde de kimi çevreler, Kur'an'ı tecvîd kaidelerine göre okumanın bidat olduğunu, Arap dili fonetiğinde yaygınlaşmış olan bazı unsurların Kur'ân-ı Kerim tilavetine eklenmek suretiyle aslı astarı olmayan bidatlerin insanlar ile Kur'ân-ı Kerim arasında engeller oluşturduğunu iddia etmektedirler. İddia sahipleri, yeni bir okuyuş formatı oluşturularak sahih telaffuzun ancak bu ilkelere riayet edilerek temin edilebileceği inancını taşımaktadırlar.¹

Bu tür düşüncelerin arka planında, müminlerin fikir dünyasında bir yıkım meydana getirmek suretiyle berrak İslami algıya zarar vermek, neticede bunun yerine karmaşık bir zihin dünyası inşa etme gibi menfî duygular yatmaktadır. İlk dönemlerde daha çok kitabi arenada ortaya çıkan ve zamanla bilinçli bir saldırıya dönüşen bu düzenli

¹ Harun Ögmüş, “Kur'an'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklıklarının Değerlendirilmesi,” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/2 (2010), 5-26.

tenkitler, teknolojik gereçlerin yaygınlaşmasıyla beraber hâlihazırda sosyal medyada yüzeysel eleştirilere dönüşmüş durumdadır.

Bu türden asılsız iddia ve tenkitlerin, toplumun zihnindeki sahih kıraât anlayışının bozulması ve unutulmasının önüne geçmek için, İslam coğrafyasının birçok bölgesinde İslam âlimleri kimi zaman yönetimin destekleriyle, kimi zaman İslam tebaasının yardımlarıyla sahih kıraâtleri muhafaza edip yaygınlaştırmak için hafızlık, kıraât ve tecvîd merkezleri oluşturmuşlardır.

İşte bu gerekçelerden yola çıkarak zamanın problemlerine çözüm odaklı eğitim veren kıraât-tecvid medreselerinin bir örneği olan Nuru'l Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı'ndan hareketle, zikredilen ilimlere dair müktesebatın Hz. Peygamber'in vefatından sonra kısa bir dönemde şekillendiği, bu ilmin pratiği bir tarafa teorisinin bile köken olarak tarihin derinliklerinde yer bulduğu ve böylece bidat tasavvurunun yersiz ve tarafgir olduğu ispat edilmeye çalışılacaktır.

Ayrıca, Kur'ân'ın Arapça indirilmesi ve bu dilin kendine has bir takım özelliklere sahip olması, Arapça dışındaki dillerde ise benzer seslerin olmayışı, Kur'an'ın telaffuz veçhesiyle eğitim-öğretiminde bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu zorlukların önüne geçmek için, toplumun her kesimine harflerin mahreç ve sıfatlarının sahih ölçüler bağlamında telaffuzunu öğretmeyi gaye edinen örneklerden biri olan Nuru'l Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı'ndaki eğitim modeli, Kur'ân-ı Kerim'i nazil olduğu yönleriyle öğrenmek isteyenlere büyük destek sağlamaktadır.

Güncel eğitim faaliyetlerine devam etmekte olan Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı on bini aşkın talebesi, iki bin eğitimcisi ve elli beş eğitim merkezi ile bulunduğu bölgede örnek teşkil etmektedir. Kuşkusuz bu örneğin hem müfredat hem kapsayıcılık hem de içerik olarak bütün özelliklerinin incelenerek akademik camiaya kazandırılması ülkemizde devam eden kıraât anabilim dalı öğrencileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bünyesinde yürütülmekte olan *tashihi huruf* gibi çalışmalara destekleyici mahiyette olacağı, tedris sürecine ve uygulanmakta olan programların zenginleşmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.1.3. Araştırmanın literatür özeti

Irak, kıraât birikiminin, kıraât ilminin tarihî seyrinde önemli yer tutmasına rağmen, kıraât disiplininin teşekkül sürecini de ihtiva eden asırlık bu medeniyetin kıraât panoramasına dair ülkemizde henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Kıraât ilmi

açısından bölgenin ve kıraât camiasının önemli siması İbnü'l Cezerî ve yetiştirdiği isimler üzerine yapılan araştırmalarda, kıraât ortamına ilişkin yalnızca yüzeysel bazı notlara yer verildiği görülmektedir.

Öte yandan, ülkemizde yapılan kıraât ilmi çalışmalarında birkaç cümleyle yer bulan Irak'ın kıraât ilmiyle olan ilişkisine, birkaç siyasi eserde tarih ve coğrafya konusunda ı ışık tutar mahiyette değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede kıraât tarihinde önemli yeri olan Irak kıraât kültürü üzerine derli toplu bir sunum gerçekleştirmek, çalışmanın bir başka gayesini teşkil etmektedir.

Elbette bu çalışma tümüyle Irak'ın kıraât tarihini ve bütünüyle orada yetişmiş veya talebe yetiştirmiş büyük âlimleri anlatmaya ve tümünü bir arada sunmaya güç yetiremez. Ama hemen yanı başımızda asırlarca ilme beşiklik etmiş toprakların daha yakından tanınmasını ve ilgileri yeniden üzerine çekmek suretiyle saklı kalmış bazı bilgilerin gün yüzüne çıkması gibi gereksinimleri ve mantığını yansıtmaları açısından literatürde bir boşluğu doldurabilecek niteliktedir.

Bu çalışmada, son dönemde ülkemizde yapılan ve çalışmanın konusu ile ilişkilendirilebilecek alan araştırmaları taranmıştır. Tez konumuz olan “Kuzey Irak'ta Kıraât Eğitimi Veren Kurumlar: Nuru'l Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Örneği” ile ilgili doğrudan bir çalışma bulunmamakla beraber, bu konu ile ilişkilendirilebilecek bazı çalışmalar mevcuttur.

Bu bağlamda, Manal Abdulghani Mustafa Mustafa tarafından Erbil'de bulunan Selâhaddin Üniversitesi'nde bugüne kadar Kur'an ve Tefsir çalışmalarıyla ilgili akademik tez, makale ve bildirileri konu edinen “Kuzey Irak Üniversiteleri'nde Kur'an ve Tefsir ile İlgili Yapılan Çalışmalar: Selâhaddin Üniversitesi Örneği” adlı yüksek lisans tezinden, İbrahim Tetik tarafından tecvîd ilminin tüm aşamalarının kavramsal ve muhteva açısından gelişimini tanıtmayı amaçlayan “Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci” adlı doktora tezinden, Abdulhamit Birışık'ın “Kıraât İlmi ve Tarihi” başlıklı eserinden, Mehmet Emin Maşalı'nın “Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraât İlmi” adlı eserinden ve Mehmet Dağ'ın “Geleneksel Kıraât Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım” adlı eserinden de azami ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra, vakfın genel merkezinin bulunduğu Erbil Şehri ziyaret edilerek vakıfta yapılan çalışmalar nitelik ve nicelik açısından değerlendirilmiş, ders vermekte olan hocalar, eğitim gören yatılı ve gündüzcü öğrenciler ve vakfın teknik ve idari işleriyle ilgilenen kişi ve/veya birimlerin dâhil edildiği araştırmalar yapılarak ortaya çıkan sonuçlar sözlü ve yazılı olarak kayıt altına alınmıştır.

1.1.4. Araştırmanın yöntemi

İslâmî ilimlere ait gelenekte yer edinen ve ulema nezdinde benimsenmiş, hâlihazırda istimal edilen usullerin bir araya getirildiği bu tez çalışması, bilimsel zemine sahip sağlam delilleri içinde barındıran bir sonuca erişmek genel amacını taşımaktadır. Mevzunun amacına iletebilecek ve içeriği genel hatlarıyla yansıtmayı gaye edinen bu çalışmada takip edilecek kademeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Literatür taraması ile mevzuyla ortak yönleri bulunan kadim dönem telifleri ve çağımızdaki kitaplarda yer edinmiş bilgiler tetkik edilip, akademik alan araştırmalarından faydalanılarak, yol gösterici malumatla çalışmanın kapsamı genişletilmiştir.
- Konunun belirli bir düzen ve kapsayıcı formda işlenmesine katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle verilerin elde edilmesinde salt yazınsal kaynaklarla yetinilmeyip aynı zamanda internet veri tabanında yer edinen makale, uzman görüşü türünden yönlendirici bilgilerden de azami derecede faydalanılmıştır.
- Teknoloji alanında çağımızdaki tekâmülün tecvîd ilmine sağladığı imkânlardan faydalanmak amacıyla, “el-Mektebetü’ş-Şâmile” ya da işlevsel olabilecek benzeş bilgisayar yazılımlarına müracaat edilmiştir.
- Önceki dönemleri betimleyen dolayısıyla kıraât ve tecvîd ilminin disipline edilme sürecini kapsayan, rivayetlere dayalı genel bir değerlendirme yapılmıştır.
- Irak ve Kuzey Irak toplumundaki kozmopolit yapılanma, hatalar bütünüünün avam ve havasta yer bulmasının yanında dönemin sosyo-kültürel ve bilimsel dinamiklerinin de bölgede salt kıraât-tecvîd kurumlarının oluşum sürecine katkısı ve tilavet temelli sıkıntılar ele alınmıştır.
- Enstitünün eğitim muhtevası incelenerek sıfâtü’l-hurûf ve mehâricü’l-hurûfa dair önceki dönem ulemasının yaklaşımından farklılık sergileyip sergilemediği ya da sonraki sürece hususi görüşleriyle bir etkide bulunup bulunmadığı incelenmiştir.
- Adı geçen Enstitünün bünyesinde gerçekleştirilmiş olan çalışmalara yer verilip, oradaki müfredat karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve ön plana çıkan özelliklerinden bahsedilmiştir.

1.2. Kıraât İlminin Tarihçesi

1.2.1. Kıraât ilminin tanımı

İslam dininin temelini teşkil eden ve Allah tarafından “*hüden*” ve “*beyyinat*” olarak tanımlanan² Kur’ân-ı Kerim okunması, öğretilmesi ve dinlenmesiyle olan ilahi bir hitaptır. Klasik hale gelmiş olan bir tanımda Kur’ân-ı Kerîm’in Hz. Peygamber’e inzâl edildiği, kendi başına bir mucize olduğu, Mushaflara yazıldığı, hâfızalarda korunduğu, okunması ile ibadet edildiği ve tevâtüren nakledildiği belirtilir.³

Kur’an’a muhatap olan insanlar, onu başından itibaren Hz. Peygamber’in kendilerine tebliğ ettiği ve onlara ulaştığı haliyle kavramış ve öylece kabul etmiştir. Bu anlayış çerçevesinde ilk günden itibaren ciddi gayretlerle muhafazası için çaba gösterilen Kur’an’ın okunmasına yönelik müstakil bir ilim dalı ortaya çıkmıştır.

Önemine binaen pek çok tarifi yapılan kıraât ilmine dair tariflerin bir kısmı dar bir manayı kapsamakta bir kısmı ise etrafını cami ağyarını mâni diyebileceğimiz şekildedir. Fakat bu tarifler de genel hatlarıyla birbirine yakın anlamları ifade etmektedir.

Mastar olup “*k-r-e / قرأ*” kökünden türemiş olan kıraât, lügatte telaffuz etmek, tilavet etmek, okumak; isim olarak da “nağmeli veya nağmesiz, sesli veya sessiz okuma, tilavet etme” gibi anlamlara gelmektedir. Aynı fiilden mastar olan Kur’ân kelimesinin de aynı anlamı ifade ettiği belirtilmektedir.⁴

Terim olarak, Kur’ân’ı Kerimin lafızlarının nasıl telaffuz edileceğini, eda yollarını ve bu konulara ilişkin ittifak ve ihtilaf olunmuş rivayetleri ele alan, bu yönüyle rivayetleri, nakledenlere isnad eden ilim dalıdır.⁵ Aynı zamanda Kur’ân kelimelerini telaffuz yönünden hatadan, tağyir ve tahriften korumak, kıraât imamlarının okuma tarzını nesilden nesle intikal ettirerek söz konusu kıraâtleri yaşatmaktır.⁶

Dolayısı ile kıraât ilmi bir yandan Kur’an’ın lafzıyla ilgilenirken diğer bir yandan Kur’ân lafızlarının okunuş şekilleri ve güzelliklerini inceleyen ilim dalıdır.

² Bakara 2/185

³ İsmail, Karaçam. Kıraât İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraâtların Yorum Farklılıklarına Etkisi, (İstanbul, MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları,2018): 76.

⁴ İbn Manzûr, “*kre*”, Lisânu’l-Arab (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993) 1/128-129.

⁵ İbnul cezeri, Muhammed b. Muhammed, (Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1977), 61

⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir terimleri sözlüğü*, (İstanbul: İFAV yayınları, 2016), 155.

1.2.2. Kur'ân eğitimi tarihi

Hız. Muhammed'e nazil olan ilah hitap günümüze kadar tevatür yolu ile muhafaza edilmiştir.⁷ Kıyamete değin yüce Allah tarafından korunacak olan Kur'ân-ı Kerim'in⁸ doğuş serüveni ve tarihi sürecini ele almamız, günümüze ışık tutması açısından önemli ve bir o kadar aydınlatıcı bir rol oynamaktadır.

Hız. Peygamber'in yaşadığı ve "asr-ı saadet" olarak kabul edilen dönem ayetlerin peyderpey nazil olmasıyla birlikte Kur'ân-ı Kerim'in eğitim ve öğretiminin başlangıcı olarak da kabul edilmektedir. Nitekim bu süreci ele aldığımızda ilk önce Allah'tan vahiy alan Hız. Peygamber, bu vahyi ilk olarak eşi Hız. Hatice'ye öğretmekle Kuran Eğitimi başlatmıştır. Dolayısıyla vahyin ilk muhatabı Kur'ân-ı Kerim'in ilk öğretmeni, eşi de ilk Kur'ân-ı Kerim öğrencisi olmuştur.⁹ Daha sonra çevresinden kendisine iman edenlerin bu halkaya katılmasıyla beraber Kur'ân talebeleri artmıştır. Bu talebeler aldıkları Kur'ân eğitimi başkalarına öğretmekle vahyin topluma yayılmasını sağlamışlardır.¹⁰ İlk dönemlerde zorlu şartlar altında sürdürülen eğitim faaliyetleri açıktan davetin Peygamber'e emredilmesi ve Müslümanların güçlenmesiyle açıktan sürdürülmeye başlanmıştır.

Hız. Peygamber kendisine tedrici olarak indirilen Kur'ân-ı Kerim ayetlerini kısa süre içinde etrafındaki sahabeye okumuş ve bunu vahiy kâtiplerine yazdırmıştır.¹¹ Ashabının namazlarda Kur'ân okuması için ezberlemelerini emretmiştir.¹² Ayrıca her yıl nazil olan sureleri mukabele yöntemi¹³ ile tekrar etmesi ve bu mukabeleler esnasında hazır olan ashabının kendi hatalarını düzeltmek adına gösterdikleri çaba Peygamber efendimizin Kur'ân'ı öğretmede ve ashabının da öğrenmedeki iştiağını gözler önüne sermektedir.¹⁴

⁷ Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1991), 76; Abdülhamit Birişik, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002), 26/383.

⁸ *Kur'ân Yolu* (Erişim 30 Ocak 2024), el-Hicr 15/9.

⁹ İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar el-Muttalibî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye/Sîretü İbn İshak*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İmiyye, 2004), 1/168-176.

¹⁰ İbn İshak, *es-Sîre*, 1/184-186.

¹¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 1/189.

¹² Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV, 2000), 44.

¹³ Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, el-*Müsned*, nşr. Ebu Hacı Muhammed Said Besyuni (Beyrut: y.y., 1405/1985), 1/223; Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 1

¹⁴ Zeyd b. Sabit'in azra-i ahîre denilen son Ramazan'daki mukabeleye katıldığı ifade edilmektedir. Bkz Şehabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî Ebu Şâme, El-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmi Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Aziz, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1975), 68-69.

Mekke döneminde kurumsallaşma imkânı bulamayan Hz. Peygamber, Erkam bin Ebi'l Erkam'ın evini bir okula dönüştürmüştür.¹⁵ Bununla beraber kimi sahabeler kendi evlerine Kur'ân okumayı bilen arkadaşlarını davet ederek onlardan Kur'ân-ı okumalarını ve kendilerine öğretmelerini istemişlerdir. Hz. Ömer'in kız kardeşinin evi önünde Habbab bin Eret'in (ö.658) kıraâtini dinledikten sonra kalbinin yumuşaması ve Müslüman olması bunun bariz örneklerindendir.¹⁶

Hz. Peygamber Medine İslam devletini tesis ettikten sonra da insanlara İslam'ı öğretmek adına muallimler¹⁷ görevlendirmiştir. Fetihler sonrasında vali olarak tayin ettiği sahabelerini de Kur'ân okumayı iyi bilen sahabilerden seçerek onlara gittikleri yerlerde Kur'ân öğretmeyi emretmiştir.¹⁸ Tüm bunlar Hz. Peygamber'in Müslümanların Kur'ân öğrenmesine verdiği önemi göstermektedir.

İslam dininin ilk öğretmeni Hz. Muhammed; ilk eğitim kurumu ise Mescidi nebevi olmuştur.¹⁹ Bu süreçte başta Kur'ân eğitimi olmak üzere İslami ilimlerin merkezi, resmi ve kurumsaldan uzak sözlü bir oluşumun merkezi olan Mescid-i nebevi olmuştur. Bu durum daha sonra Kur'ân eğitiminin cami merkezli yaygınlaşmasına ve Müslümanların camileri birer medreseye çevirmesine sebep olmuştur.²⁰

Hz. Peygamberin ilim halkasında yetişen ashabı ondan sonra aldıkları talimi sadırlarda muhafaza etmekle birlikte bunu İslam'a yeni giren milletlere öğretme gayret ve ıstıyakı içinde olmuşlardır.²¹ Halifeler dönemi sonrasında da artarak devam eden bu gayret “*Dâru'l Kurra*”²² ve “*Darü'l Kur'ân'ların*”²³ kurulmasıyla sistematik halini almıştır. Özellikle çocukların eğitime başlama yaşında Kur'ân okumayı öğrenmeleri²⁴ adına gösterilen gayretler sürdürülebilir bir eğitim modelinin oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu vesileyle her ne kadar Müslüman topluluklarında farklı öğretim modeli

¹⁵ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l- 'âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.), 2/260.

¹⁶ İbn İshak, *es-Sîre*, 1/221-222.

¹⁷ Muhammed b. Ömer Ebü Abdillâh Vâkidî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: 1989), 3/959.

¹⁸ Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 3/1173.

¹⁹ Ahmet Hamdi Akseki, “Yeni İslam Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”, *Sebilürreşad* 21/522 (28 Ocak 1923).

²⁰ Hıfzırrahman R. Öymen, “İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1 (1963), 61-79; Şakir Gözütok, *Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 117-120.

²¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'lmiyye, 1990), 1/757; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/48.

²² Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 38.

²³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2/139-166; Nebi Bozkurt, “*Dârü'l-kurrâ*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA) (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543.

²⁴ Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi, 2013), 32

uygulanmış²⁵ olsa da Kur’ân-ı okumak ve öğretmek her zaman dini ilimlerin ilk basamağını teşkil etmiş ve İslami ilimlerin temeli olarak görülmüştür.

1.2.3. Hafızlık müessesesi

Arapçada “korumak, ezberlemek” mânasındaki *hıfz* kökünden türemiş bir sıfat olan hâfız (çoğulu *huffâz*) sözlükte “koruyan, ezberleyen” anlamına gelip Kur’ân’ın tamamını ezberleyene hâfız denilmiştir.²⁶

Kur’ân-ı Kerim’i okuma, öğrenme ve anlamayı İslami ilimlerin temeli sayan ulema; Müslüman milletin nüfus olarak artması ve İslam davetinin geniş topraklara yayılması neticesinde her alanda olduğu gibi eğitim öğretimde de yenilikler yapmışlardır. Bilhassa çocuk yaşta Kur’ân kıraâtı ve ezberinin önemine binaen 4-6 yaş çocuklardan başlayarak Kur’ân öğrenmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Çocuklara Kur’ân okumayı sevdirecek merasimlerle eğitim süreçlerine ebeveynlerin de katılması sağlanmıştır.²⁷

Bilindiği üzere Kur’ân eğitiminin ilk merhalesi Peygamber’in Mekke dönemine tekabül etse de Medine’ye hicretten sonrası bu çalışmanın kökleşmesinin birinci aşaması olmuştur. Medine’de kurulan Mescid-i Nebevi ve orada eğitim gören ashabin dersliği niteliğindeki “*suffe*”²⁸ Kur’ân ilimlerinin öğrenildiği ilk medrese mahiyetindedir.²⁹ Nitekim orda bulunan 70-80³⁰ kadar sahabiden okuma yazma bilenler bilmeyenlere öğretiyordu.³¹

Bununla birlikte bazı sahabeler evlerini Kur’ân eğitimine tashih etmişlerdi. Bunun örneklerinden biri Mahzeme bin Nevfel’in evinin bir kısmını yahut tamamını Kur’ân eğitimine tahsis ettiği rivayettir.³² Bu eve Kur’ân-ı Kerim’in öğretildiği, bir bölümünün

²⁵ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Dimeşk: Dâru Ya’reb, 2004), 2/353; Hıfzırrahman R. Öymen - Mehmet Dağ, *İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1974), 2/353-355.

²⁶ Nebi Bozkurt, “Hâfız” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 15/74

²⁷ Bkz. Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*, 72.

²⁸ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 37/469; İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, 4/2527; Ebî’l-Kasım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku Gavâmıdî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhu’t-Te’vîl*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1418/1997), 1/502-503.

²⁹ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyet Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 118.

³⁰ Ebû’l-Ferec İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. İhsân Abbas-İbrâhîm es-Seâfin-Bekir ‘Abbâs (Beyrut: Dâr-ı Sâder, 1423/2002), 1/340; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/487; Baktır, “Suffe”, 37/469-470

³¹ İbn Abdilberr, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, 1/293.

³² Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrisî el-Kettânî *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, (Beyrut: y.y., 1996), 1/56.

veya tamamının ezberletildiği ve kıraât vecihlerinin tâlim ettirildiği mektep³³ anlamındaki *dâru'l kurra* denildiğine bakılırsa Kur'ân öğrenme noktasında daha ilk devirlerden bir çabanın olduğu görülecektir. Binaenaleyh kurra kelimesi de ilk günden itibaren Kur'ân-ı hifzedenden kimseler için kullanıla gelmiştir.³⁴

Elbette sahabe Kur'ân-ı salt ezberlenmesi gereken ayetlerden ibaret görmemişlerdir. O'nun sadırlarda ve Mushaflarda muhafazası için çabalarken aynı zamanda hayatlarında tatbik ederek Kur'ân ile gerçek hayat arasında ilişkiyi kurabilmek için çalışmış ve ömürlerinin önemli bir kısmını insanlığın nizamı ve kanunu mahiyetindeki bu kitaba adanmışlardır.³⁵

İlk emri oku olan bir Peygamberin tebaası olan ashabı onun “Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyip de onun helal ve haramlarını hayatına tatbik eden kimselere cennet vaadinin yanı sıra yakınlarının (akrabalarının)da mükâfata dâhil olacağı”³⁶ müjdesinin karşılığını tam alacaklarına inanarak sorumluluk bilinci içinde davrandıkları da görülmektedir. Bu sorumluluğun en tabii sonucu olan hafızlık ibadet niteliği taşımak ve halk nezdinde koruduğu saygınlığıyla her zaman övgüyle anılmış bir müessese olarak günümüze kadar gelmiştir.

Mekke dönemindeki düzensiz sayılabilecek Kur'ân eğitimi Medine'de başlangıçta bire bir veya küçük gruplar halinde olsa da daha sonra imkânların ve nüfusun artmasıyla belirli ve özel tahsil alanları oluşmaya başlamıştır.³⁷ Gölgelek³⁸ anlamını barındıran “*suffe*” fakir, kimsesiz veya evleri uzak olan ilim ehlinin barındığı yer olarak sistematik bir hal alan ve bir nevi İslam'ın ilk medresesi ve üniversitesi olma hüviyetini kazanmıştır. Burada yetişen kimseler çevre beldelelere gönderilerek onlara İslamiyet'i öğretmekle görevlendirilmişlerdir.³⁹

Raşit halifeler dönemine gelindiğinde yaşanan Yemame savaşı Kur'ân adına yapılacak olan en önemli çalışmaya vesile olmuştur. Nitekim Buhari'de geçen ve Zeyd

³³ Abdülhamit Birişik, “Kıraât”, 25:425.

³⁴ Kur'ân-ı Kerim'in tamamını ezberlememiş olsa bile ahkâmı konusunda geniş bilgi sahibi olanlara da kurrâ denildiği görülmektedir. Resûl-i Ekrem'in çeşitli kabilelere gönderdiği ashâb-ı suffeden olan hocalara “kurrâ” adı veriliyordu. Bu anlamda Bi'rîmaûne'de şehid edilenlere de kurrâ denilmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001).

³⁵ Davut Şahin “Hz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2013), 45-66

³⁶ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre bin Mûsâ bin Dahhâk es-Sülemî, *es-Sünen*, thk, İbrahim Utve, (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaa'ti Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1395/1975), 5/13.

³⁷ İrfan Çakıcı, “Kuranın Korunmasında Hıfz ve Kitabet”. *e-Şarkiyat İlmi araştırmalar dergisi*, 11/2 (Ağustos 2019), 580.

³⁸ Mustafa Baktır, “Suffe”, 37/469.

³⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 38.

bin Sabit'in naklettiği olay sahabenin Kur'ân'ın muhafazası adına gösterdiği ihtimamı ortaya koymaktadır.⁴⁰ Nakledilen rivayette Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir'e gelerek yaşanan Yemame savaşının büyüklüğünden ve hayatını kaybeden çok sayıda sahabe olduğundan söz edilmektedir. Hafızların şehadetleriyle Kur'ân'ın muhafazası için alınması gereken tedbirler önerilmektedir. Bu vesile ile Zeyd bin Sabit'i çağırın halife bu konuda kendisine bir görev tevdi ederek Kur'ân'ın muhafazası için sadırlardan satırlar'a naklini talep etmiştir. Kurulan komisyon⁴¹ Hicr suresinde geçen Kur'ân-ı biz indirdik ve onu koruyacak olan hiç şüphesiz bizleriz⁴² sözünün sırrına bir manada muvaffak olmuşlardır.

Bu eylemi üzerine Sufyan es-Sevri'den, İsmâil ibn Abdirrahman es-Süddi el-Kebir'den onlar da Abd Hayır'dan olmak üzere Ali ibn Ebi Talib'in "Mushaflar hususunda insanların en büyük ecirlisi Ebubekirdir. Çünkü Ebubekir Kur'ân'ı iki levha arasına toplayanların birincisidir." dediği rivâyet olunmuştur.⁴³ Hz. Ebubekir döneminde cem'i yapılan Mushaf ondan Hz. Ömer'e onun vefatından sonra ise kızı Hafsa binti Ömer'in eline geçmiştir.

Hz. Osman döneminde Azerbaycan ve Ermenistan fetihlerine katılan Huzeyfe bin el-Yeman'ın Irak ve Suriyeliler arasında okunan Kur'ân'da yaşanan kıraât farklılıklarının bu iki toplum arasında yarattığı ihtilafa şahit olmuştur. Bunun üzerine hemen halife olan Hz. Osman'ın yanına gelerek "Ey Mü'minlerin Emiri, sen, Kur'ân'ı okumakta Yahudilerle Hristiyanların kendi kitaplarını okumakta uğradıkları ayrılığa benzer bir ihtilâfa düşmeden evvel bu ümmete yetiş, bu işin icâbına bak demiştir.

Bunun üzerine hafsa binti Ömer'de muhafaza edilen Mushaf talep edilmiş ve Zeyd bin sabitin Kureyş lehçesi üzerine Kur'ân'ı istinsahı emredilmiştir. Kureyş lehçesine aykırı olan Mushaflar toplanarak yok edilmiş ve çoğaltılan Mushaflar İslam beldelerinin merkezlerine gönderilmiştir.⁴⁴ Bu gayretler sahabenin Kur'ân'ın doğru şekilde nakledilmesi için gösterdikleri çabayı gözler önüne sermektedir.

Elbette sadece sahabeye has olmayan bu hassasiyet tabiûn ve tebe-i tabiûn döneminde de devam etmiştir. İslam beldelerine yayılan muallimler Hz. Peygamberden Kur'ân'ı nasıl duymuş ve öğrenmişlerse öylece birbirlerine aktarmışlardır. Bu eğitimin

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Cem'u'l-Kurân", 6 (No. 4986).

⁴¹ İmaduddin Ebu'l Fida İsmail İbn Kesir, *Kur'ân'ın Faziletleri* Çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Türdav Yayınları, 1978), 32.

⁴² El-Hicr, 9.

⁴³ İbn Kesir, *Kur'ân'ın Faziletleri*, 34.

⁴⁴ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraât* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016).361

ilk halkalarından aldıkları talimi diğer insanlara öğretmede büyük rol oynayan tabiûn ve tebe-i tabiûn aynı usulle devam etmişlerdir. Hatta öylesine bir özveriyle bu konuya eğilmişlerdir ki kimisi kendini Kur’ân ve kıraât hizmetine vakfetmiş, bu ilimle meşhur olmuş, ilmine, ameline, güvenilen “mukteda-bih” (kendisine uyulacak) imamlar olarak kabul edilmiş ve bu kimselere “kıraât imamları” denmiştir.⁴⁵

1.2.4. Osmanlı döneminde Kur’ân eğitimi

Osmanlı’nın son dönemine gelindiğinde önemini hayli yitirmiş, Cumhuriyet Türkiye’sinde ortadan kaldırılmış, günümüzde ise adı bile unutulmaya yüz tutmuş, böylelikle artık tarihi vakıaya dönüşmüş bir müessese olarak hatırlansa ve anılsa dahi; aslında Daru’l-Kurrâlar, eğitim, kültür ve medeniyet tarihimizin en köklü kuruluşları arasında yerini almıştır. Öyle ki, bu günlerde Daru’l-kurra ismen ve resmen olmasa bile cismen ve fiilen halâ varlığını sürdüren bir kurum olma özelliğine sahiptir.”⁴⁶

Kendi dönemlerinde kıraât eğitimini ilk-orta-yüksek düzeylerde veren Daru’l-Kurra müesseseleri günümüzde bu isimle anılmasalar bile fonksiyonlarını üstlenen birçok kurum ve kuruluş bu görevi devam ettirmektedir.

Yapmakta olduğumuz bu çalışmamızda asıl gayelerden biri de geçmişle günümüz arasında bir bağ kurmaktır. Daru’l-Kurrâ müesseseleri ile onların misyonunu bugün üstlenmiş olan kurumlar arasında bir köprü olmaktır. Böylece eskinin ve yeninin mukayese edilmesi olanaklı hâle gelecektir.

Kıraât ilminin pek çok faidesi mevcuttur. Bunların başında Kur’ân harflerini tağyir (değişme) ve tahrif (bozma)’dan muhafaza vardır.⁴⁷ Her bir kıraât âliminin Kur’ân-ı nasıl okuduğunu bilmek, kıraât vecihlerinden hangisinin Kur’ânî olup hangilerinin olmadığını ayırabilmek ve Müslümanların Kur’ân’ı okuyabilmelerinde sağladığı kolaylıklar bu faidelerdendir.⁴⁸

Göz önünde bulundurulmadır ki yukarıda bahsi geçtiği gibi İslam’ın ilk eğitim merkezleri Kur’ân eğitimi üzere inşa edilmiş kurumlardır. İlk vahiyden itibaren

⁴⁵ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraât*, 362.

⁴⁶ Yusuf Alemdar, *Osmanlı’da Dâru’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraât Öğretimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 58.

⁴⁷ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhü’s-Se’âde ve Misbâhü’s-Siyâde fî Mevdü’âti’l-Ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985), 2/6.

⁴⁸ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 115-116.

kurumsallaşmaya giden kıraât ilmi, bilhassa kıraât âlimlerinin memleketleri olan Küfe, Medine, Basra, Mekke ve Şam gibi şehirlerde ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kıraât ilmi öğrenmek isteyenler Mısır ve Şam'a giderek kıraât ilmini elde ediyorlardı.⁵⁰ Bunlardan biri de Mümin efendidir.⁵¹ Abdü'l-Mümin b. Ali b. Muhammed er-Rumi (ö.783) 1381-1382 yıllarında Şam'a giderek İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'den kıraât dersi almıştır. Daha sonra Anadolu'ya dönmüş ve günümüzdeki İzmir Selçuk (ayaslug)'a yerleşmiştir.⁵²

İbnü'l-Cezerî'nin daha sonra hakkında kendisinden aşere kıraâtini tamamladığını ve başarılı olmasından bahsettiği Mümin efendiyi yine Rum diyarında çokça kişiye kıraât okutan ve istifade edilen kişi olarak tanımlamıştır.⁵³

Mümin efendi dönemin Osmanlı padişahı olan Yıldırım Bayezid'a İbnü'l-Cezerî'nin kıraât ilmindeki derinliğinden söz ederek Bursa'ya davet edilmesini sağlamıştır.⁵⁴

Bu dönem Osmanlı'da kıraât ilminin resmi olarak kurumsallaştığı ve bir bakıma kıraât eğitiminin zirve yaptığı dönem olarak tanımlanabilir.⁵⁵ İbnü'l-Cezerî'nin ilminden istifade etmek adına padişah tarafından Bursa ulu Cami'nin yanında Yıldırım Bayezid Dârü'l-Kurra'sı kurulmuş ve ihtiyaçları temin edilmek suretiyle başta Padişah'ın çocukları olmak üzere birçok kişiye ders vermesi sağlanmıştır.⁵⁶

Yedi yıl boyunca Bursa'da eğitim veren İbnü'l-Cezerî için de bereketli olan bu dönem hem birçok talebe yetiştirmesine vesile olmuş hem kıraât alanında kaynak eserler telif etmesine olanak sağlamıştır. Bursa'ya geldiği ilk günlerinde misafiri oluğu Mümin efendinin evinde “Nihayetü'l-Berere fi'z-zâidi ale'l-aşere” manzum eserini tamamlarken en-Neşr fi'l-kıraâtî'l-aşr ve tayyibetü'n-neşr adlı bin on beş beyitten oluşan manzum eserini de burada telif etmiştir.⁵⁷

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010-1431), 14.

⁵⁰ Ayrıca bkz. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2016), 9.

⁵¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 162.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 9.

⁵³ Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2022), 102.

⁵⁴ Ağırbaş, *Kırâat Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 102; Ayrıca bkz. Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 9.

⁵⁵ Alemdar, “*Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kırâat Öğretimi*”, 10; Ahmed Hilmi Hocaşâde, *Ravzatü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'ân-ı Kerîm* (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1959), 6.

⁵⁶ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Câmiü'l-Esânîd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârülmescnevî bölüm, 11), 17a, 119; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 161-169.

⁵⁷ İbnü'l Cezerî, *Camiu'l-Esânîd*, 122. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 102.

El-Cezeri Mısır'da kaldığı dönemde birçok kıraât âliminden seb'a, aşere ve takrîb eğitimi almış olan oğlu Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed el-Cezerî'yi (ö.835/1432) de kendisine yardımcı olması için Bursa'ya getirmiştir. Ahmed b. Cezerî, Bayezid tarafından görevlendirildiği Bursa Ulu Camii'nde yirmi yıla yakın tedrisata devam etmiştir.⁵⁸ Baba oğul yaptıkları çalışmalarla kıraâtte otorite olan Cezeriler Anadolu'da kıraât ilminin yerleşip kök salmasına katkıda bulunmuşlardır.⁵⁹

Ankara savaşı (804/1402) sonrasında Moğollar tarafından ele geçirilen İbnü'l-Cezerî, Timur tarafından esir edilerek Maverâünnehir'e götürülmüştür. Uzunca bir süre Orta Asya'da kıraât faaliyetlerine devam eden Cezeri Timur'un ölümünden sonra keş şehrine oradan Buhara, Herat, Yezd, İsfahan ve son olarak Şiraz'a ulaştı. Burada yaptırdığı Dârü'l-Kur'ân'da vefat edinceye kadar ilmi faaliyetlerine devam ederek burada vefat etti ve yaptırmış olduğu bu mekâna defnedilmiştir.⁶⁰

Osmanlı'da başlattığı kıraât eğitim faaliyetleri İbnü'l-Cezeri'den sonra da devam etti. Yetiştirmiş olduğu ve icazetname verdiği kurra'lar onun çalışmalarını bir an olsun duraksatmadan devam ettirdi. İmam Cezeri'nin izini takip eden bu zatlar kıraâtî kendilerinden sonraki nesillere aktararak bu ilmin süreklilik kazanmasını sağladılar.⁶¹

Osmanlı'da kıraât talimi Yıldırım Bayezid'in İbnü'l-Cezeri'ye yaptırdığı Yıldırım Beyazıt Darü'l-Kurra'sı'nda başladı.⁶² Yıldırım Bayezid sonrası İstanbul'un fethine kadar bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalara dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat fetih sonrasında bu alana olan ilginin daha da yoğunlaştığı kayıtlı belgelerde mevcuttur. Evliya Çelebi konuyla ilgili sultan, vezir ve devlet büyüklerine ait ne kadar cami varsa bünyelerinde muhakkak birer Darü'l-Kurra bulundurduklarından söz eder.⁶³

İstanbul fethi sonrasında özellikle molla Gürani'nin kontrolünde kıraât eğitiminin sürdürüldüğü, bu tür medreseleri kurarak kıraât eğitimini okuduğu, okuttuğu ve kıraâte dair eserler yazdığı görülmektedir.⁶⁴

⁵⁸ İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Ğayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1974), 2/119.

⁵⁹ Ağırbaş, *Kıraât Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 103.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/219; İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 125-129; Altıkulaç, İbnü'l-Cezerî, 20: 552; Yüksel, İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr, 169-172. Ayrıca bkz. Ağırbaş, *Kıraât Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*.107

⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Alemdar, *"Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraât Öğretimi*, 110.

⁶² Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 32.

⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 2/21.

⁶⁴ Recep Akkuş, "İlmi Kıraât Otoritelerinden İmam Cezeri ve Torunu Kasımpaşa" *Diyanet İlim Dergisi*, 26/4 (Ekim 1990), 3.

Yine seyahatnamede Osmanlı topraklarında müstakil olarak Süleymaniye, Hüsrev Kethüda, Müftüzade, Mehmet paşa, İmamzâde Sa'di Çelebi, Bosnalı Mehmed Paşa darü'l-kurraları'ndan söz edilmektedir.⁶⁵

İstanbul da ise Molla Gürani, Mustafa Ağa, Çırçır, Atık Valide ve Hoca Sadettin Efendi Darü'l-Kurraları'nın başlıca Kur'ân mektepleri olduğu söylenmektedir.⁶⁶

Şüphe yok ki İstanbul başta olmak üzere Osmanlının diğer tüm şehirlerinde de Kur'ân ve kıraât eğitimi yapılmıştır. Bu durum medreselerin ilgasına ve Türkiye'de eğitim düzeninin değişimine kadar da bu suretle devam etmiştir.

⁶⁵ Evliya Çelebi *Seyahatname*, 1/220.

⁶⁶ Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 611.

2. IRAK VE KUZEY IRAK'TA KIRAÂT EĞİTİMİ

2.1. Irak'ta Siyasal, Sosyal ve Kültürel Hayat

2.1.1. Irak'ın coğrafi konumu

Mezopotamya tarih boyunca onlarca medeniyetin merkezi olmuştur. Irak her ne kadar Mezopotamya havzası içinde olsa da fetihler öncesinde İran'ın bir parçasıdır. “*Son Pers imparatorluğu Sâsânîler, bugünkü İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Afganistan'ın tamamına, Irak, Pakistan ve Türkistan'ın önemli bir kısmını kapsıyordu. Irak, yani Sevâd, Sâsânîlerin merkezi idi. Bu yüzden buraya İran'ın kalbi anlamında Dil-i Îrânşehr denilmiştir.*”⁶⁷

İslam coğrafyacıları ele aldıkları bu konuyu Irak'ın sınırları, nehirler, yeryüzü şekilleri, iklimi, idari taksimatı, iktisadi ve içtima-i yapısı konusunda pek çok bilgi kaleme almışlardır. Bununla birlikte bulunduğu coğrafyayla ilgili farklı zamanlarda farklı bilgiler verilmiştir.

Dicle ve Fırat arasında yer alan ziraate elverişli ve ormanları fazla bölge olarak bilinen ırak ilk olarak Babil topraklarına verilen isimdi. Fakat İslam coğrafyacıları yukarı Mezopotamya'ya el-cezire, aşağı Mezopotamya'ya da ırak ismini kullanmış özellikle İslami fetihler sonrasında aşağı Mezopotamya için ormanlıklarının çokluğu sebebiyle “*sevad*” ismini kullanmayı tercih etmişlerdir.⁶⁸

Irak'ın batıda Suriye çölü, güneyde Arabistan çölleri ve Basra körfezinin kuzey kısmı, doğuda Zagros dağlarının kolları ve Batı Hûzistan ile kuzeyde Enbâr'dan Tikrît'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsadığı anlaşılr.⁶⁹

2.1.2. Irak'ın ekonomik durumu

Irak, konumu itibariyle dünya ticaretinde rol oynayan önemli merkezlerden biridir. Bölge bir taraftan İran, Hindistan, Orta Asya ve Çin, diğer bir taraftan el-Cezîre, Mısır, Akdeniz ve Anadolu arasında bir köprü vazifesi görüyordu. Hicri İkinci yüzyılda

⁶⁷ Hüseyin Gökalp, Irak'ın Fethi ve İslamlaşma Süreci (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 25.

⁶⁸ Mustafa Demirci, “Sevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 36/576.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Tdv “Irak” mad.

Bağdat ve üçüncü yüzyılda Sâmerrâ şehirlerinin kuruluşu bölgede yeni pazarların doğmasına ve ticarî hayatın canlanmasına sebep oldu. Nitekim Orta çağ İslâm coğrafyacıları eserlerinde Irak tarihinde yeni kurulan şehirlerin arz ettiği önemi özellikle dile getirirler.

Tarım tahıl, hurma ve meyve, özellikle de üzüm olmak üzere üç temel ürüne dayanıyordu. Hz. Ömer, Irak'ta üzümün bol miktarda üretilmesi üzerine bundan vergi alınmasını kararlaştırmıştı. Beşinci yüzyıldan itibaren turunçgillerin de yetiştirilmesine başlanmıştır. Anavatanları Himalayalar'ın güneyi olan bu meyveler Hint bölgesinden Umman'a, buradan Basra'ya, daha sonra da diğer Irak şehirlerine yayılmıştı. Bölgenin en önemli ihraç ürünü hurmadır. Hurmalıklar Sevâd bölgesi ağırlıklı olmak üzere batıda Kâdisiye'ye, kuzeyde Enbâr ve Hît'e kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılmıştı. Kaynaklarda Basra ve çevresinde hurmanın 300 çeşidinin üretildiği kaydedilmektedir. Bataklıkların yer aldığı bölgelerde ise şeker kamışı yetiştirilir.⁷⁰

2.1.3. İslam öncesi Irak

Müslümanların Irak üzerine sefer düzenlediği dönem günümüz de Irak olarak adlandırılan sınırlardan çok daha büyük bir coğrafyayı kapsamaktaydı.⁷¹ Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan bölgeden başlayarak güneyinde Basra denizine Kuzeyinde ise Hazar denizine kadar uzanan bu bölgenin tamamına Irak deniliyordu.⁷²

Irak Cumhuriyeti, Mezopotamya, İki nehir ülkesi, Dicle ve Fırat vadisi gibi isimlerin yanı sıra ormanların çok olması ve uzaktan bakıldığı zaman siyah görünmesi sebebiyle “*Ard'u-Sevad*” Siyahlık/karartı gibi isimler tarih boyunca bu bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır.⁷³ Müslümanlar bu bölgeye geldikleri zaman da aynı sebebe binaen bu bölgeye “*Sevâd*” demişlerdir.⁷⁴

Antik çağlardan gelen tarihiyle çeşitli hükümet ve devletlere ev sahipliği yapan bu bölge görkemli bir tarihe sahiptir. İnsanlık tarihinin bilinen ilk yazısı kabul edilen “çivi yazısı” milattan önce 3600 yıllarına bu bölgede hüküm süren Sümerlere ait olduğu

⁷⁰ Erdoğan Akkan, “Irak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/85-87.

⁷¹ Yakût b. Abdullah el-hamevî, *Mu'cemu'l-büldan*, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, (Beyrut: 1997, thz.), 4/93.

⁷² Mehmet Akbaş, *Sahabenin Cihad ve Daveti*, (İstanbul: Nida yayınları, 2015), 13.

⁷³ Yakût, *Mu'cemu'l-büldan*, 4/95.

⁷⁴ Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütuh*, thk. Abdulkadir Muhammed Ali (Beyrut: Darü'l- kütübi'l İlmiyye, 2000), 171.

bilinmektedir. Yine insanoğlunun ilk yasaları niteliğinde olan Hammurabi kanunlarının da Irak'ta olduğu bilinir.⁷⁵

İlerleyen çağlarda Akatlıların, Asurluların ve Babillilerin hakimiyetine giren bölge, İslam'ın fethinden evvel uzun süre Sasanilerin hakimiyetinde kalmıştır.⁷⁶

Geçmiş medeniyet tarihi boyunca Iraklılar birbirinden farklı diller konuşmuşlardır. Sümerce, Aramice ve Süryanice, en son da Türkmence ve Kürtçe'nin yanında Arapça dillerini konuşan Iraklılar Beş yüzyıl boyunca Müslüman Arap dünyasında yaşamın birçok alanında öncülük etmişlerdir.

2.1.4. Irak'a İslamiyet'in gelişi

Müslümanlar Irak bölgesini fethetmeden önce bu bölgede soydaşları olan müşrik Araplar ve İranlı farslarla beraber yaşıyor, aralarında bazen savaşlar vuku buluyordu. Miladi 611 veya 624 tarihinde meydana gelen Zû-Kar savaşında İranlılar Araplar tarafından mağlup edildiler.⁷⁷

Bu savaştan sonra bölgede bulunan Araplar İslam ordularına yardım ederek Sasanilere karşı savaşmışlardır. Bu durum Irak topraklarının Müslümanlar tarafından fethinde önemli bir etken olmuştur.

Sasani toprakları içerisinde olan Irak bölgesi Müslümanlarla ilk ilişkileri Hz. peygamber zamanında olmuştur. Hicretin yedinci yılında Hz. peygamberin elçi olarak seçtiği Huzeyfe es-Sehmi'nin İran Kisrası Hüsrev Perviz'e götürdüğü İslam'a davet mektubu bu bölgenin insanıyla ilk temas olmuştur.⁷⁸ Hz. Peygamber döneminde bu mektup dışında Sasanilerle herhangi bir ilişki gerçekleşmemiştir.

Hiz. Ebubekir'in hilafeti döneminde İran-Irak bölgesiyle ilişkiler fetih ordularının bölgeye gönderilmesiyle tekrar başlamıştır. Beni Şeyban kabilesinden Müsennâ b. Harise Halifeye gelerek bu bölgede fetihlere başlama düşüncesini dile getirmiştir. Fakat

⁷⁵ Ahmed Mâmûr el-Useyrî, *Mûcezu't-Târih'l-İslâmi Münzû Ahdi Âdem İlâ Asrina'l-Hâdir*, (Riyad: Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1996), 18.

⁷⁶ Yakût, *Mu'cemu'l-büldan*, 1/289.

⁷⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 274; ayrıca bkz. İsrail Balcı, "Zû-kar Savaşı ve Arap – Sasani İlişkilerindeki Önemi" *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27 (birleşik sayı), (2008), 66.

⁷⁸ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 415; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: Daru Sadr, 1968). Belâzûrî, *Fütûh*, 177.

fetihlerin sistemli bir şekilde başlaması Halid bin Velid'in bu göreve getirilmesiyle olmuştur.

Irak'ın fethi iki merhaleli olarak gerçekleşmiştir. Bunların ilki Hz. Ebubekir'in Halid b. Velid'i bölgeye sevk etmesi, ikincisi de Hz. Ömer döneminde Sad b. Ebi vakkas'ın Halid b. Velid'in kaldığı yerden fetihleri devam ettirmesiyledir.

Hz. Ebubekir hicri 12. yılda büyük komutan Halid b. Velid'i emrine verdiği 18 bin kişilik bir orduyla bölgeye sevk etti. İlk olarak hire⁷⁹ üzerine yürüyen büyük komutan ciddi bir zorlukla karşılaşmadan fethi gerçekleştirdi.

Bu durumu öğrenen III. Yazdicerd hire valisini azlederek bölgeye askeri birlikler sevk etmiştir. Halid b. Velid, Sasani ordusu tarafından kendisine gönderilen elçilerle görüşmüş ve onları İslam'a davet etmiştir. Tarihi bir söz niteliği taşıyan "Şayet teslim olmaz ve cizye vermezseniz (bilin ki) size öyle bir toplulukla geldim ki onlar sizin yaşamayı sevdiğinizinden çok (Allah yolunda) ölmeyi istiyorlar. Allah aramızda hüküm verinceye kadar sizinle savaşırız."⁸⁰ Sözünü bu elçilerle hükümdarlarına iletmiştir.

Bu konuşma üzerine İran tarafı cizye vermeyi kabul ederek dinleri üzerinde kalmışlardır. Hire ile beraber Bankaya halkıyla da sulh yapan Halid b. Velid onları da cizyeye bağlamıştır.⁸¹ Bunun İslam döneminde farslardan alınan ilk cizye olduğu rivayet edilmiştir.⁸²

Hire, Müslümanların eline geçince İran'ın ırak sınır bölgeleri komutanı Hürmüz Kazimiye'de Müslümanların karşısına çıkmıştır.⁸³ Halid b. Velid'in savaştan önce İslam'a davet etmiştir.⁸⁴ Fakat bunu kabul etmeyerek komutan Halid b. Velid ile mübareze şeklinde çarpışan Hürmüz mağlup olup ölmüştür.⁸⁵

Hürmüz'ün yenilgi haberi İran'da yayılırken başka komutanlar da ordularıyla yola çıkarak İslam ordusuyla karşı karşıya gelmişler. Karun adlı komutan Mezar⁸⁶ adlı yerde 30 bin askerini kaybetmiştir.⁸⁷ Başka bir ordu Dicle nehri yakınlarında Velce'de

⁷⁹ Hüseyin Ali ed-Dakûkî, "Hire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1998), 18/122-124.

⁸⁰ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 533.

⁸¹ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 534.

⁸² İbnü'l Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kamil fi't-Tarih* (Beyrut: bsz, 1970), 3/238.

⁸³ Yakût, *Mu'cemu'l-büldan*, 4/431.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, *Mecmuatu el-Vesâiki's-Siyasiyye Li'l Ahdi'n-Nebevvi ve'l-Hilafeti'r-Raşıde*, (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1985), 378.

⁸⁵ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 535.

⁸⁶ Basra'ya 4 günlük mesafede bir erişim yeri

⁸⁷ Yakût, *Mu'cemu'l-büldan*, 5/88.

Müslümanlara yenilirken, Ülleys'te meydana gelen çarpışmada 70 bin İranlının öldüğü kayıtlara geçmiştir.⁸⁸

Hire, fetihler boyunca Müslümanlar için toplanma ve hareket merkezine dönüştüğü ve ordu için önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹ Yaklaşık bir sene Irak bölgesinde kalan Komutan Halid b. Velid Hire'den sonra Enbar ve Aynu't-Temr'i fethederek Şam'a doğru hareket etmiştir.

Halid b. Velid'in başkomutanlığı altında gerçekleşen bu fetihler, şiddet ve zulüm üzerine kurulu olan Sasani devletinin sonunun başlangıcı olmuştur. Halid'in öncüsü olduğu bu Başlangıç Sad. b. Ebi Vakkas'ın Irak bölgesinin fethine kapı aralamıştır.

Hiz. Ömer halife olduktan sonra Irak seferleri için insanları teşvik etmiştir. Allah yolunda sefere çıkılması gerektiğini belirten halife Hiz. Ömer İslam'ın çağrısının Arap Yarımadasının ötesine taşınması gerektiğini verdiği hutbelerde dile getirmiştir. Okuduğu hutbe de *"Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da[370] da, "Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır" diye yazmıştıktır."*⁹⁰ ayetini dile getirerek Allah'ın dinini bütün dinlere galip kılacağını ve bu çağrıya uyanların Allah'ın aziz kılacağı kimseler olacağını söylemiştir.⁹¹

Hiz. Ömer tarafından Sasani topraklarının fethi için tayin edilen Ebu Ubeyde es-Sekafi komutasındaki ordu Hiz. Ömer'in halifelige gelmesiyle sefere gönderdiği ilk ordu olmuştur.⁹²

Köprü savaşında Sasanilerle Fırat nehri yakınlarında karşı karşıya gelen Müslümanlar düşman ordusunun fillerle savaşa katılması sebebiyle yenilgiye uğradı. Fakat çok geçmeden Buveyb savaşıyla galibiyet yeniden elde edildi. Köprü savaşında şehit düşen ordu komutanı Ebu Ubeyd'in yerine halife Hiz. Ömer tarafından İslam orduları başkomutanı olarak Sa'd b. Ebi Vakkas görevlendirildi. Sa'd'ın büyük destekçisi olan halife onun yanına toplumun ileri gelenlerini, şair, hatip ve mevki sahiplerini gönderdi. Bununla beraber sahabeden Selmân-i Farisi savaş bölgesine davetçi olarak gönderilmiştir.⁹³

Sa'd b. Ebi Vakkas komutasında büyük bir ordu bir araya getirilerek Kadisiye'de Sasanilere karşı büyük bir mücadele verildi. Bu savaşın neticesinde Sasanilere ve Irak

⁸⁸ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 536-543.

⁸⁹ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 572.

⁹⁰ el-Enbiya 21/105.

⁹¹ Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 569.

⁹² Taberî, *Tarihü'r-Rusûl*, 569.

⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih* (Beyrut: y.y 1970), 2/301.

toprakları üzerinde hüküm süren Kisra'ya büyük bir darbe vuruldu.⁹⁴ Bundan sonra Sasaniler Müslümanlara karşı büyük ordular toplama güçlerini tamamen kaybettiler.⁹⁵

Kadisiye savaşından sonra Müslümanlar Medain üzerine yürüdüler.⁹⁶ Dönemin Kisrası III. Yezdicard Medain'den kaçarak Hulvan'a oradan isbehan'a oradan da horasana kaçtı. Daha sonra Merv'e giden Yezdicard burada elbiselerine ve tacına tamah edenler tarafından öldürüldü.⁹⁷

Medain fethinden sonra, Tüster'i, Celûlâ'yı fetheden İslam orduları tarihte büyük bir önemi olan Nihavend savaşında elde ettikleri galibiyetle bölge üzerinde büyük bir hâkimiyet kurmuşlardır.⁹⁸

Sonuç olarak beş altı yıl gibi kısa bir sürede Müslümanlar Irak ve İran bölgesinde büyük fetihler yapmışlardır. İslam orduları Hz. Ebubekir'in savaş stratejisi sebebiyle öncelikle Arap toplumları (aynı soydan olma avantajı sebebiyle) İslamlaştırma gayretinde olmuşlardır.⁹⁹ Bu fetihler sırasında büyük çabaları olan bölgenin yerlilerinden Müsennâ b. Harise'de gözden kaçmamalıdır. O fetih ordularının yönünü bu bölgeye vermesinde büyük bir pay sahibi olup halife tarafından kendisine tevdi edilen her görevi yerine getirmiştir.¹⁰⁰

2.1.5. İslamiyet'in gelişinden günümüze kadar Irak

Irak olarak adlandırılan bölge uzun yıllar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Jeopolitik nedenlerden ötürü birçok göç ve istilaya maruz kalmıştır. Bu bölgede hüküm sürdüğü bilinen en eski medeniyet Sümerlerdir. Sümerlerden sonra Akad, Babil¹⁰¹ Med, Pers, Grek, Roma-Bizans, Sasani¹⁰² daha yakın döneme gelindiğinde İslam halifeleri, Emeviler, Abbasiler Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Büveyhiler ve Osmanlıların bölgede hâkimiyetleri söz konusu olmuştur.¹⁰³

⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Esko Naskali, "Sâsâniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/174-176.

⁹⁵ Yakût, *Mu'cemu'l-büldan*, 4/291.

⁹⁶ Belâzûri, *Fütûh*, 160.

⁹⁷ Belâzûri, *Fütûh*, 190.

⁹⁸ Akbaş, *Sahabenin Cihad ve Daveti*, 42.

⁹⁹ Mehmet Azimli, *Ebu Bekir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 176.

¹⁰⁰ İbnü'l esir, İzzuddin, *Üsdü'l-Gabe fi ma'rifeti's-Sahabe*, nşr. C.J. Tonberg (Beyrut: y.y. 1979), 5/55.

¹⁰¹ Hüseyin Çakırtaş, *İran-İrak Savaşı* (Elazığ, Fırat Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2018), 25.

¹⁰² Muharrem Akoğlu, "Irak'ta Şi'î Varlığı", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Aralık 2013), 391-428.

¹⁰³ Ali Salahaldeen Majeed Majeed, *Irak: Krallıktan Cumhuriyete Evrilme* (Gaziantep, Gaziantep üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 22.

İslam ordularının kısa sürede fethettiği bu büyük bölge Müslüman devletler döneminde de birçok kez el değiştirmiştir. Fakat bir daha gayri müslim bir devletin hâkimiyeti altına girmemiştir. İslam orduları tarafından fethedilen yerlere yeni şehirler de kurulmuştur. Halife Hz. Ömer tarafından Medine'ye iletişimin daha hızlı olması ve fethedile yerlerde hâkimiyetin sağlanması amacıyla önceleri bir garnizon şehri olan Kufe kuruldu.¹⁰⁴ Müstahkem bir karargâh vazifesi gören bu şehirle birlikte bölge halkı üstünde hâkimiyetin sağlanması murat edildi. Dönemin ordu komutanı Sa'd b. Ebi Vakkas tarafından planı çizilen Kufe, Irak'ın kadim kenti Hire yakınlarında kuruldu.¹⁰⁵

Bununla beraber yine halifenin isteği üzere Utbe b. Gazvan tarafından Basra şehri kurulmuştur.¹⁰⁶ Birçok sahabenin yerleştiği Basra şehri de ilk dönemlerde askeri faaliyetlerle ön planda olmuştur. Fakat bu durum sahabe büyüklerinin ve ilim ehli olanların burada yerleşmesi ve İslam medeniyetinin merkezi olan hilafetin buraya taşınmasıyla zaman içerisinde daha çok ilmi merkezler olarak anılmaya başlayacaktır.

Abbasiler dönemine gelindiğinde Abbasilere başkent olması amacıyla Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından Bağdat şehri kuruldu.¹⁰⁷ O dönem İslam dünyasının öncülüğünü üstlenen bu şehir büyük bir düşünce ve kültür merkezine dönüşmüştür.

Medine'ye olan uzaklığı sebebiyle siyasi meselelerde ciddi problemlerin yaşandığı bir yer olan Irak, İslam tarihinin de acı olaylarına şahitlik etmiştir. İlk olarak 655 m.'de Hz. Osman'a karşı başkaldırıları yaşanmıştır. Hz. Ali Kufe'yi başkent yaparak durumu kontrol altına almak istemiş ve bir süre bunu başarabilmiştir.¹⁰⁸ Fakat çok sürmeden Cemel, Sıffin ve Tahkim gibi olaylar bu sahada yaşanmış olup mezhepsel bölünmeler bazen çatışmalara dönüşmüştür.¹⁰⁹

Emevîler döneminde merkezi yönetimin gücünü kaybetmesi ve Irak'ta devam eden muhalif sesler eyalet sisteminin oluşmasına sebep olmuştur. Basra valisi Ziyad b. Ebîh'in merkezi bir otoriteden bağımsız olarak geliştirdiği yöntem ve bu yöntemle asayiş sağlaması gibi.¹¹⁰

¹⁰⁴ M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi Küfe örneği" Gazi üniversitesi, Çorum ilahiyat fak. Dergisi 2/3 (Ocak 2003), 63.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/135.

¹⁰⁶ Belâzûri, *Fütûh*, 207.

¹⁰⁷ Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîbü'l-Bağdadî Ebu Bekir b. Neccâr, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdad) ve zeylûhu ve-İmüstefâd*, (Bağdat: Dâru'l-Garb el-İslami, 2001), 375.

¹⁰⁸ İmâdüddin Halîl et-Talib, "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/ 87-91.

¹⁰⁹ Abdülaziz Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. H. Yücesoy (İstanbul: Endülüs yayınları, 1991), 104-113.

¹¹⁰ et-Talib, "Irak", 19/89.

H. Hüseyin'in yaşanan ihtilaflar sebebiyle Irak'a çağırılması ve burada yalnız bırakılarak şehit edilmesi bu asayişin daha fazla devam etmediğinin bir göstergesidir. Nitekim bunun ardından ancak kanlı bir baskı ile Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nin bölgede kontrol sağlaması da devam eden ihtilafların bir sonucudur.¹¹¹

Emevîler döneminde sadece siyasi bir merkez değil aynı zamanda ekonomik merkez haline gelen ırakta tarımsal faaliyetler, kanal ve baraj çalışmaları da yapıldı. Emevîler ve Abbasîler arasında yaşanan Zıp suyu savaşı sonrasında yönetim Abbasîlerin eline geçti.

Abbasiler döneminde Bağdat ilim ve bilimin merkezi haline geldi. Beş asır boyunca Bağdat şehri altın çağ denilecek faaliyetlere merkez oldu.¹¹² Dönemin en büyük kütüphanesinin bulunduğu bilim, sanat ve edebiyat merkezi bir şehirdi Bağdat.

İslami ilimlerde; Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid ve Ahlak, Fen ilimlerinde; tıp, astronomi, mühendislik, kimya, fizik ve coğrafya, İnsan bilimlerinde; siyaset, ekonomi, sosyoloji, edebiyat, tarih ve felsefe, ayrıca diğer bütün ilimlerden, milyonlarca beyitlerden şiirler, on binlerce hikâye ve nesir, diğer bütün yabancı ilimlerden Yunan, fars ve Hintçeden tercümeler bu şehirde hayat bulmuştu. Ne acıdır ki Moğollar tarafından miladi 1258 yılında kuşatılan bu şehir yakıldı ve büyük tahribatlar yapılarak Bağdat neredeyse yok edildi.

1533 yılına gelindiğinde kanuni sultan Süleyman'ın Irakeyn seferi neticesinde bölge Osmanlıların hâkimiyetine geçmiş ve dört asır boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.¹¹³ Bağdat'ı merkez olarak kullanan Osmanlı padişahları Emevîler döneminde olduğu gibi burayı eyalet sistemiyle yönetmişlerdir.¹¹⁴

İran ve Safevi devletlerinin sürekli hedefinde olan ırak toprakları Şii-İran ile Sünni Osmanlı arasında tampon görevi görmüştür. Bunun neticesi olarak hakimiyeti elinde bulunduran Osmanlı devleti buraya özen göstermiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde ziraî gelişme, sulama, nehir ulaşımı, demiryolu (Bağdat demiryolu), petrol çıkarımı, aşiretlerin iskânı, idarî ve askerî reformlar gibi belli ortak konular da reformlar yapıldığı ve Irak'ın siyasi merkezler için önem taşıdığı görülmektedir.

¹¹¹ Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, 125.

¹¹² Şevki Dayf, *Târihu'l- Edebi'l-Arabî*, (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1995), 5/276.

¹¹³ et-Talib, "Irak", 19/91.

¹¹⁴ Robert Mantran, "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/91; Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı--Safevi Mücadelesi", *History Studies* 2/3 (2010), 231.

Milli devletlerin kurulmaya başlandığı 19 yüzyılda ırakta da diğer devletlerde yaşanan olaylara benzer olaylar yaşanmıştır. I. Dünya savaşının başlamasıyla birlikte İngilizlerin ilk saldırdığı yer Irak torakları olmuştur. Mart 1914'te Bağdat'ı kuşatan İngilizler Mart 1917 de birçok kayıplar da vererek Bağdat'ı ele geçirmişlerdir.

Daha sonra yapılan anlaşmalara rağmen işgale devam eden İngilizler Mondros ateşkes anlaşmasına rağmen Musul'u işgal etmişlerdir. Musul'un işgali ile Osmanlının Irak üzerindeki hâkimiyeti neredeyse son bulmuştur.¹¹⁵

2.1.6. Irak Kürtlerinin İslam'a girişi

Tezimizin ana konusunu teşkil eden Kuzey Irak bölgesi yerlilerinin çoğunluğunu oluşturan Kürt halkı da bu dönemde Müslümanlarla tanışmışlardır. Sasani imparatorluğu ordusunda önemli bir yeri olan Kürtler Müslüman ordularıyla anlaşmış ve ilk dönemlerden itibaren onlara tabi olmuşlardır.¹¹⁶ Elbette Kürtlerin İslam'la ilk tanışmaları bu şekilde değildir.

Hız. Peygamber'in sahabelerinden olup Medine'de kendisiyle beraber bulunan caban el-Kürdi, Cezire bölgesinden ticaret için taife gelen Kürtler 'in burada Müslüman olması ve caban el kürdinin eliyle Müslüman olan İran Kisrası'nın baş muhafızı Deylem el-Kürdi'nin Kadisiye savaşında Müslümanların safında Sasanilere karşı savaşması bunun bariz örneklerindendir.¹¹⁷

Fakat bölgede ikamet eden yerlilerin top yekûn İslam'a girmeleri ve fetih ordularına destekleri Celûlâ'nın fethiyle olmuştur. İslam orduları tarafından olumlu bir şekilde karşılanan Kürtler bu orduların yanında durmuştur. Böylece Kürt Medya devletinin yıkılışı sonrası Bizans ve Sasaniler tarafından zarara uğrayan Kürtler İslam sayesinde tekrardan vahdete kavuşmuşlardır.¹¹⁸

Aynı dönemlerde humusta bulunan İslam orduları komutanı Ebu Ubeyde bin cerrah Bizans güçlerini mağlup etmiştir. İyaz b. Ganem komutasında yola revan ettiği ordular Cizreye kadar ilerleyerek o bölgenin fethini gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁹

¹¹⁵ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı Ve Sonrasında Musul Meselesi" *Atatürk Yolu Dergisi* 10/40 (Aralık 2006), 661.

¹¹⁶ Akbaş, *Sahabenin Cihad ve Daveti*, 48.

¹¹⁷ Mehmet Akbaş v.d, *Kürtler* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 102.

¹¹⁸ Akbaş v.d, *Kürtler*, 63.

¹¹⁹ Belâzûri, *Fütûh*, 180; Akbaş v.d, *Kürtler*, 69.

Kürtler arasında İslam'ın hızla yayılması onların Müslüman kuvvetlerine karşı sergilemiş oldukları sadakat ve dürüstlükten kaynaklanmaktadır.

Günümüzde Irak'ta yoğunlukla Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt halkı İslam'ın ortaya çıkışıyla gönül rahatlığıyla bu dini kabul ettiler. İslam'a adapte olan ve aralarında sultanlar, komutanlar, fakihler, Muhaddisler, Tarihçiler ve daha birçok alanda ilim adamları çıkarmışlardır.¹²⁰

2.2. Irak'ta din ve kıraât eğitimi

Irak bölgesine yapılan fetih seferleriyle beraber yeni Müslüman olanlara İslami eğitim-öğretim konusunda sahabe oldukça hassas davrandı. Bölgeye yerleşen yüzlerce sahabe kalabalık gruplar halinde halka İslam'ı tebliğ etmeye başlamışlardır. Medine'de öğrendikleri Kur'an-ı Kerim ve Hadisleri yeni Müslüman olan ulaştırmak için büyük bir gayret ortaya koymuşlardır.¹²¹

Hiz. Ömer Irak bölgesine gönderdiği mektupta “size Abdullah'ı gönderdim”¹²² diyerek Abdullah b. Mesud resmi görevli olarak atamıştır. Bu sözünüyle Iraklıları kendisine tercih ettiğini belirterek sahabenin önde gelen isimlerini onların eğitimi için görevlendirdiğini de ifade etmiştir. Onun Bedir ashabından olduğunu ve ashabın ileri gelenlerinden de olduğunu sözüne uyulması gerektiğini emretmiştir.¹²³

Kufede ilim, fıkıh, züht ve takva ile meşhur birçok öğrenci yetiştiren Abdullah b. Mesud¹²⁴ peygamberden aldığı bilgiyi Kufelilere aktarmış ve 840 hadis rivayet etmiştir.¹²⁵

Abdullah b. Mesud Kuran kıraâtinde önde gelen sahabilerdendi ve bu konuyu Hiz. Ömer “O Kur'an'ın her harfinin hakkını vererek okurdu” sözünüyle onaylamıştır.¹²⁶

Irak bölgesinde ilmi temelleri atanlardan biri de Ebu Musa el-Eşari'dir. İlim öğrenmede gayretli olduğu kadar onu başkalarına yayma ve öğretmede de başarılıydı.¹²⁷

¹²⁰ Akbaş v.d, *Kürtler*, 66.

¹²¹ Murtaza Köse “Tabiun Fukahasından Basralı Fakih Katade b. Diâme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009), 226.

¹²² Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, nşr. Muhibbuddin Ebû Said Ömer b. Garamel-Amravî (Beyrut: Daru'l-Fikr 1995-1998), 47; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Ez-Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ* (Beyrut: Daru'l-Efri'd-Devliyye 2004), 1/384.

¹²³ İbn Asakir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, 33/29.

¹²⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, 4/816.

¹²⁵ Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 2/2523

¹²⁶ İbn Asakir, *Tarih*, XXXIII, 102

¹²⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, 4/107.

Basra’da insanlara ilim öreten, kuran okuyuşu ve sesi güzel olan Ebu Musa aynı zamanda bir fıkıh öğretmeni idi. Kendisi için “Basra’ya ondan daha hayırlı bir kimse gelmedi” sözünün de sahibi olmuştur.¹²⁸

Ebu Musa el-Eşari döneminde ırakta büyük sahabilerden ve alimlerden biri de Enes b. Malik’tir. Raşid halifeler döneminde büyük hizmetleri olan Enes b. Malik ırakta çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kedis Hz. Resulullah’tan bin iki yüz seksen altı hadis rivayet etmiştir. Zehebi iki yüz kişinin Enes b. Malik’ten hadis rivayet ettiğini nakleder.¹²⁹

Enes b. Malik aynı zamanda İslam düşünce tarihinin önemli tabakalarından olan tabiin dönemi âlimlerinin de hocası sayılır. Hasanü’l-Basri, Süleyman et-Teymi, İmam zühri, Rabia b Ebu Abdurrahman İbrahim b meysere, Said b. Cübeyr ve daha birçokları onun rahleyi tedrisinden geçmişlerdir.¹³⁰

Bunlar dışında Kur’ân-ı kerime hareke sistemi getiren Ebu’l Esved ed-Düeli’nin hocası olan İmran b. Hüseyin, tabiinden birçok âlimin hocası olan Abdullah b. Mugaffel, Hz. Peygambere çobanlık yapmış olan Ebu Selma, Fetihler zamanında komutanlardan biri olan Cerir b. Abdullah, Selman-i Farisi, Esved b. Seri, Müslümanların ırakta kurduğu şehirlere yerleşerek insanlara İslami tebliği ve ilimleri ulaştırmışlardır.¹³¹

2.2.1. Irak’ta Abdullah bin Mesud etkisi

Irak seferine ilmiyle destek vermesi adına Abdullah b. Mesud’un gönderilmesi şüphesiz Iraklılar için büyük bir kazançtır.¹³² Nitekim o Resulullah ve ashabının teveccühünü kazanmış, hemen her alanda ilmiyle öncü olmuş bir şahsiyettir. Kırâât konusunda da donanımlı olması sebebiyle Kurra’nın ilk tabakasından sayılmıştır.¹³³

Hz. Peygamber’in “Ey Abdullah! Seni engelleyinceye kadar perdeyi kaldırman, yanıma girmen ve sesimi duyman konusunda sana izin veriyorum.”¹³⁴ Konusunda kendisine müsaade buyurduğu Abdullah b. Mesud daima peygamberin yanında

¹²⁸ Şihabuddin Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsabe fi temyizi’s-sahabe*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru’l-Efkari’d-Devliyye 2004), 821-822.

¹²⁹ Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, 1/1164.

¹³⁰ Akbaş, *Sahabenin Cihad ve Daveti*, 149-151.

¹³¹ Akbaş, *Sahabenin Cihad ve Daveti*, 152.

¹³² Suyuti Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân* (Dimeşk: Müesssetü’r-Risâle, 2008), 158.

¹³³ Muhammed Hasen Cebel, *Vesakatü Nakli’n-Nassi’l-Kur’âniyye*, (Kâhire: Dâru’s-Sahâbe lit-Turâs, 2001), 26; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Marifetü Kurrai’l-Kibâr ala Tabakâti ve’l-Âsar*, thk. Şuayb Arnavud ve Beşşar Avvad Maruf, (Beyrut: Müesseretü’r-Risale 1988), 1/32.

¹³⁴ Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, 1/468

bulunmuştur. Bu vesileyle vahyin ilk muhatabına yakın olmuş ve kıraâtı ona ittisal etmiştir.¹³⁵ Kendisi de Kur'ân'ı ilk elden ağızdan öğrendiğini “*Ben Rasûl'ün ağzından yetmiş sûre ezberledim*” sözleriyle dile getirmiştir.¹³⁶

Abdullah b. Mesud'un kıraât konusundaki yetkinliğinin bir diğer örneği de şu rivayette görülmektedir. Hz. Peygamber kendisinden Kur'ân okumasını isteyince o “*Ya Rasûllallah! Kur'ân sana nazil olurken benden sana Kur'ân okumamı mı istiyorsun? deyince, Allah Rasûlü: evet ben başkasından Kur'ân dinlemeyi severim*” buyurmuştur.

Hiz. Ömer döneminde sürdürülen fetih hareketinde kurulan şehirlerin en önemlilerinden biri de Kufedir.¹³⁷ Kufeye giden Abdullah b. Mesud burada Kur'ân öğretimiyle meşgul olmuştur. Hiz. Peygamberden öğrendiği kıraâtı burada okuyan İbn Mesud kıraâtı zaman içerisinde büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Halkın benimsediği bu kıraâtı tarif eden Huzeyfe b. Yemân “*Vallahi Kûfe halkı arasında onun kıraâtinden daha fazla benimsenen başka kimsenin kıraâtini görmedim*”¹³⁸ diyerek onun kıraâtini övmüştür.

Kıraât iliminde Huzeyl lehçesini kullanan İbn Mesud eğitimi kendi Mushafıyla vermiştir. Bu durum Kur'ân'ın istinsahına kadar devam etmiştir.¹³⁹ Kufe ekolü'nün oluşmasına önemli bir yeri olan olan İbn Mesud kıraâtı de bu bakımdan Kufe kıraâtinin ilk tabakasını oluşturmaktadır.

Hiz. Osman döneminde yapılan istinsah kıraât iliminde bir dönüm noktası olmuştur. Hiz. Osman'ın emriyle yapılan bu çalışma ile lehçeler teke indirilmiş ve bu kıraâte öne çıkan sahabeler onu öğretmek için farklı bölgelere gönderilmişlerdir.¹⁴⁰

İstinsah dönemi sonrası küfeye gönderilen kişi Ebû Abdurrahman es- Sülemî olmuştur. O Kufe mescidinde kıraât talimini kırk yıl yapmış ve zamanla onun kıraâtı İbn Mesud kıraâtinin yerini almıştır.¹⁴¹ İstinsah dönemi öncesi İbn Mesud kıraâtinin çoğunlukla okunduğu Kufe'de sonraki dönem Zeyd b. Sabit'in kıraâtı öne çıkmıştır.

¹³⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 87.

¹³⁶ İbnü'l-Cezeri, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *Ğayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1974), 1/409

¹³⁷ Sehavi, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs*, (Lübnan: Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1982), 3/243.

¹³⁸ Muhammed Ahmed Hâtir, *Kırâat-i Abdullah b. Mes'ûd*, (Kâhire: Dâru'l-İ'tisam, 1990), 64.

¹³⁹ Hâtir, *Kırâat-i Abdullah b. Mes'ûd*, 64.

¹⁴⁰ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraât Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 145.

¹⁴¹ Tabiinin ikinci tabakasındandır. Hiz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve İbn Mes'ûd'dan ders almıştır. Kûfe'de 40 yıl Kur'ân dersleri vermiştir. Kütüb-i Sitte'de rivayet ettiği hadisler yer almaktadır. Hicri 73 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Muhsin Demirci, “Ebu Abdurrahman es-Sülemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/87.

Hicri dördüncü asra gelindiğinde İbn Mücahid et-Temimi kıraâtleri tasnif etmiştir.¹⁴² Yazmış olduğu “Kitabü’s-Seb’a” eseriyle ele aldığı yedi kıraât muteber ve sahih, diğer tüm kıraâtler şaz kabul edilmiştir.¹⁴³ Abdullah b. Mesud’un da kıraâtî bu tasnifle beraber şaz kıraât durumuna düşmüştür.¹⁴⁴

Emevîler dönemine gelindiğinde yapılan tasnifin neticesi olarak İbn Mesud kıraâtî neredeyse terk edilmiştir. Nitekim dönemin valisi Haccac b. Yusuf’un bu konuda farklı kıraât öğretmenlerine uyguladı baskının da rolü büyüktür.¹⁴⁵

Yaşanan bu hadiselerle rağmen Abdullah b. Mesud Kufe özelinde Irak’ta kıraât eğitiminin önemli isimlerinden biri olmuştur. Yaptığı hizmetle Kufe’nin gelecekte büyük bir ilim şehri olmasına vesile olmuştur. İlmi faaliyetlerinde rey ağırlıklı fıkıh, tefsir ve kıraât çalışmalarının yapıldığı kufe ekolünün temellerini atmıştır.¹⁴⁶ Kıraâtî şaz olarak değerlendirilen İbn Mesud kıraâtî talebeleri vasıtasıyla devam ettirilmiştir. Kıraâtî aşere imamlarından Asım b. Behdele, Hamza b. Habib, Halef b. Hişâm ve Kisâî’nin kıraâtleri silsile yoluyla Abdullah İbn Mesud’a dayanmaktadır.

2.2.2. Selçuklular ve medreselerin sistemli hale gelmesi

Daha önce bahsi geçtiği gibi İslami ilimlerin ilk merkezini camiler oluşturmaktaydı ve bu camiler vakfiyelerle geçimini sürdürüyordu. Hz. Peygamberin Medine’ye hicretiyle birlikte inşa ettiği peygamber mescidi ve eğitim merkezi haline getirdiği Suffe adlı bölüm İslami eğitimin ilk müessesesiydi. Bu dönemde Suffe’de eğitim gören öğrencilerin ihtiyaçlarının dönemin zenginleri tarafından karşılanması da vakıfların doğmasına ilham olduğu söylenebilir.¹⁴⁷

Daha sonraki dönemlerde bilhassa Selçuklular ve Osmanlılar döneminde vakıflar önemli bir konuma gelerek başta padişahlar, devlet adamları ve zenginlerin kurdukları

¹⁴² Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbn Mücâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/214-215.

¹⁴³ Yavuz Fırat, “Kıraât ilmi ve Tarikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Ocak 2011), 3.

¹⁴⁴ Abdulaziz b. Hamid, “el-Müstedrek alâ Kitâbi Kıraât-i İbn Mes’ûd”, *Mecelletü’s-Şeri’a ve’d Diraseti’l-İslamiyye* 20/2 (2012), 2.

¹⁴⁵ Fatih Tok, “Ebû Hanîfe’nin Kur’ân Kıraâtlerine Yaklaşımı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (Haziran 2017), 127.

¹⁴⁶ Mehmet Erdoğan, “İbn Mesud’dan Ebu Hanife’ye Rey Mektebi”, *İmâm-ı A’zam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*, (Bursa: Kurav Yayınları, 2005), 321.

¹⁴⁷ Hüseyin Hatemi, *Darü’l-Fünûn ve Darü’s-Şîfa* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 24.

vakıflar medrese ve talebelerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmiş ve bu kurumların büyümesine olanak sağlamışlardır.¹⁴⁸

Medrese adını taşımasa da faaliyetleri ile ilk medrese sisteminin başlangıcı olarak kabul edilen ve Abbasi halifesi Memun (813-833) tarafından kurulan “Beytü’l-Hikme” bu konuda büyük bir öneme sahiptir.

Müslüman, Yahudi ve Hristiyan ilim adamlarının ortak çalışmalar yaptığı bu kurum; Yunan, Hint ve eski İran kültürüne ait kaynakları tetkik ediyor, Eflatun ve Aristo gibi mütefekkirlerin eserlerini Arapçaya çeviriyorlardı. Bununla birlikte Bağdat’ta kurulan “Beytü’l-İlim” ve “Dârü’l-İlim” gibi müesseselerin asıl medreselerin doğuşunda etkili olduğu söylenebilir.¹⁴⁹

Bu dönem itibariyle Selçuklular dönemine kadar eğitim veren kurumlara “medrese” denilip denilmediği tartışma konusu olsa da camiler ve cami çevrelerinde eğitim veren kurumlar her zaman var olmuştur.¹⁵⁰

Selçuklular döneminde Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah’ın (1072-1092) veziri Nizamü’l-Mülk ‘ün Bağdat’ta kurduğu büyük Nizamiye Medresesi öne çıkmaktadır. Sünni mezhepleri kabul eden ve bu esas üzere devlet memuru ve ilim adamları yetiştirmeyi amaçlayan bu medreseler günün ihtiyacını gözeterek sistemli bir müessese olarak kurulmuştur. Çağın üstünde bir seviye tutturan bu medreseler müsbet ilimleri barındırarak büyük gelişmeler ortaya koymuştur.¹⁵¹

1066 senesinde Bağdat’ta kurulan Nizamiye, dönemin ilim ve fikir hayatında önemli bir rol üstlenmiştir. Büyük âlim ve mütefekkirler yetiştirmiş, mezunları memlekette yetkili kişiler olarak görülmüş ve gittikleri her yerde itibar bulmuşlardır.

Bu itibarla Bağdat Nizamiye Medresesindeki ders konuları ve ders programları başta Osmanlı olmak üzere tüm İslam dünyasında takip edilen yol ve tatbik edilen usul olmuştur.¹⁵²

En meşhuru Bağdat’ta olan nizamiye medreselerinin ilki Nişabur’da diğerleri Basra, Musul, Rey, İsfahan, Merv, Herat, Tus, Belh ve Hargird şehirlerinde

¹⁴⁸ M. Cevdet, “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi”, Ankara Vakıflar Dergisi 1/35 (1938).

¹⁴⁹ Şerife Özkan, “Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi” (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 18.

¹⁵⁰ Özkan, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı*, 10.

¹⁵¹ Ayşe Afet İnan, *Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1969), 4.

¹⁵² Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1988), 7/208.

bulunmaktaydı.¹⁵³ Nizamiye medreselerini yekûn medrese tarihi içerisinde önemli kılan şey 11. Yy.'a kadar biriken tecrübeyi bütünleştirerek yeni mevcudu aşan sistematik bir halinin olmasıdır. Kendisine çarşı, han ve hamamlar vakfedilen nizamiye medreseleri dünyada kurulmuş ilk üniversite hüviyeti kazanmıştır. Yetiştirdiği fakih ve fikir adamları, müderris ve vaizlerin iâşelerini bu vakıflar vesilesiyle karşılama imkânı bulmuştur.¹⁵⁴

Nizamü'l-Mülk'ün, İran ve aşağı Mezopotamya'da başlattığını, yukarı Mezopotamya'da Musul ve Şam atabeyleri Nureddin Mahmut Zengi ve Selahaddin Eyyubi yapmış böylelikle medrese sistemi batıdan doğuya kaymıştır.¹⁵⁵

Nitekim Büyük Selçuklular sonrası Nureddin Mahmud Zenginin Suriye'nin bütün şehir ve köylerinde medreseler açtığı onun izini takip eden Selahaddin Eyyubi'nin de kendi döneminde Suriye, Mısır, Kudüs, Yemen ve Hicazda medreseler inşa ettiği görülmektedir. Bu itibarla Nizamü'l-Mülkten sonra en çok medrese açan kişi Selahaddin Eyyubi olmuştur.¹⁵⁶

Eyyubiler döneminde Selahaddin Eyyubi ile başlayan seferberlik süreç içerisinde Kuzey Afrika ve Endülüs'e sıçramış ve buralarda nizamiye usulü medreseler kurulmuştur.¹⁵⁷

2.2.3. İhtisas medreseleri

İslam tarihinde umumi eğitim öğretim kurumları dışında belli bir alanda eğitim faaliyeti yapan medreseler de bulunmaktadır. Bu medreseler ihtisas medreseleri olarak adlandırılmaktadır. Bunlar Daru'l Hadis, Daru'l-Kurra ve Daru't-Tıb'tır.

Bizler konumuzla ilgisi münasebetiyle Daru'l-Kurra müessesesine değineceğiz.

Daru'l Kurra Kur'an'ın farklı lehçelerinde okunması için tahsis edilmiş kuruluşlardır. İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Kur'an'ın yedi lehçe üzerine okunması konusu bu alana ihtiyaç duyulmasına sebep olmuş ve bu alanda birçok âlim yetişmiştir.

Anadolu'da da süren bu gelenek daha çok "daru'l-huffaz" olarak anılmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde Konya'da Sâhib-Atâ, Ferhûniye (1300), Sa'deddin

¹⁵³ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 209.

¹⁵⁴ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/326.

¹⁵⁵ Özkan, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı*, 15.

¹⁵⁶ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 84.

¹⁵⁷ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969), 1/6.

Ömer, Nasuh Bey (1315) dâru'l-Huffâz'ları ilk göze çarpan müesseselerdir.¹⁵⁸ Bu müesseselerin başında bulunan kişi Şeyhü'l-Kurra olarak adlandırılır. Bu kimseler kendi döneminde Kur'ân-ı en iyi okuyan olarak bilinirdi.¹⁵⁹ Anadolu Selçukluları öncesi Şam'da Dâru'l-Kur'ân ismiyle İbnü'l-Müncâ ve Şeyh İbn-i Ömer Medreselerinin bulunduğu da nakledilmektedir.¹⁶⁰

2.2.4. Osmanlı dönemi Irak'ta Kur'an eğitimi

Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş döneminin en önemli müesseseleri Selçuklu nizamiyesinde de görüldüğü gibi vakıflardır.¹⁶¹ Vakıflar birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da büyük rolü olmuştur. Vakıf kelimesi durmak, duruş, alıkoymak¹⁶² anlamlarına gelirken İslam toplumunda ve bilhassa Osmanlı'da sosyal ve iktisadi hayatta önemli bir yeri olan dini ve sosyal müessese anlamı taşımaktaydı.¹⁶³

Osmanlıya bağlı şehirlerde cami, mescit, zaviye ve medrese gibi dini ve içtimai yapılar vakıflar tarafından inşa ediliyor ve bu vakıflar tarafından muhafaza ediliyordu.¹⁶⁴ Osmanlı devletinde temel eğitim merkezi medreseler ve sıbyan mektepleri idi. Medrese kelimesi sözlükte “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen ders ”*dirâse*” kökünden bir mekân ismidir.¹⁶⁵

Medreseler ilköğretim üstü orta ve yüksek eğitim kurumlarıdır.¹⁶⁶ Başlangıçta sistemli faaliyetleri olmasa da İslam'ın temel esaslarının öğretildiği genel ve özel mekânlar olarak temeli Hz. Peygamber dönemine kadar dayandırılabilir.¹⁶⁷

¹⁵⁸ Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı Tarih Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/395.

¹⁵⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1/169.

¹⁶⁰ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi* (İstanbul: Ulusal Yayınevi, 1997), 244.

¹⁶¹ Adnan Ertem, “Osmanlıdan Günümüze Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* 36 (Aralık 2011), 35-47.

¹⁶² el-Kübeysi, Muhammed Ubeyd Abdullah, *Ahkâmü'l-Vakıf fî ş-Şeriatî İslamiyye*, (Bağdat, Matbaatü'l-İrşad, 1977), 1/3-4; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhît*, (İstanbul, Takvimhane-i Amire Matbaası), 3/857.

¹⁶³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 42/479-486.

¹⁶⁴ Yediyıldız, “Vakıf”, 42/476.

¹⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 2/436.

¹⁶⁶ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327-333.

¹⁶⁷ Ünal Taşkın, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Mart, Nisan, Mayıs 2008), 350.

Nübüvvetin ilk yıllarında Kur’ân eğitimi için Camiler merkez olarak kullanılmıştır.¹⁶⁸ Hz. Peygamberin de aralarında bulunduğu ashab eğitimini peygamber mescidinde ve hemen yanı başında bulunan “suffe” de almıştır. Başlangıçta camiler birer eğitim merkezi olsa da zaman içerisinde talebelerin çoğalması ve ibadet alanlarını kısıtlaması sebebiyle medreseler özel mekânlara taşınmışlardır.¹⁶⁹

Medreselerin bir alt kademesini oluşturan sıbyan mektepleri ise çocuklara dini inanç ve değerleri öğretene ve hemen her mahallede kurulmuş olan eğitim kurumlarına verilen isimdi. Bu okullarda Müslüman çocukları Kur’ân-ı Kerim eğitimi, namaz kılma usulleri, namazda okunacak dualar ve belirli seviyede yazı yazmayı öğretmek amacıyla kurulmuşlardır.¹⁷⁰

Mekteplerde görev yapan kişiler genellikle medresede tahsil görmüş, genellikle bir camide imamlık veya müezzinlik yapan kimselerden seçilirdi.¹⁷¹ Bu kimselere muallim denilirdi. Kelime olarak “öğreten” anlamına gelen muallim mekteplerde çocuklara Kur’ân okumayı öğretene, dini bilgileri ve yazı yazmayı öğretene olarak tanımlanmaktadır.¹⁷² Muallimlerden eğitim alan talebeler de “tilmiz, suhte, şakird” gibi isimlerle çağrılırdı.¹⁷³

Osmanlı döneminde Irak; Basra, Şehr-i Zûr, Musul ve Bağdat şehirlerinden oluşmaktaydı.¹⁷⁴ İslam ile fetholunduktan sonra birçok âlim, şair ve edebiyatçının yetiştiği yer olan Irak, Osmanlının son dönemine kadar önemini korudu. Nitekim Osmanlının ilk dönemlerinde medreseler küçük bir yekûnu oluştururken aynı dönemde Abbasiler ve Selçuklulardan kalan mirasın büyük bir yekûnu Irak topraklarındaydı.

19. yüzyıla gelindiğinde dünyadaki gelişmelere ayak uydurmak isteyen Osmanlı her alanda ıstıhlara başladı. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de Mithat paşanın (ö. 1883) Bağdat’a vali olmasıydı.¹⁷⁵ Mithat paşanın ilk yaptığı şey Bağdat’ta ilkokul

¹⁶⁸ George Makdisi, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 67.

¹⁶⁹ Fahri Unan, *Osmanlılarda Medrese Eğitimi*, 5/149-160.

¹⁷⁰ Yücel Gelişli, “Osmanlı ilk öğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15/38.

¹⁷¹ Gelişli, “ilk öğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri”, 15/20

¹⁷² Mefail Hızlı, “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 11/209.

¹⁷³ Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11/446.

¹⁷⁴ Alan Maarouf Salih, “*Osmanlı Dönemi Irak’ta Arap Şiiri 1850-1918*” (Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 4.

¹⁷⁵ Mithat Paşa Hafız Eşref Efendi’nin oğludur. Arapçayı iyi bilir ve şiirler şiirler yazardı. İstanbul’da doğdu, Hakim olan babası ona Ahmed Şefik adını verdi fakat Ahmet Mithat olarak isimlendirildi daha sonra Mithat Paşa olarak meşhur oldu. Arapça ve Farsça öğrendi. Çeşitli görevlerde bulundu. Danub

sayısını artırmaktı.¹⁷⁶ Öyle ki azımsanmayacak derecede öğrenci ve eğitimcinin varlığı Osmanlı Hükümeti tarafından Bağdat ve Basra'da iki öğretmen evi açmasına vesile oldu.¹⁷⁷

2.3. Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi

2.3.1. Kuzey Irak'ta siyasal ve sosyal yapı

20. yüzyıl sonrası dünyada yaşanan sıcak gelişmeler özellikle Osmanlı devleti üzerinde yaşanan baskılar ve ulus devletlerin kurulması bu noktada değinilmesi gereken konulardır. Nitekim ancak bu yolla bölgede yaşanan olaylar anlaşılabilir ve günümüze kadar izlenen politikaların sonuçları anlaşılabilir bir hal alır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde yaşanan birinci dünya savaşı bölgedeki her devlet ve millet için olduğu gibi Irak'ın çoğunlukla kuzeyinde yaşayan Kürtler için de bir dönüm noktası oldu. Henüz Osmanlı devleti savaşa girmemişken petrol bakımından zengin olan Musul ve Kerkük İngiltere'nin başlıca hedefleri arasındaydı.¹⁷⁸

Arap bölgesi İngiltere'nin eline geçen Irak'ın kuzeyi kısmen İngilizlerin kısmen Osmanlıların yer yer de Kürtlerin kontrolünde kalmıştır. 1918 Mondros mütarekesi sonrası bölgeyi işgalleri devam eden İngilizler Musul ve Şehrizar vilayetlerini işgal ederek Kürt bölgelerinin çoğunluğunu kontrol altına almışlardır.¹⁷⁹

Yaşanan mütareke sonrası Musul ve Şehrizar'u kontrol altına alan İngilizler bu vilayetleri Bağdat ve Basra ile birleştirerek 1921 yılında Irak krallığını kurmuştur.

Kürtlerin ileri gelenlerinden Şeyh Mahmut Berzenci bu dönemde 1918,1922 ve 1930'da üç defa İngiliz ve Bağdat hükümetine karşı isyan etmişse de başarılı olamamıştır.¹⁸⁰

(Tonya)'ya vali olunca Bulgar isyanlarını cesurca bastırdı. Osmanlı Meclisi Mebusanında meclisi Başkanlığı yaptı (1286-1288) Bağdat Valisi olarak atandı, daha sonra azledilerek İstanbul'a çağrıldı. Osmanlı anayasasını oluşturdu (1293 1876.) Sultan Abdülhamid'in dış siyasetini beğenmedi ve fikir uyuşmazlığı ortaya çıktı, bakanlıktan ayrıldı ve Avrupa'ya gitti bir süre orada kaldı. Londra'da iken Şam valisi olarak görevlendirildi. Orada ilmi ve edebi kulüpler kurdu. Oradan İzmir'e nakledildi. Sultan Abdülaziz suikastına iştirak ettiği suçlamasıyla tutuklandı ve idamla yargılandı. Daha sonra Sultan onu affederek Hicazdaki Taif kalesine sürgün etti. Bk. Hayreddin ez- Zirikî, *el-A 'lâm* (Beyrut: Dâru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 7/195-196.

¹⁷⁶ Bedr Mustafa Abbas, *el-Hayâtu 'l-Tâlimiye fî Vilâyeti Bağdat* (Musul: Musul Üniversitesi, doktora tezi, 1997), 62.

¹⁷⁷ Abdurrezzak el-Hilâlî, *Mücemu 'l-Irak* (Bağdat: Necâh Matbaası, 1953), 1/ 220.

¹⁷⁸ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 42.

¹⁷⁹ Yıldırım v.d, *Kürtler*, 512.

¹⁸⁰ Şakirê xıdoyê Mihoyan, *İki Savaş Arasında Irak'ta Kürt Sorunu* (Uppsala: Jina Nû Yayınları, 1990), 11-71.

İlk iki isyanında Şeyh Mahmut ile Ankara hükümeti arasında birtakım görüşmeler olmuş, kendilerine tanınacak bazı haklar karşılığında Ankara hükümetine bağlanacaklarını mektuplar vasıtasıyla iletmiştir.¹⁸¹

Ankara hükümeti tarafından bölgeye bu dönemde bir grup subay milis güçleri örgütlemek için gönderilmiş fakat arzuladıkları sonucu alamamışlardır. 1930 itibariyle bölgenin önde gelen Nakşibendi ailesi Barzaniler öne çıkmış, pek çok isyan başlamıştır. Şeyh Ahmet Barzani 1933'te, kardeşi Molla Mustafa Barzani ise 1935'te, aynı yıl içerisinde Sincar Dağı Kürtlerinin de isyanları olmuş fakat başarı elde edememişlerdir.¹⁸²

Bu süreç itibariyle 1992 yılına kadar Irak hükümeti ve İşgalci güçler arasında, Irak'ta yaşayan Kürtler ve yönetim arasında ve İran ile Irak hükümeti arasında onlarca isyan ve darbe girişimleri olmuş ve bunlar o topraklarda yaşaya insanlar için büyük sonuçlara sebep olmuştur. Fakat konumuzla ilgili olmadığı için bu konuya fazlaca değinmeyeceğiz.¹⁸³

2 Ağustos 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile yaşanan olaylar neticesinde BM tarafından Irak'ın kuzeyinde güvenli bölge oluşturulması kararlaştırılmıştır. Çekiç ve huzur operasyonları sonucunda Irak Kürtleri uluslararası koruma altına alınmışlardır.¹⁸⁴

Yaşanan olayların bölgede yaşayan Kürtler için avantaj olması ve KDP ile KYB'nin menfaatleri çevresinde anlaşmaları sonucu 1992 yılında Erbil merkezli "Irak Kürdistan Federal Hükümeti" veya "Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi" ilan edilmiştir.¹⁸⁵

25 Eylül 2017'de yapılan halk referandumu ile seçime %70 oranında katılım olmuş ve %90 evet oy ile Kuzey Irak'ın Federe Yönetimle kalması halk oylamasıyla onaylanmıştır.¹⁸⁶

¹⁸¹ Refik Hilmi, *Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi* (İstanbul: Nûjen Yayıncılık, 1995), 140-152. İsyenlar sırasında Ankara hükümetiyle yapılan bu görüşmeleri ve tanıklıkları içeren bu kitaba bakabilir.

¹⁸² Yıldırım v.d, *Kürtler*, 512.

¹⁸³ Daha fazla bilgi için bkz. yıldırım v.d, *kürtler*, 509-514; Onur Akçakaya, *Irak Bölgesel Kürt Yönetimine Küresel ve Bölgesel Bakış* (Ankara: Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 23.

¹⁸⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 1998), 195-212.

¹⁸⁵ Yıldırım v.d, *Kürtler*, 515

¹⁸⁶ Fethi Kadir Hüseyin, *Kuzey Irak'ta Kur'an Eğitim Merkezleri ve Davetçi Yetiştirmede Roller Erbil Örneği* (Zaho: Zaho Üniversitesi, İnsan Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 14.

2.3.2. Kuzey Irak'ın coğrafi tanımı

Kuzey Irak Bölgesel Kürt yönetimi Irak Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer almakta olup, doğuda İran, batıda Türkiye ve Suriye ile sınır komşusudur. Irak cumhuriyeti topraklarının % 18'ini kapsayan alan 72.00 km'lik alandır.

Kuzey Irak Erbil, Süleymaniye, Duhok, Kerkük ve Halep'e şehirlerinden oluşmaktadır ve merkezi hükümet olarak Erbil'den yönetilmektedir. Erbil kenti, Kuzey Irak Bölgesel yönetiminin başkenti olarak kabul edilmekte olup Irak Cumhuriyetinin başkenti olan Bağdat'a 350 km. uzaklıktadır. Nüfus çoğunluğu kürt olup doğusunda Süleymaniye valiliği, batısında Duhok ve Ninova valilikleri, güneyinde Kerkük kuzeyinde ise Türkiye ve İranla komşudur.¹⁸⁷

Bölgenin en eski yerleşim birimi olan Erbil; Babil ve Asur yazıtlarında farklı isimlerle bahsi konu olmuştur. Bu yazıtlarda "Erbilum" ismi geçmekle birlikte burda bulunan İstar tapınağındaki 4 tanrıya nisbeten "Arba Ilu" ismi de kullanılmıştır.¹⁸⁸Tevrat'ta "Erba"¹⁸⁹ şeklinde söz edilen bu şehir Osmanlılar döneminde "Erbil" olarak belirtilmiş olup şu an orda yaşamakta olan halk tarafından "Hevlir" şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁹⁰

2005 yılında yapılan nüfus sayımında bölge nüfusu beş milyon olarak belirlenmiştir. Çoğunluğu Kürtlerin oluşturduğu bölgede Türkmenler, Süryaniler, Yezidiler ve Kakailerden oluşan milletlerde bulunmakta olup çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır.

2.3.3. Kuzey Irak'ta eğitim tarihi

Tarihi Musul şehri Irak'ın en kıymetli ve önemli şehirlerinden biridir. Bu öneminin sebebi coğrafi konumu ve ekonomik potansiyeli sebebiyledir. Nitekim Musul-Erbil-Hac Ümran yolu- İran sınırı onu İran'a, bağlarken Musul-Bağdat yolu, şehri orta ve güney Irak'taki birçok şehirle birleştirmektedir. Musul-Dohuk yolu ve şehri kuzey Irak

¹⁸⁷ Hüseyin, *Kuzey Irak'ta Kur'an Eğitim Merkezleri*, 13.

¹⁸⁸ İ. Resul, *Erbil Dirase Tarihiye fi'l-Fikri ve's-Siyasi (1939 – 1958)* (Süleymaniye, Binayi Matbaası 2005), 19-20.

¹⁸⁹ Hasan el Cenabi, *Medineti Erbil Dirase fi Coğrafiyeti'l-Hazar* (Musul: y.y, 1987), 9.

¹⁹⁰ Sami b. Seyyid Hammas es-Sakkar, "Erbil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/272.

sınırına bağlayan Musul-Erbil-Kerkük-Süleymaniye yolu da Musul'u bulunduğu bölgede ticari merkez konumuna getirmektedir.¹⁹¹

Irak'ın Kuzeyinde yer alan Musul kenti stratejik konumu sebebiyle Irak'ta Osmanlı hâkimiyetine geçirilen ilk şehirler arasındadır. 1514'te Osmanlı Safevi arasında yaşanan Otlukbeli savaşından yirmi yıl sonra Musul Osmanlı hâkimiyetinde bir şehir olmuştur.¹⁹²

Dönemin önemli eyaletlerinden biri olan Musul'un¹⁹³ Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Erbil, Telafer, Kerkük, İmadiye'de Osmanlı devletine bağlandı. Yine H. 1330 (1912) tarihli salnameye göre Musul vilayeti, Musul, Kerkük, Süleymaniye sancaklarından oluştuğu kaydedilmiştir.¹⁹⁴

İslam'ın Musul'a gelişinden itibaren şehir İslam ahlakını koruyan bir şehir olarak nitelenmiştir. Toplumda irşat ve tebliğde aktif rol oynayan çok sayıda cami ve mescit bulunmuştur. Musul halkının İslam hukukuna ve İslam'ın öğretilerine uygun hareket etmesi bu kentin doğunun önemli şehirlerinden biri olmasının sebeplerinden biridir.¹⁹⁵

Nitekim söylediğimize mukabil Musulluların bilime ve dine büyük katkılarında dalalet eden Kur'ân evleri, Hadis evleri, Kütüphaneler, Okullar, camiler ve birçok İslam düşünce öncüsünün buradan çıkması tanıklık etmektedir.¹⁹⁶

Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da Musul'da eğitim mektep ve dini okullara öğretmen sağlayan din âlimlerinin eliyle olmuştur. Bu kimseler Osmanlı'da ilk eğitim rehberi şeyhülislama bağlı kişilerdendir.

Yaygın eğitim kurumları Osmanlı genelinde olduğu gibi devlete bağlı olmayan, hayır işi olarak öğrencilere bütçe ayıran padişahlar, zenginler ve onların mirasçılarının destekleriyle ayakta duran kurumlardı. Ve bu kurumlar Musul özelinde camilere bağlıydı. 1911'de ise en yüksek dereceli devlet okulu olarak kurulan ilköğretim okulları da Musul'da aktif olarak bulunmuş dil, din ve bilim ağırlıklı eğitimler vermiştir.¹⁹⁷

¹⁹¹ Dilshad Fadel Muhammed, *Osmanlı Devleti'nde Musul Vilayeti (1878-1918)* (Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 1; Antoine Oliver, *Olivi'nin Irak Yolculuğu 1794-1796*, çev. Youssef Hotbi (Bağdat: el-Mecma el-İlmi el-İraki, 1988), 47.

¹⁹² İmad Abdülselem Rauf, *Osmanlı Döneminde Musul* (Necef: Necef Edebiyat Fakültesi, 1975), 15.

¹⁹³ Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1959),

¹⁹⁴ Cengiz Eroğlu v.d, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul* (Ankara: ORSAM Kitapları, 2012), 17.

¹⁹⁵ Dilshad Fadel Muhammed, *Osmanlı Devleti'nde Musul Vilayeti (1878-1918)*, 49.

¹⁹⁶ Saeed el-Diohaji, *Musul Camileri* (Lübnan: Daru'l-Arabiyyeli'l-Mevsuat, 2014), 1.

¹⁹⁷ Abd al-Razik al-Hilali, *Osmanlı Döneminde Irak'ta Eğitim Tarihi 1638-1917* (Bağdat: y.y, 1959), 62.

Günümüzde Kuzey Irak Kürt Yönetiminin başkenti olan Erbil ise Bahsi geçen dönemde genellikle Musul veya Şehrızor'a bağlı olan idari bir birim statüsündeydi.¹⁹⁸ Bugüne değin Erbil ve çevresinde kayda değer bir bilgi bulunmamakla birlikte Abbasiler ve Emevîler arasında yaşanan Zab savaşının Erbil yakınlarında olduğu bilinmektedir.¹⁹⁹

Erbil'de eğitim sistemi diğer tüm İslam beldelerinde olduğu gibi cami ve mescit merkezli yapılmıştır.²⁰⁰ Belirli aşamalardan oluşan eğitim metodunun başlangıcı 6 yaşındaki çocuklara Kur'ân harfleri öğretilir ve ezberletilmesiyleydi. Üç yıl süren bu eğitim aşamasında Molla²⁰¹ adı verilen eğitimciler ders verirlerdi. Daha sonra "suhte" adıyla çağırılan 8-9 yaşında okula başlamış çocuklara dil bilgisi öğretilirdi. Sonrasında üçüncü aşamada sarf ve ileri nahiv, Süyûtî ve Şafi es Seyyid Abdullah, Fıkıh Usulü ve Tefsir okutulurdu.

Erbil kalesi içinde Cami Kebir dersleri Cami hatibi tarafından verilirdi. Cuma günlerinde hutbe okuyan cami hatibi hükümdarın hâkimiyet sembolü aynı zamanda en yüksek rütbeli din adamı vasfına sahipti.²⁰²

19 yy.'da kale içindeki medreseler de ve camii Kebir'de ders veren Ağazade Ömer Efendi ve onun vefatından sonra yerine geçen Ebubekir Efendi Erbil'de medrese eğitimi veren hocalardandı. Cami-i Kebir Medrese'nin yanında Ahmediye medresesi olarak anılan Molla Resul Geravi Medresesi, Küçük Cami içinde yer almakta olan İbrahim Doğramacı Medresesi kale içinde medreselerden bir kaçıydı.²⁰³

Erbil'de cami ve medreseler dışında tarikat merkezleri olan tekke ve zaviyeler de eğitime katkıda bulunmuş ve öğretim kurumları olarak görev yapmışlardır.²⁰⁴ BU kurumlar din eğitiminin yanında bilim ve musiki konularında verdikleri eğitimle klasik eğitimin dışına çıkmışlardır.²⁰⁵

Erbil medreseleri belli bir vakfa bağlıydılar. Bu nedenle müderrisler vakıfların şartlarına uymak zorundaydılar.²⁰⁶ Dersler vakıflar tarafından belirlenir ve müderris

¹⁹⁸ Muhammed bin el-Munim el-Himyari, *er-Revzü'l-Mu'tar fi Haberi'l-Aktar* (Beyrut, Mektebetü'l-Lübnan, 1984), 745.

¹⁹⁹ Hasan el Cenabi, *Medinet Erbil Dirase fi Coğrafiyeti'l-Hazar*, 215.

²⁰⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 2/137)

²⁰¹ Mevleviyet payesini haiz ulema hakkında kullanılan bir unvandır.

²⁰² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yay., 2011), 307.

²⁰³ İsmail, *Ulma ve Medaris fi Erbil* (Musul: Zehraü'l-Hadis matbaası, 1984), 17-21.

²⁰⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 3/445.

²⁰⁵ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyet Tarihi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014), 191.

²⁰⁶ Saydam, *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, 461.

maaşları da yine bu vakıflar tarafından temin edilirdi.²⁰⁷ Aynı şekilde öğrenci sayıları medresenin kapasitesine ve vakfın şartlarına göre belirlenir ve müderrise belirli sayıda öğrenci teslim edilirdi.²⁰⁸

2.3.3.1. Kuzey Irak'ta Kur'an eğitim merkezlerinin oluşumu

İslam ümmetinin belirgin özelliklerinden biri de Allah'ın Peygamberine Cebrail vasıtasıyla öğretti Kur'an-ı öğrenmek, öğretmek ve onu ezberleme arzusudur. Bu yüzden ilk günden itibaren Müslüman yönetici ve âlimler ilk günden itibaren bu hassasiyetle davranmışlardır.

İlk günlerden itibaren bu çalışmaların önemli bir ayağı çocuklar üzerinden yürümüş ve Müslümanlar çocuklarını Kur'an-ı öğrenme ve ezberlemeye teşvik etmişlerdir. Yüce Allah'ın yeryüzünde vekili konumunda olan Hz. Peygamberin Cebrail ile Hira mağarasındaki vahiy bu çalışmaların ilk halkasını oluşturmuştur. Daha sonra Peygamberin yakın arkadaşları olan sahabe ve onları takip eden tabiin halkası bu çalışmayı daha da geliştirmek suretiyle devam etmişlerdir.

İslam coğrafyasının günden güne cihat hareketleriyle yayılması dönemin halifelerinin hassasiyeti vesilesiyle Kur'an öğretiminin de aynı oranda yayılmasına vesile olmuştur.

Kufe 'de Abdullah b. Mesud, Basra'da Ebu Musa El-Eşari ve Şam'da Ubade b. Samit'in Kur'an halkaları zamanla bölge halkı tarafından benimsenmiştir. Yaptıkları hizmetle toplumu Kur'an'la hemhal bir hale getiren Sahabe-i Kiram kendilerinden sonra oluşacak büyük ilim ağının ilk ilmeği olmuşlardır.

Kuzey Irak'ta yaşayan milletler ve Kürt halkı İslam'ı kabul ettikten sonra Halife Hz. Ömer'in de emriyle pek çok camii ve mescit inşa ettiler. Bu mekânlar Müslüman çocukları için ilk eğitim ve Kur'a öğrenme mekânları oldu.

Kuzey Irak'ta Eğitim veren kurumlar iki şekildedir.

1. Vakıflar ve DİB'na bağlı olmayan kurumlar:

Bu kurumlar kültür bakanlığına bağlı dernek ve enstitü konumunda olup bakanlıktan aldıkları izinle yarı bağımsız kabul edilmektedirler. Eğitim ve

²⁰⁷Nebi Bozkurt, "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/468.

²⁰⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2013), 128.

pedagojik faaliyetlerini yürütme üzere almış oldukları izinle faaliyetlerine devam etmektedirler.²⁰⁹

2. Vakıflar ve DİB’na bağlı kurumlar:

Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimine Bağlı olan bu kurum(lar) hükümet destekli olup başlangıçta on yedi merkezin açılmasında, halkın bu merkezlere yönlendirilmesinde ve faaliyetlerinin takibinde destek sağlamışlardır.²¹⁰ Fakat iş yönetimi, mali ve finansal destek konusunda bu kurumun da hükümetten destek almadığını belirtmekte fayda var.

2.3.3.2. Resmi eğitim kurumları

Kuzey Irak Vakıflar ve DİB’na tarafından Mısır el-Ezher Üniversitesi ile eş güdümlü yapılan bir çalışma neticesinde 2010 yılının mart ayında Kur’ân Öğrenme ve ezberleme için resmi bir kurum kuruldu. Bu çalışma neticesinde bölgede eğitim daha organize bir hale büründü.

Erbil merkezinde bulunan Bahtiyar mahallesindeki Bahtiyar Camii mevkiinde “Kürdistan El-Ezher Kur’ân Öğrenme ve Ezberleme Enstitüsü” nün açılışına dönemin Vakıflar ve DİB Hacı Kemal Ali Enzâk, kuruma müdür olarak atanan Ömer Reşid Mustafa’nın eşliğinde erkek ve kızlardan oluşan pek çok öğrenci katıldı.²¹¹

Vakıflar başkanı Hacı Kemal’in öncülünde başlayan bu sistemli çalışma kısa sürede yaygınlaştı. 2021 yılı itibarıyla 83 merkeze ulaşıldı. Pek çok sayıda kız ve erkek öğrencinin eğitim aldığı bu kurumlarda toplam eğitici sayısı 609’un üstündedir. 476 Kur’ân hafızının yanında on binleri aşan öğrenciler eğitimlerine devam etmektedirler.

Tablo 1. Kuzey Irak’ta resmi eğitim kurumları ile ilgili bilgiler

SAYI	KURUM İSMİ	BULUNDUĞU ADRES	YÖNETİCİ	AÇILIŞ TARİHİ	İLETİŞİM NUMARASI
1	Kürdistan Eğitim Merkezi	Erbil – Beyaz Camii	M. ömer Raşid	24.03.2010	07504931404
2	Hevlir Eğitim Mrk.	Erbil – Ronaki	Dr. Ziyad Abdullah	13.07.2010	07504259982
3	Hacı yahya Eğ. Mrk.	Erbil – Mahabad	M. Heyimdad Ferhad	28.04.2013	07504640105

²⁰⁹ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 22.

²¹⁰ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 22.

²¹¹ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 20.

4	Muhammed (sav) Eğ. Mrk.	Erbil – Âlimler mh.	M. Nizamü'd- Din	27.05.2014	07504566826
5	Abdu'l-Vahid Kasab Eğ. Mrk.	Erbil – Mardeyn	M. Ali Abdülkerim	14.12.2020	07507774842
6	Menare Eğ. Mrk.	Erbil – Üzeyr Camii	M.Sadreddin	07.06.2012	07504670538
7	Kâzî İbrahim Eğ. Mrk.	Erbil- Endazyaran	M. İsmail Muhammed	03.12.2012	07504487473
8	Çıra Eğ. Mrk.	Erbil – Muhammediye Camii	M. Usame Abdolvahid	06.11.2019	07504629067
9	Kale Eğ. Mrk.	Erbil – Zeytune	M. Ferman Aziz	06.11.2019	07504632053
10	Dayik Eğ. Mrk.	Erbil – Zanyari	M. Behnaz Ahmed	18.07.2013	07504899049
11	Sara Eğ. Mrk.	Erbil – Azadi	M.Nazdar Tahir	20.05.2014	07507573250
12	Ronaki Eğ. Mrk.	Erbil – Hekalan	Dr. Fadıl Abdolvahab	21.06.2010	07504049848
13	Jiyan Eğ. Mrk.	Erbil – Nevroz	Dr. Kamuran Abdulaziz	03.08.2011	07504899935
14	Safar Eğ. Mrk.	Erbil – Mamostayan	M. Müeyyed Abdullah	30.07.2013	07504497787
15	Rasti Eğ. Mrk.	Erbil – Rasti	M. İsmail Ömer	18.12.2012	07504105539
16	Gülan Eğ. Mrk	Erbil – Gülan	M. Abdullatif	23.10.2013	07504610809
17	Berwadarın Eğ. Mrk.	Erbir – Badawa	Dr. Kamil Sadık	10.03.2012	07504233800

2.3.3.3. Resmi olmayan eğitim kurumlar

Kuzey Irak'ta Kur'an eğitimi, hafızlık ve kıraat eğitimi veren kurumlar geç dönemde açılmış olsa bile bugün itibariyle pek çok şubesi bulunmaktadır. Bu şubelerin önemli olanları aşağıda sıralanmıştır.

2.3.3.3.1. Görme engelliler Kur'an okulu

1970'li yıllara gelindiğinde Erbil Merkez'de bulunan Büyük çarşı içindeki Hacı Davut Camii avlusunda görme engelliler Kur'ân eğitimi ve ezberi yapmışlardır.

1993 yılının ağustos ayında kendisi de âmâ ve Kur'ân hafızı olan (Profesör) Kemal Abdu'l-Vahid Nedîm (ö.2004) tarafından görme engelliler için özel bir Kur'ân okulu kurulmuştur. Bu okulda görme engelliler Kur'ân-ı Kerim okumuş ve ezberlemişlerdir.

2004 yılında Kemal Abdu'l-Vahid Nedim'in vefatından sonra yerine yine âmâ olan (Profesör) Fuad Ahmed Hassan Al-Lahibânî geçmiştir. Kur'ân hafızı ve eğitimcisi olan Ahmed Hassan şu an itibariyle bu görevine devam etmektedir.

Şu an eğitim faaliyetleri devam eden bu okulun iki şubesi mevcuttur. Bunlardan biri Erbil’de Azadî Camii içinde bulunan Jawarta Okulu. Diğeri de Büyük çarşı içinde bulunan görme engelliler okulu.

Üç okul da eğitim gören toplam öğrenci sayısı 80 olup bunların 66’sı Erkek, 14’ü kızdır.²¹²

2.3.3.3.2. Kürdistan Kur’ân Okuyucuları Derneği

1999 yılının temmuz ayında (Profesör) Kar’i Kawa Şakir Kadir tarafından kurulan bu derneğin başkanlığını 2014 senesinde M. Fuad Hassan Lahibbani üstlenmiş olup faaliyetlerine günümüz itibariyle devam etmektedir.

Toplamda 360 öğrencisi bulunan bu eğitim derneğinin 280 öğrencisi erkek ve 80 öğrencisi kız öğrencilerden oluşmaktadır.²¹³

Erbil’in pek çok camisinde bu dönemde cami imamları ve mescit görevlileri tarafında Kur’ân-ı Kerim Eğitimi ve hafızlığı yapılyordu. Erbil pazarında bulunan Şeyhullah Camii imamı Kutbü’l-Medar lakaplı M. Abdullah, İmadü’d-Din molla faiz camiinde M. Muhammed Osman (Molla Cûlî olarak da bilinir), Bedâwe’l-Kebir camiinde M. Abdulkadir b. Abdullah el-Bedawayi insanlara Kur’ân-ı Kerim öğretmekteydiler.

Aynı şekilde birçok medresede “feki” isimli talebelere öncelikle Kur’ân eğitimi verilir sonrasında ise fıkıh eğitimine başlatılırlardı.

Şunu da belirtmek gerekir ki 1960’lı yıllarda Erbil’de ev ev dolaşan Amna b. Khalifa (ö.1976) adından bir kadın tarafından kız öğrencilere Kur’ân-ı Kerim ve Fıkıh dersleri vermiş bununla birlikte büyük bir kadın topluluğuna Kur’ân okumayı öğretmiştir.²¹⁴

2.3.3.3.3. Kur’ân-ı Kerim Talim ve Tahfiz Merkezi

Bu özverili eğitim yatırımının üzerine bina edercesine 1995 yılının ocak ayında Şeyh Molla Cemil Ali Perdaved tarafından Şeyh Cemal Kakû Said’in yardımıyla Merkezi Erbil’de Altmışıncı Cadde üzerinde bulunan Celil Xeyyat Camii karşısında Kur’ân-ı Kerim Talim ve Tahfiz merkezi kuruldu.

²¹² Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 17.

²¹³ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 17.

²¹⁴ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 18.

Bu eğitim kurumunu önceleri ismi “Munazzama’t-Nur li-ta’ayyiş” olup sonradan Munazzamat sultan el-Muzaffer” olarak değiştirdi. Bu derneğe bağlı olarak Hâlâ Erbil merkezli olarak Kur’ân eğitimine devam edilmekte olup Erbil dışında da pek çok yerde şubeleri bulunmaktadır.

Son veriler ile birlikte toplamda 8 Kadın 40 Erkek Eğitimci ve 350 Kız 50 erkek öğrenci eğitime devam etmektedir.²¹⁵

2.3.3.3.4. Erbil Kur’ân-ı Öğrenme ve Ezberleme Merkezi

Tarihler 20.05.2005’i gösterdiğinde bahsi geçen kurumdan mezun olan bazı ihtisas öğrenciler tarafından Erbil’in Ronaki bölgesinde “Erbil Kur’ân-ı Öğrenme ve Ezberleme Merkezi” açıldı. Kadir Belhe Camii yakınlarında açılan bu merkezin yöneticiliğini Dr. Ziyad Abdullah Abdussamed yürütmektedir.

Toplam eğitimci sayısı 60 olan bu kurumun 136 hafız öğrencisi şu ana kadar mezun olmuştur. Henüz devam eden binin üzerindeki öğrenci sayısının 750 si kız öğrencilerden geriye kalanları erkek öğrencilerden müteşekkildir.²¹⁶

2.3.3.3.5. Nuru’l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı

Mevlâna Halid el-Nakşibendi Camii arkasında 2007 yılında Ebubekir Kadir Mustafa öncülüğünde Kur’ân eğitimi üzerine kuruldu. Gayri resmi bir kuruluş olan bu kurum önce Nuru’l Hikme Kültür Vakfı olan adını daha sonra Nuru’l Hikme Eğitim ve Kültür vakfı olarak değiştirdi. Yöneticiliğini Dr. Abdullah Haddad olarak tanınan Numan Salih Abbas yürütmekte olup hâlâ birçok hayırlı çalışmaya imza atmaktadır.

Devam etmekte olan eğitim faaliyetleri kapsamında günümüz itibariyle 10633 öğrencileri bulunmaktadır. Bunların 6392’si kız, 4241’i erkek öğrencilerdir. Toplamda 1232 Erkek ve kadın eğitimcinin talim yaptığı bu kurumdan şu ana kadar 141 hafız eğitimini tamamlayarak belgesini almıştır.

Bu merkezler idareleri konusunda tamamen bölgesel yönetimden bağımsız olarak çalışmalarını sürdürmektedirler.

²¹⁵ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 18.

²¹⁶ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 19.

2.3.4. Kuzey Irak eğitim merkezlerinin yöntem ve müfredatı

Burada yöntemden kastedilen Kur'ân-ı Kerim eğitimi veren merkezlerin ilim ve Kur'ân terbiyesi alanında izledikleri yol ve yöntemdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim öğretimi ve ezberlenmesi aşamalarında alanında ihtisas yapmış kişiler tarafından hazırlanan bu müfredatlar öğrencilerin yaşları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Böylece öğrenciye en uygun şekilde eğitimin aktarılması istenmiştir.

Nitekim tarih irdelendiği zaman görülecektir ki; Hz. Peygamber de ashabına Kur'ân-ı öğretirken belirli yöntemler izlemiş ve belirli periyotlarla ashabının takibini yapmıştır. Bu konuya işaret eden bir hadisi şerifte Ebu Abdurrahman es-Sülemi “Resulullah ashabına on ayet öğretirdi. Onlar bu ayeti kerimelere amel ile ilgili hususları öğrenmedikçe diğer bir on ayete geçmezlerdi” buyurmaktadır.

Bu da bize gösteriyor ki Hz. Peygamber arkadaşlarına hem Kur'ân ezberlemede yöntemi hem de onunla amel etmenin yolunu göstermekteydi.

Genel olarak Erbil’de eğitim veren kurumlar Kur'ân-ı Okuma Eğitimi aşağıda belirtilen yöntemi uygulamaktadırlar:²¹⁷

1. İmam Asım’ın rivayeti üzere Kur'ân-ı Baştan sona tilavet etmek.
2. Şeyh Muhammed Nur Hakani tarafından telif edilerek Mühendis Muhammed Faruk Ra’i tarafından tahkik edilen Kaidetü’n-Nuraniye isimli eserin okutulması. Bu eser ile birlikte Harflerin mahreçleri ve sıfatları doğru bir şekilde aktarılır. Video ve ses kaydı eşliğinde öğrencinin bu kaideleri sağlamlaştırması sağlanır.
3. Amme cüzünden başlayarak geriye doğru son üç cüz parça parça okunmak suretiyle, her cüz sonunda sınav yapılır. Tamamlanan cüzün ardından diğer cüze geçilir.

Bu aşamada küçük yaştaki talebelere eğitmenler tarafından önce harf talimi daha sonra kelime kelime okuma ile devam edilir ve her harf ve kelime talebe tarafından tekrar edilir. Yaşı büyük olan talebeler ise okuma yaparlar ve gerekli yerlerde eğitimci onu durdurur ve varsa hatasını düzelterek devam ettirir.

Bu merkezlerin çoğunda tecvid ilminde “et-Tecvîdü’l-Müyesser”(kolay tecvid) isimli kitap ile Dr. Eymen Rüştü Süveyd’e ait “et-Tecvîdü’l-Musavver” isimli resimli tecvid kitabı üzerinden tecvid eğitimi verilir. Bu eser internet ortamında tüm öğrencilerin istifadesine sunulmuştur.²¹⁸

²¹⁷ Hüseyin, *Kuzey Irak’ta Kur’ân Eğitim Merkezleri*, 24.

²¹⁸ Esere ulaşmak için: <https://el-moslem.com/>

Bu yöntemlerle eğitim gören talebeler haftada bir veya iki defa düzenli olarak baştan tekrar ile ders gördükleri konuları tekrar ederler.

1. Ezberlenmesi gereken ayetlerin tefsirleri de ezberle beraber verilmektedir.

Bu aşamada tefsir dersiyle beraber kolaylaştırılmış Siyer ve İslam Adap dersleri müfredata eklenir.²¹⁹

Kur'ân Ezberine gelince; bu aşamada yöntem şu şekildedir.

1. Talebenin Kur'ân-ı doğru bir şekilde okuması için baştan sonra Hocası tarafından dinlenir. Buna Hazırlık dönemi denir. Bu dönemde talebenin kavrayışına göre bir metot izlenir.

Önce eğitimci tarafından öğrenciye on ayet verilerek bunu ezberlemesi istenir. Daha sonra yeteneğine göre bu bir sayfa veya daha fazla artırılır.

2. Bazı Merkezler Hafs rivayetiyle sınırlı bir ezberleme yöntemi uygularken bazı merkezler on kıraâtı ayrı ayrı okutup ezberletmektedir.

3. Bu eğitimi tamamlayan talebelere hocaları tarafından icazet diploması verilir.²²⁰

2.3.4.1. Eğitim merkezlerinde öğrencilere öncelikle öğretilen manevi kurallar

1. **İhlas:** Ey Kur'ân Talebesi ezberlemekte olduğun bu kitabın kim tarafından indirildiğini bilerek yalnızca onun rızasını elde etmek için öğren.
2. **İstiane:** yapmakta olduğun bu işte yardımı yalnızca Allahtan bekle!
3. **Fehm:** Kur'ân'ı ezberlemeden önce onu anla ki; onu ezberlemen kolaylaşsın. Çünkü ayetleri anlam ezberlemeyi kolaylaştırır.
4. **Tamamlamak:** Bir sureyi ezberlerken başını sonuna bağlayana kadar başka bir sureye geçme. Bu yapacağın ezberin tekamülü için gerekli olandır.
5. **Müteşabihler:** Kur'ân ezberi sırasında birbirine (görünüm itibariyle) benzeyen ayetleri dikkatle okuyup anlayın. Bu ayetleri insanlara aktarırken ve öğrencilere öğretirken üzerinde durulması gereken bir konudur.

²¹⁹ Kuzey Irak Vakıflar ve Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'ân-ı Kerim Eğitim ve Terbiye Müdürlüğü Müfredatı.

²²⁰ Hüseyin, *Kuzey Irak'ta Kur'ân Eğitim Merkezleri*, 24.

6. **Vakit:** Vaktinizi doğru değerlendirin ve eğitiminizi organizeli bir süreç içerisinde tamamlayın.

7. **Göz ve Kulak Uyumu:** Ezberlerinizi işiterek yaptığınız gibi kullandığınız Mushaf'ı da devamlı olarak kullanın. Çünkü göz gördüğünü hafızaya aktarır. Göz ve kulak uyumu yapılacak olan ezberin sıhhati açısından önemlidir. Sürekli Mushaf'ı değiştiren talebenin çabası artar ve ezberi zayıflar.²²¹

8. **Tespit:** Kur'ân'ı ezberlerken bunu yapmada amaç ve hedeflerini düşün. Ayetlerini düşün ve amelini ona göre belirle. Çünkü bize gelen rivayette “peygamber bize ilim ve çalışmayı öğretti” çalışmaktan murad öğrendiğin ayetlerle amel etmektir.²²²

9. **Telkin:** Kur'ân öğrenme ve ezberleme metodunda bir hocadan ders al. Nitekim Hz. Peygamber Kur'ân-ı Cebrail'den aldı ve insanlara öğretti. Abdullah b. Mesud “Ben Resulullah'tan yetmiş kadar sure aldım” diyerek bu yöntemi bize öğretmiştir. Bu konuda imam Savi Ahmed b. Muhammed (ö.1825) şöyle demiştir. “Peygamberin Cebrail'den Kuranı telakki yoluyla alması ümmetin tabi olması gereken bir sünnettir. Nitekim Kuranı ve ilmi satırlardan alan başarısız olur ama onu hocasının ağzından alan başarıya ulaşır.”²²³

Telkinin faydaları:

- a. Bunu yapmak peygambere ve onun ashabına tabi olmaktır ki ashab bunu yaparken hamd ve övgüye mazhar olmuşlardır.
- b. Öğrencilerin sahih bir okuyuşa sahip olmalarını sağlamak ve hocalarını taklid ile yetkin bir okuyuş sağlamak.
- c. Kur'ân ayetleri ile dildeki hataları düzeltmek ve konuşmayı güzelleştirmek.
- d. Öğrencinin bazı ayetler üzerinde durdurularak onu anlamasını ve idrakini sağlamak. Böylece onu düşünmeye sevk etmek.
- e. Ehil hocalardan okunan Kur'ân ile öğrencinin heveslenmesini sağlamak ve başarısını artırmasını sağlamak.

²²¹ El-Bagazi, Muhammed b. Ahmed, *Öğretim yöntemlerinin değerlendirilmesi: Kuran daireleri ve bunların öğretmenler üzerindeki eğitsel etkisi*, Malezya üniversitesi, 2008, 64.

²²² Müsnedi imam ahmed

²²³ Hüseyin, *Kuzey Irak'ta Kur'ân Eğitim Merkezleri*, 25.

2.3.4.2. Eğitimi materyaller ile desteklemek

Öğretimde yöntem eğitim sürecinin önemli bir dayanağıdır. Başarılı öğretmen çeşitli durumlarda öğrencinin ihtiyacına göre gerekli ihtiyaçları tespit eden ve bunları kullanan kişidir. Nitekim öğretim araçları eğitimci ile öğrenci arasında gerekli iletişimi sağlar ve başarılı bir sonuca götürür.²²⁴

Kur'ân-ı Kerim öğretiminde iki yol eğitimcinin başarılı olmasını sağlayacaktır.

Birinci Yol: Eğitimcinin sağlaması gereken olanaklar.

Şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Gerekli donanımlara sahip eğitim mekânı.
2. Bireysel farklılıkları gözetenek eğitim vermek.
3. Öğrencinin dikkatini artıracak çalışmalar yapmak.
4. Eğitimi monotonlaştıran unsurları ortadan kaldırmak
5. Zaman kaybını engellemek
6. Özel gereksinimli kimseler için çözüm üretmek.
7. Eğitimde sürekliliğin sağlanması.

İkinci yol: Eğitimde gerekli materyallerin kullanılması.

1. Kara tahta kullanımı
2. Ders alınan kısmın yazdırılması
3. Mekânın derse uygun hale getirilmesi
4. Görüntüleme cihazlarının kullanımı
5. Ses kayıtları
6. Video kayıtları
7. Bilgisayar kullanımı
8. Mobil uygulamalar
9. Akıllı tahta kullanımı
10. Dijital ortamlarda kullanılan tecvid ve Kur'ân programları
11. İşitme, görme ve zihinsel engellilere uygun özel programlar geliştirmek.

Bu eğitim ve uygulama yöntemleri Erbil kentinde eğitim veren kurumlar tarafından kullanılmaktadır.²²⁵

²²⁴ Hüseyin, *Kuzey Irak'ta Kur'ân Eğitim Merkezleri*, 28.

²²⁵ Hüseyin, *Kuzey Irak'ta Kur'ân Eğitim Merkezleri*, 28.

2.3.5. Kuzey Irak Kırâât merkezlerinde kültür ve terbiye çalışmaları

Kuzey Irak'ta Kur'ân kırâât'ı ve hafızlık eğitimi veren kurumların önemli bir özelliği de süreç boyunca kültür ve ahlak konularında verdikleri eğitimidir. Bunu resmi ve özel kurumlarına verdikleri isimlerden de anlamak mümkündür. Bu durumu şöyle açıklamaktadırlar.

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Sosyal doyuma ihtiyacı olan insanın kişiliğinin inşasında Kur'ân gibi üstün bir kitabın eğitimi sürecinde zorunluluk haline gelmektedir. Ahlaki eğitim sürecinde öğrenciyle eğitimcisi arasında ve velilerle öğrenciler arasında doğru ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır.

Bu açıdan eğitim merkezlerinin öğrencilere Kur'ân-ı okuma, okutma, ezberleme, kırâât eğitimiyle beraber onlara yüce öğretileri aktarma, adapları ile yetiştirme onları imani açıdan muhafaza etme ve millete menfaatli hale getirmek gibi bir vazifesi vardır.

İslam dininin dünyada iyilikle yaşama ve ahirete hazırlık inancı Müslüman çocuklarını da bu usul ile yetiştirmeye yöneltmektedir. Bu itibarla Hukuku bilen eğitilmiş kişilerin yetişmesini sağlamak, camilerde insanlara dini öğretecek bireylerin, Kur'ân öğretimine devam edecek rol modeller şahsiyetlerin yetiştirilmesi önem arz etmektedir.

Bununla birlikte Kur'ân-ı kerimin toplum üzerindeki etkilerini kullanarak güvenliğin sağlanması, kişinin aşırı ve sapkın düşüncelerden korunması, toplumun büyümesi ve gelişmesine katkı sağlayacak iyi bir vatandaşın yetiştirilmesidir.²²⁶

Güzel ahlak ve erdemlerle bezenmiş kişiliklerle kötü huylu ve zararlı düşüncelerin engellenmesi, hırsızlık, yolsuzluk ve ahlaksızlığın yayılmasının engellenmesi bu eğitimi zorunlu hale getirmiştir.

²²⁶ El-Bagazi, *Öğretim yöntemlerinin değerlendirilmesi*, 34.

3. NURU'L-HİKME EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI

3.1. Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Tanıtımı

Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Irak Cumhuriyetinden ayrı bir yönetime sahiptir. Kuzey Irak'ın Erbil yönetimindeki şehirlerinde başlangıçta cami odaklı Kur'an eğitimi göze çarpmaktadır. Yukarıda bahse konu olan bireysel çalışmalar hemen her şehirde görülmektedir. Cami imamaları ve medrese eğitimi almış kimseler bu konuda hassasiyetlerini ortaya koymuşlardır. Böylece Kur'an-ı Kerim, kıraât ve Hafızlık eğitimi hemen her yerde talep-arz neticesi doğurmuştur. Zaman içerisinde Kur'an eğitiminin kendine has mekânlara ihtiyaç duymasıyla farklı yerlerde küçük büyük pek çok çalışma yapılmıştır.

Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı da böyle bir zamanda kurulmuştur. Kur'an-ı Kerim ve kıraât ilimleri konusunda hissedilen boşluğu doldurmak ve var olan eksikliği gidermek amacıyla bir araya gelen kıraât tahsili yapmış hocalar hayırseverlerin yardımlarıyla 2007 yılında bu vakfı Nuru'l-Hikme Kültür Vakfı olarak açmışlardır. Daha sonraları ismini Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı olarak değiştirmişlerdir.²²⁷

Başlangıçta Kültür Vakfı olarak isimlendirilse bile aslında temel amaç Kur'an eğitimi olmuştur. İslam kültürünün Kur'an'ı tanıma ve yaşama olduğu vurgulanmış ve bunun bir sonucu olarak daha sonra "eğitim" kelimesi de eklenmiştir.²²⁸

Vakfın eğitim metodu irdelendiğinde başlangıçtan itibaren Elif-ba, Kur'an kıraâtı ve Hafızlık süreci boyunca öğrencilere Kur'an'dan öğütler, Kur'an kıssaları, İslam adap ve ahlakı, İslam tarihi ve İslam medeniyet tarihi konularında dersler verildiği görülmektedir.

Genel olarak Kuzey Irak'ta Kur'an eğitimi veren kurumların kültür konularında hassas oldukları da gözden kaçmamaktadır. Bu kültürden kastın İslam kültürü olduğu ve Kur'an ve sünnetten yola çıkarak inançlı ve ahlaklı bireyler yetiştirmede bu yöntemi izledikleri görülmektedir.

Nuru'l-Hikme adını tercih etmelerindeki sebep sorulduğunda ise şöyle demektedirler;

²²⁷ Muhammed Mustafa Es'ad, (Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Basın Sorumusu ve Kur'an eğitimsi) Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²²⁸ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

Kur’ân her ayeti ve kelimesiyle insanlık ve kâinat için bir nurdur. Bu nur her varlık için ayrı bir hikmetin kapısıdır. Bizler de Kur’ân nuruna, Kur’ân nurunu anlamaya ve Kur’ân nuru etrafından toplanmaya muhtacız. Bu Nur ve hikmet menbaından kendimiz ve talebelerimiz nasiplenmek isteriz. Bu sebepten merkezimizi bu isimle isimlendirdik.²²⁹

Vakıf, çalışmalarını öğrenci ve hocaların zamanlamalarına göre düzenlemektedir. Gündüz eğitimi ve akşam eğitimi olarak iki zamanlı ders programları mevcuttur. Ülkemizde eğitim veren Hafızlık kursları ve medreselerin aksine Irak bölgesinde yatılı eğitim kurumları mevcut değildir. Tüm öğrenciler günün belli bir bölümünde kendilerine ayrılan saatlerde eğitim almak için şube ve temsilciliklere gelmektedirler. Bu sebeptendir ki eğitimci ve öğrenci sayıları oldukça fazla, programlar esnek ve eğitim süresi uzundur.²³⁰

3.2. Kurumun Kurucuları ve İlmi Kişilikleri

2007 yılında Erbilli Ebubekir Kadir Mustafa öncülüğünde Erbil Mevlâna Halid el-Nakşibendi Camii çevresinde kuruldu.²³¹

Nur’ul-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Kurucuları:

Dr. Abdullah Haddad:

Tasavvufi kişiliğiyle ön plana çıkan ve hayır işleriyle tanın Haddad aynı zamanda kuruluşu itibarıyla kurumun resmi müdürlüğünü yapmaktadır. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

Garib Aziz:

Erbil Cihan Üniversitesi Sağlık Teknolojisi Fakültesi ve İslam Hukuku Bölümü mezunudur. Kur’ân eğitimine önem vermekte ve hafızlık öğrencileri yetiştirmektedir. Kurum müfredatında bulunan “Kur’ân-ı Kerim’i Nasıl Ezberleyelim” isimli kitabın yazarıdır. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

²²⁹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³⁰ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³¹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

Hejâr Muhammed:

Arap dili ve Edebiyatı mezunudur. Ses ve kıraât konusunda başarılı olup Youtube kanalında Kur’ân’ı Kerim’i baştan sona video ve ses kaydı bulunmaktadır. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

Muvaffak Hüseyin Henari:

İslam Hukuku doktora öğrencisidir. Siyasetçi ve Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

Bahtiyar Muhammed Abdullah:

İslam Hukuk Fakültesi mezunudur. Erbil’de resmi cami görevlisi olarak imam-hatiplik görevini sürdürmektedir. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

Dr. Piştivan Sabır:

Suudi Arabistan İslam Hukuk Fakültesi ve Hukuk alanında doktorasını tamamlamıştır. Çeşitli konularda telifatları bulunmakla birlikte siyasi kişiliği ön plandadır. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

Muhammed Hacı:

Erbil’in Eşrafından olup hayırsever olarak tanınmaktadır. Yalnız Nuru’l-Hikme Eğitim ve Kültür vakfında değil Erbil’de Kur’ân ve kıraât eğitimi veren tüm kurum ve kuruluşların da maddi-manevi destekçisidir. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

Tevfik Sıddık Hamed:

Erbil’de kıraât dersleri vermekle meşhur üstad Hamza’dan on kıraâte icazet almıştır. Başlangıçta camilerde küçük gruplara kıraât eğitimi vermiştir. Vakfın Gençlere yönelik eğitim ve ders kitaplarını telif etmiştir. Hafız olup kıraât-ı aşere icazet sahibidir.

3.3. Nuru’l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı’nın Kısımları

Kur’ân eğitiminin öncelendiği bu kurumda eğitimcilerin ve öğreticilerin bağlı olduğu farklı müdürlük ve birimler bulunmaktadır. Bu müdürlükler ve birimler birbirleriyle paralel bir çalışma halinde faaliyetlerine devam etmektedirler.

Merkez Şube olarak Erbil Merkezde bulunan kurumun; Kuzey Irak Bölgesel Yönetiminde toplam 25 şube ve 30 temsilciliği bulunmaktadır. Şubeler “fer” temsilcilikler “halaka” olarak isimlendirilmektedir. Temsilcilikler daha çok mahalli çalışmalar yaparken aynı zamanda şubelere bağlı olarak faaliyet yürütmektedirler. Şu an eğitimin devam ettiği toplamda 55 merkezde 10633 öğrencileri bulunmaktadır. Bunların 6392’si kız, 4241’i erkek öğrencilerdir. Toplamda 1232 Erkek ve kadın eğitimcinin talim yaptığı bu kurumdan şu ana kadar 141 hafız eğitimini tamamlayarak belgesini almıştır.²³²

Kurumun Kısımları:

- -Genel İdare (Müdürlük)
- -Eğitim Müdürlüğü
- -Terbiye ve Kültür Müdürlüğü
- -Mal Müdürlüğü
- -Halkla İlişkiler

3.4. Nuru’l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Eğitimcilerinin Özellikleri

Yukarıda geçtiği gibi Genel merkezle beraber tüm şube ve temsilciliklerde toplam 1232 eğitimci bulunmaktadır.

Bu eğitimcilerin %80’i kıraât eğitimi almış ve en az bir kıraâte icazet sahibidirler. Fakat Kur’ân eğitimlerinin yanında her biri farklı günlük meşguliyetlere sahiptirler. Çoğunluk Vakıflar ve DİB’na bağlı İmam-Hatip ve vaizlerden oluşmaktadır. Fakat erkeklerden iş adamı, Öğretmen, işçi, mühendis veya farklı meslek gruplarından kimseler bulunmaktadır. Kadınlar içerisinde de ev hanımı olan ve günün belli bir bölümünü Kur’ân eğitimi vermeye ayıranların da sayısı pek fazladır.²³³

İdare ve eğitimci kadrosunun hiçbiri yapmakta oldukları eğitim faaliyetlerinden maddi destek almamaktadırlar. Tamamı gönüllülük esasına bağlı olarak bu çalışmaların yürütmektedirler. Vakfın idare kurulunun program ve müfredatına uyum sağlanmakta ve bu programın dışına çıkılmamaktadır.²³⁴

²³² Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³³ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³⁴ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

3.5. Genel İdare Kurulu

Yukarıda adı geçen Dr. Abdullah Haddad başkanlığındaki yöneticilerden oluşmaktadır. Vakfın tüm programlarının hazırlanması, uygulanması, takibi ve işleyişi genel idare kurulu tarafından yapılmaktadır. Her şube ve temsilcilik için belirlenmiş olan yöneticiler düzenli olarak kuruma rapor vermektedirler. Ders programları, eğitim müfredatı, mali çalışmalar, halkla ilişkiler, etkinlik ve faaliyet belirlemede ana omurgayı oluşturan kimselerden oluşmaktadır. Ders dönemlerinin belirlenmesi, okutulacak ve ezberletilecek bölümlerin belirlenmesi, haftalık ve yıllık tatil günlerinin belirlenmesi, icazet merasimleri ile toplumsal ve kültürel faaliyetlerin kararları bu kurul tarafından alınmaktadır.²³⁵

Ayrıca tüm idari çalışmalar, yeni şube ve temsilciliklerin açılması da bu kurulun kararlarıyla belirlenmektedir.

3.6. Eğitim Müdürlüğü

Eğitim Müdürlüğü, genel idare kurulu tarafından farklı dönemlerde farklı kişilere tevdi edilir. Görevli müdür ve yardımcıları eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi, uygulanması ve takibini yapmaktadırlar.²³⁶

Aynı zamanda Genel idare kurulu tarafından belirlenen eğitim müfredatının uygulanması ve işleyişinin takibinden sorumludurlar. Eğitimcilerin ve öğrencilerin en fazla muhatap olduğu bölümdür. Eğitim müdürlüğü küçük yaşta eğitime başlayan çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin eğitimini uygulamakla görevlidirler. Kur'ân okumayı öğrenme, tecvid, Hafızlık ve kıraât eğitimi, tefsir ile beraber İslam adabı ve ahlakı bu kurumun çalışmaları kapsamındadır.²³⁷

Eğitim müdürlüğü takip ve kontrolünde olan bölümler yedi kısma ayrılmaktadır. Bunlar:

- Okul Öncesi ve Çocuklar
- Gençler ve yetişkinler
- Zeki öğrenciler
- Hüsnü Tilavet çalışmaları

²³⁵ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³⁶ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³⁷ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

- Eğitim takip ve yönetimi
- Rehberlik ve programlama
- Görme Engelliler

3.7. Kültür Müdürlüğü

Vakfın yönetim kurulu tarafından yürütülen önemli idari bir bölümdür. Bu müdürlük tarafından öğrencilere yönelik ders içerikleri üretilmekte ve yayınlar basılmaktadır. Özellikle her bir eğitim grubu için ayrı ayrı kitaplar bu müdürlük tarafından hazırlanmaktadır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda gençler için 3 cilt halinde hazırlanmış olan “Perverdeyi u ruşenbri newcivanan - Gençlerin eğitim ve kültür programı” ve çocuklar için hazırlanmış olan 4 ciltlik “Perwerde’i Rênwên – Müslüman Çocuklar İçin Eğitim ve Rehberlik” kitapları müfredata dâhil edilmiştir.²³⁸

Bu eserlerde İman ve akide konuları, Esmâü’l-hüsna, ayetler ve hadislerle İslami kişilik, Kur’ân kıssaları, Peygamberlerin hayatları, adabı muaşeret gibi pek çok konu işlenmektedir.²³⁹ İlerleyen sayfalarda bu kitapların içeriklerine detaylıca değinilecektir.

3.8. Kur’ân Eğitimi ve Talimi

Nuru’l-Hikme Eğitim ve Kültür vakfı temelde Kur’ân eğitimi ve ezberi üzerine kurulmuş bir eğitim kurumudur. Kur’ân elif-ba’sı, kıraâtı, tecvidi ve tefsiri esaslı bir eğitim modeli yürütmektedir. Farklı kategorilerde öğrencilerin eğitimi, alanında uzman hocalar tarafından verilmektedir. Küçük yaşlarda öğrencilerin yoğunluğuna rağmen genç ve yetişkinlere özel çalışmalar da mevcuttur.²⁴⁰

Kuzey Irak’ta bulunan eğitim vakıflarının her biri gibi bu vakfın da kendine ait ders müfredatı ve eğitim kaynakları mevcuttur. Umuma ait kaynaklardan çok kendi eğitimcileri tarafından hazırlanan uygulama esaslı eserler ders müfredatını oluşturmaktadır.²⁴¹

Yeni başlayanlar, gençler ve yetişkinlere özel ders kitaplarının hazırlanması ve telifi Eğitim Müdürlüğü ve Kültür müdürlüğü tarafından hazırlanmakta ve basılmaktadır.

²³⁸ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²³⁹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴⁰ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴¹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

Yukarıda bahsi geçen ve kültür müdürlüğü tarafından hazırlanan kitaplar mevcuttur. Bunlarla beraber tecvid ve kıraât konusunda detaylı bir eğitim kitabı daha mevcuttur. “Aramî Dilan - Gönüllerin Huzuru Kur’ân-ı Kerim’i güzel okuma bilgisi” adlı bu kitapta başta tecvid kuralları ve uygulamaları olmak üzere Kur’ân eğitime dair pek çok konu detaylıca işlenmiştir.²⁴²

Kur’ân eğitimi verilen sınıflar en az 8 en fazla 12 kişiden oluşmaktadır. Bu sınıflarda hoca Kur’ân eğitimini yüz yüze ve birer birer, ahlak ve adap eğitimini ise toplu olarak vermektedir. Her sınıf için dönem başında bir öğretmen belirlenir. Bu öğretmen öğrencilerden ezberleri birebir almaktadır. Bu süreçte vakıf tarafından hazırlanan kitaplar üzerinden dersler işlenmektedir. Aynı zamanda akıllı tahta ve mobil uygulamalar yoluyla da öğrencilerin eğitime destek sağlanmaktadır.²⁴³

Kurum tarafından hazırlanmış olan harf talimi ve mahreç mobil uygulamasıyla öğrencilerin kendi başlarına tekrar fe talim yapmaları sağlanmaktadır.

Kur’ân okuma ve Hafızlık eğitiminde İslam ülkeleri arasında yaygın olan Asım’ın Hafs rivayeti öğretilmekte ve uygulanmaktadır. Bununla beraber kıraâtı aşere dersleri özel olarak verilmekte ve bu eğitimi tamamlayanlar icazet alabilmektedirler.

3.8.1. Eğitim ve talim dili

Kuzey Irak Bölgesel Yönetiminde, Irak Cumhuriyetinde olduğu gibi Arapça ve Kürtçe dilleri resmi dillerdir. Irak cumhuriyetinin ekseriyeti Araplardan oluşurken Kuzey Irak bölgesinde ise Kürtler daha büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunların yanında Türkçe ve Süryanice konuşanlar da vardır.²⁴⁴

Kuzey Irak bölgesinde konuşma ve yazı dili Kürtçenin Sorani lehçesi olmakla birlikte Arap alfabesi etkin ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Devlet dairelerinde ve resmi kurumlarda, basın ve yayında kullanılan dil soran lehçesi ve Arap alfabesidir.²⁴⁵

Nuru’l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından hazırlanan tüm kitaplar da Arap alfabesi kullanılarak soran lehçesiyle yazılmıştır. Dersler eğitimciler tarafından Soranice ve Arapça verilmektedir.²⁴⁶

²⁴² Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴³ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴⁴ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴⁵ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴⁶ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

خ	ح	چ	ج	ت	پ	ب	ا	ئ
X	H	Ç	C	T	P	B	A	
غ	ع	ش	س	ژ	ز	ر	ر	د
X	°	Ş	S	J	Z	R	R	D
ن	م	ل	ل	گ	ک	ق	ف	ف
N	M	L	L	G	K	Q	V	F
ئ	ی	ۆ	وو	و	ه	ه	ه	ه
Ê	Î/Y	O	Û	U/W	E	E	E	H

Şekil 1. Arapça-Kürtçe Harfler

3.8.2. Eğitimci olma şartları

Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür vakfı Eğitim müdürlüğü tarafından eğitimci hoca alımı mülakat yoluyla yapılır. Bu mülakatlarda öncelikle hoca adayının kıraât ilmi bilgisine bakılır. Bununla birlikte Hafızlık eğitimi ve almış olduğu ilmi icazetler de hocalık için gerekli şartlardandır. Bu şartları taşıyan ve mülakatlarda başarılı olan hocalar gerekli görülen şube veya temsilciliklerde gönüllü olarak görev yapabilmektedirler.²⁴⁷

Kur'ân talimi veren eğitimciye “üstad” talebesine de “tullab”, “talib” ve “kutabi” denilmektedir.

3.8.3. Öğrenci alım kriterleri

Kur'ân ilimlerine yönelik Vakıflar ve Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olmadan eğitim vermeye devam eden kurumlar özel şartlara gereksinim duymaz. Milli eğitim müfredatına tabi olan her öğrenci ve yetişkin her birey bu kurumlarda esnek çalışma modülüne tabi olabilmektedir. Kur'ân ve kıraât eğitimine katılabilmektedir.²⁴⁸

3.8.4. Erkek ve kız öğrenci eğitim ve yöntemi

1232 Eğitimcinin gönüllü olarak görev yaptığı kurumda erkek ve kız öğrenciler aynı binalarda farklı sınıflarda eğitime tabi tutulmaktadırlar. Sınıf sistemi ile beraber daha çok bire bir eğitim ön plana çıkmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁷ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴⁸ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁴⁹ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

Her bir eğitimci kendisine ayrılan sürede eğitimini sürdürebileceği kadar öğrenciyi yetiştirmekle görevlendirilir. Öğrencinin başlangıçtan itibaren seviyesine göre elif-ba öğretimi, Kur’ân öğretimi, tecvid talimi eğitimci ve öğrenci arasında birebir derslerle işlenir.²⁵⁰

Kız öğrenciler kadın hocalardan, erkek öğrenciler erkek hocalardan ders alır. Zorunlu haller bulunmadıkça veya eğitime katkısının daha istifadeli olacağı kanaati oturmadıkça hoca ve öğretmen başlangıçtan sona kadar beraber ders yaparlar.

Müfredatla uyumlu bir şekilde başlayan eğitim süresi en az 2 en fazla 8 yıl olarak belirlenmiştir. Fakat 2 yıldan daha az bir sürede mezunlar da verilmiştir.²⁵¹

3.8.5. Eğitimin başlama yaşı

Çoğunlukla ilkokul seviyesinde öğrencilerin okula paralel eğitimine devam ettiği vakıfta okul öncesi öğrenciler de bulunmaktadır. Bununla beraber okuldan mezun olmuş ve çalışmakta olan kimselerde öğrenci olarak bu vakıfta eğitim almaktadır. Her seviye için ayrı bir program ve müfredat uygulanmaktadır.²⁵²

3.8.6. Eğitimde takip edilen müfredat

Vakıfta kıraât, hafızlık ve İslami ilimlerin yanında adap ve ahlak dersleri de verilmektedir. Bu eğitimlerin yıl bazında takip edilecek müfredatları vakfın eğitim ve kültür müdürlükleri tarafından hazırlanmaktadır. Yetişkinler, gençler ve çocuklar için ayrı eğitim programları mevcuttur. Bu programlar şu şekildedir:

3.8.6.1. Yetişkinlere yönelik Kur’ân-ı Kerim öğretim programı

Üç aşamadan müteşekkil olan bu program başlangıç seviyesi, orta seviye ve üst seviye olarak adlandırılmaktadır. 15 yaş ve üstü kimselere uygulanan eğitim programıdır. Seviyeler öğrencinin Kur’ân okuma becerisine göre belirlenmektedir. Bu eğitimin

²⁵⁰ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁵¹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁵² Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

yanında her seviyede belli kaide ve kurallar öğretilmektedir. Ayrıca öğrencinin seviyesine göre Otuzuncu cüzün belli kısımları veya tamamının tefsiri de bu süreçte işlenmektedir.²⁵³

Kur'ân öğretim programına katılacak öğrenciler için iptida kuralları:

1. Öğrencilerin Kur'ân okuma ve ezberlemede başarılı olmaları için çokça talim ve tilavet yapmaları istenmekte ve takibi yapılmaktadır.
2. Eğitim süreci boyunca tilavetle beraber okutulacak tefsir derslerinde kolay anlaşılabilir tefsir kitapları tercih edilmelidir. Böylece öğrenci Kur'ân'ın manasıyla hemhal olmalıdır. İmani ve ahlaki konularda da öğrendiklerini hayatına geçirmelidir.
3. Her öğrenci eğitim öğretim dönemleri sonunda 100 üzerinden yapılacak derecelendirmeli sınavlara tabii tutulacaktır. 100 üzerinden 80 puan alabilen öğrenciler vakıftan mezun olabilecektir.
4. Kuran eğitimi süresince öğrenci kendisine belirlenmiş hocadan ders alacak zorunlu bir sebep olmadan aynı hocayla eğitimini sürdürecektir. Aynı hocanın yanında tecvid talimi ve kıraât talimi de almalıdır.
5. Sınıflar en az 8 en fazla 12 kişiden oluşmalıdır.²⁵⁴

Şekil 2. Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Derslik

²⁵³ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁵⁴ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

3.8.6.1.1. Başlangıç seviyesi

Bu aşamada öncelikle Kur'ân elifbası ve Kur'ân Mushaf'ını doğru bir şekilde okuma eğitimi verilir. Kur'ân okumayı bilmeyen ve ilk defa ders alacak kişi bu seviyeden başlar. Üç merhale ile eğitime devam edilmektedir. Bu merhaleler şu şekildedir.

Birinci merhale

- Kur'ân-ı Kerimi 30. Cüzden başlayarak 26. Cüze kadar hocanın gözetiminde okunur.
- Kur'ân Harflerinin tanıtılması ve “Kaidetü'n-Nuraniye” isimli vakfa ait harf talimi kitabının okutulması.
- 30 Cüzde Nas suresi ile Fecr suresi aralığındaki surelerin tefsirinin okutulması.

Şekil 3 Kaidetü'n-Nuraniye adlı kitaptan bir sayfa

İkinci merhale

- Hocanın gözetiminde birinci cüzden onuncu cüze kadar Kur'ân-ı Kerim'in okutulması.
- Kur'ân kıraât esasları ve kıraât tarihi konularını barındıran vakfa ait “Teysirü'r-Rahman” isimli kitabın okutulması.

Üçüncü merhale'ye geldiğinde talebe Kur'ân hafilerini ve mahreçlerini tanışmış olmaktadır. Bununla beraber kıraât tarihini, kıraât imamlarını ve tariklerini öğrenmiş olmaktadır.

- On birinci cüzden başlayarak yirmi beşinci cüze kadar hocanın gözetiminde Kur'ân talimi yapılması.

3.8.6.1.2. Orta seviye

Bu seviye daha önce Kur'ân eğitimi almış ve orta seviyede okuma becerisi olan öğrenciler içindir. İki merhaleden oluşmaktadır. Bu merhaleler şu şekildedir.

Birinci merhale:

- Birinci cüzden başlayarak onuncu cüze kadar Kur'ân-ı Kerimin Hoca gözetiminde okutulması.
- Kur'ân Harflerinin mahreçlerinin tanıtılması ve “Kaidetü'n-Nuraniye” isimli vakfa ait harf talimi kitabının okutulması.
- Nebe suresinden başlayarak Fecr suresine kadar surelerinin tefsirinin okutulması.

İkinci merhale

- On birinci cüzden başlayarak otuzuncu cüze kadar Kur'ân-ı Kerimin Hoca gözetiminde okutulması.
- Kur'ân kıraât esasları ve kıraât tarihi konularını barındıran vakfa ait “Teysirü'r-Rahman” isimli kitabın okutulması.
- Beled suresinden başlayarak Nas Suresine kadar surelerin tefsirinin okutulması.

3.8.6.1.3. Üst seviye

Bu seviyede eğitime tabii tutulan talebeler Kur'ân okuma konusunda eksiği olmayan fakat ufak tefek hataları olan öğrencilerdir.

Bu öğrenciler bir sene boyunca hoca nezaretinde Kur'ân okumaları yaparak aşağıda zikredilecek olan konulara hazırlık yapar.

- Başlangıcından sonuna kadar Kur'ân-ı Kerimi yüzüne okumak.
- Kur'ân harflerinin ve mahreçlerinin tanıtılması ve “Kaidetü'n-Nuraniye” isimli vakfa ait harf talimi kitabının okutulması.
- Kur'ân kıraât esasları ve kıraât tarihi konularını barındıran vakfa ait “Teysirü'r-Rahman” isimli kitabın okutulması.
- Otuzuncu cüze Nebe suresinden başlayarak Nas suresine kadar tefsirinin okutulması.

3.8.6.2. Yetişkinlere yönelik Kur'ân-ı Kerim ezberleme (hafızlık) programı

Kur'ân-ı Kerimi okuma eğitimini tamamlayan öğrenciler sınava tabi tutulmaktadır. Daha sonra hafızlık yapmak isteyen öğrenciler de eğitim müdürlüğünün belirlediği müfredatla uyumlu şekilde eğitime başlamaktadırlar. Ezberlenecek olan kısımlara cüzlerin başından başlanmaktadır. Her bir merhalede belirli birkaç cüz ezberi yapılmakta ve her seferinde bir önceki merhalede ezberlenmiş cüzler hocaya tekrar tekrar arz edilmektedir. Bununla birlikte ilk merhalede kıraât ve tecvid kaideleri hafızlıkla beraber öğretilmektedir. Daha sonraki merhalelerde sırasıyla Kur'ân-ı Anlama ve yorumlama, Ulumü'l-Kur'ân, Fıkhi Kaideler (mecelle), Fıkıh Usulü, Hadis Usulü ve Arap dili kuralları, sarf ve nahiv dersleri verilmektedir.²⁵⁵

Kur'ân öğretim programına katılacak öğrenciler için ibtida kuralları:

1. Öğrenci en fazla 8 yıl içerisinde Kur'ân ezberini ve beraberinde okutulan dersleri tamamlamak zorundadır.
2. Giriş sınavında çocuklar ve gençler için hazırlanmış sınavları başarıyla geçenler hafızlık yapmaya hak kazanırlar.
3. Üçüncü merhale itibariyle her öğrenci hafızlıkla beraber her yıl en az bir ilmi programa katılma zorundadır. Fakat bu ilimlerde herhangi bir diploma verilmemekte yalnız katılım sertifikası verilmektedir.

Hafızlık eğitimi sekiz merhalelidir. Her bir merhale ortalama bir yıl sürmekte olup program aşağıda gösterildiği gibi uygulanmaktadır.

Birinci merhale:

- Yirmi dokuz ve otuzuncu cüzlerin tefsirlerinin okutulması.

²⁵⁵ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

- Yirmi dokuzuncu cüzden başlayarak otuzuncu cüzün sonuna kadar ezberlenmesi.
- Kur’ân kıraât esasları ve kıraât tarihi konularını barındıran vakfa ait “Teysirü’r-Rahman” isimli kitabın okutulması.

İkinci merhale

- Yirmi yedi ve yirmi sekizinci cüzlerin tefsirinin okutulması.
- Yirmi yedi ve yirmi sekizinci cüzlerin ezberlenmesi.
- Yirmi dokuz ve otuzuncu cüzlerin tekrarı ve hocaya arz edilmesi.

Üçüncü merhale

- Birinci cüzden başlayarak dördüncü cüzün sonuna kadarki cüzlerin ezberlenmesi.
- Yirmi yedinci cüz ile yirmi sekizinci cüzün tekrarı ve hocaya arz edilmesi.
- Bu aşamadan itibaren öğrencilerin Ulumu’l-Kur’ân derslerine katılımın sağlanması.

Dördüncü merhale

- Beşinci cüzden başlayarak sekizinci cüze kadar ezberlenmesi.
- Bir ve dört ile yirmi yedi ve otuzuncu cüzlerin tekrarı ve hocaya arz edilmesi.
- Ulumu’l-Kur’ân eğitim halkalarına ve derslerine devam edilmesi.

Beşinci merhale

- Dokuzuncu cüzden on ikinci cüze kadar cüzlerin ezberlenmesi.
- Bir ve sekiz ile yirmi yedi ve otuzuncu cüz aralığındaki ezberlerin tekrarı ve hocaya arz edilmesi.
- Fıkhi kaideler (mecelle) derslerinin işlenmesi.

Altını merhale

- On üçüncü cüzden on altıncı cüze kadar cüzlerin ezberlenmesi.
- Bir ve on iki ile yirmi yedi ve otuzuncu cüzler arasındaki ezberlerin tekrarı ve hocaya arz edilmesi.

- Usulü'l-Fıkıh derslerinin işlenmesi.

Yedinci merhale

- On yedinci cüzden yirmi birinci cüze kadar cüzlerin ezberlenmesi.
- Bir ve on altı ile yirmi yedi ve otuzuncu cüzler arasındaki ezberlerin tekrarı ve hocaya arz edilmesi.
- Ulumü'l-Hadis derslerinin işlenmesi.

Sekizinci merhale

- Yirmi ikinci cüzden yirmi altıncı cüze kadar ezberlenmesi.
- Bir ve yirmi birinci ile yirmi yedi ve otuzuncu cüz aralığındaki ezberlerin tekrarlanması ve hocaya arz edilmesi.
- Arap dili, sarf ve nahiv derslerinin işlenmesi.

Bahsi geçen merhalelerde okutulan eserler ve müellifleri vakıfta görevli eğitimciler olup aşağıda isimleri verilmiştir.

1. Tefsir: “Tefsirü'l-Kur’ân” Dr. Muhammed Salih Bamûkî
2. Kaidetü'n-Nurani: Dr. Muhammed Halid Mustafa
3. Teysirü'r-Rahman fi ulumi'l-Kur’ân: Tevfik Sıddık Hamed²⁵⁶

3.8.6.3. Gençlere yönelik Kur’an öğretim ve hafızlık programı

12-14 yaş aralığındaki öğrencilere yönelik eğitim müfredatıdır. Her yıl Eylül ayının 21 ile 29’ncü günleri arasında öğrenci kabul sınavları yapılmaktadır. Öğrenciler Eğitim Müdürlüğü tarafından yapılan öğrenci kabul sınavıyla eğitime dâhil edilmektedir. Yıllık ders programı ve tatil planlaması eğitimciler tarafından belirlenmektedir. Eğitime devam eden öğrenciler yılda iki defa sınava alınmaktadır. Bunların ilk ağustos ayının 15 ve 20’si arasında ikincisi ise eylül ayının 21 ve 25’i arasında yapılmaktadır.²⁵⁷

Bu öğrenciler birinci cüz ve dördüncü cüz aralığıyla 27. Cüzü ezberlemek zorundadırlar. Resmi devlet okullarında okuyan öğrencilerin okul döneminde eğitim programları esnetilmektedir. Tatil aylarında ise eğitime yoğunluk verilmektedir. Programa dâhil olan öğrenciler vakıf tarafından hazırlanmış olan Ahlak ve eğitim kitabı

²⁵⁶ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁵⁷ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

olan “Perverdeyi u ruşenbri newcivanan - Gençlerin eğitim ve kültür programı” adlı kitabın 3 cildini ders olarak okumalıdır. Ayrıca eğitim dönemi boyunca derslere paralel olarak “Kânivâyı Revan” isimli tecvid kuralları kitabından ders işlemleri istenmektedir. Her sınıf en az 8 en fazla 12 kişide oluşmalıdır.²⁵⁸

Öğrencilere günlük not verilmekte ve aylık sınavlar puanlandırılmaktadır. Yılsonunda yapılan sınavlardan 100 üzerinden 80 alma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu puanın altında olan öğrenciler günlük not ortalamaları toplanarak hesaplanır. Bir sonraki merhaleye geçme şartı toplamda 80 üzeri olmalıdır.²⁵⁹

3.8.6.3.1. Yıllara göre gençlerde uygulanan eğitim ve hafızlık programı

1. Yıl programı

- Yirmi yedinci Cüz ve sonrasını yüzüne okuma ve hocaya arz edilmesi.
- Kânivâyı Revan isimli tecvid talim kitabının 1. cildinin okutulması.
- Yirmi yedinci cüzün ezberlenmesi ve otuzuncu cüzün sonuna kadar mushafın tilaveti ile hocaya arz edilmesi.
- “Perverdeyi u ruşenbri newcivanan - Gençlerin eğitim ve kültür programı” adlı kitabının birinci cildinin okutulması.

2. Yıl program

- Bir ve ikinci cüzleri yüzüne okuma.
- “Kânivâyı Revan” isimli tecvid talim kitabının ikinci cildinin okutulması.
- Bir ve ikinci cüzlerin ezberlenmesi.
- Yirmi yedi ve otuzuncu cüz aralığının tekrar edilmesi.
- “Perverdeyi u ruşenbri newcivanan - Gençlerin eğitim ve kültür programı” adlı kitabının ikinci cildinin okutulması.

3. Yıl programı

- Üç ve dördüncü cüzleri yüzüne okuma.
- “Kânivâyı Revan” isimli tecvid talim kitabının ikinci cildinin okutulması.
- Üç ve dördüncü cüzlerin ezberlenmesi.

²⁵⁸ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁵⁹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

- Bir ve ikinci cüzler ile yirmi yedi ve otuzuncu cüz aralığındaki ezberlerin tekrarlanması.
- “Perverdeyi u ruşenbri newcivanan - Gençlerin eğitim ve kültür programı” adlı kitabının üçüncü cildinin okutulması.

Önemli Görülen Hususlar:

1. Öğrenciler Hocaların belirlediği tecvid kitaplarını esas alarak eğitime tabi olmalıdırlar.
2. Tecvid dersi verecek hocanın alanında uzman ve diploma sahibi olması gerekmektedir.
3. Eğitimciler ders zamanlama ve programlama konusunda dakik olmalı ve vakfin kitaplarını esas almalıdırlar.
4. Üçüncü merhaledeki öğrenciler 7 cüzden sorumlu olarak sınava alınmaktadır.
5. Her sene sonunda ezber sınavları yapılmalıdır. Öğrenciler müfredatta bulunan tüm ezberlerden sorumlu tutulmaktadır.
6. Birinci yıl belirlenen ezberlerin yapılması, ikinci yıl Hz. Muhammed’in hayatını konu alan siyer dersleri ve üçüncü yıl fıkıh derslerine tüm öğrencilerin katılması zorunludur.
7. Kız öğrenciler ve erkekler öğrencilerin her biri kendilerine ait eğitim gruplarında eğitimlerine devam etmelidirler.
8. Sınavlarda başarılı olanlar dördüncü programa dâhil edilmektedirler.²⁶⁰

3.8.6.4. Çocuklara yönelik Kur’ân öğretim ve hafızlık programı

Bu aşamada eğitim dört yıl sürmektedir. Öğrenci alım yaşı 8 olarak belirlenmiştir. Dönem içi müfredat, sınav ve tatil dönemleri eğitim müdürlüğü tarafından belirlenir.

Eğitime kabul sınavları eylül ayında yapılmakta olup ders dönemi Ekim ayın birinde başlamaktadır. Yılsonu sınavları ise her yılın sekizinci ayında yapılmaktadır. Bu dönemde öğrenciler 28, 29 ve 30’uncu cüzleri ezberlemek zorundadır. Devlet okullarında eğitimine devam eden öğrenciler için okul dönemlerinde program esnetilmektedir. Birinci merhalede öğrenci “kanivayi reva li talim hurufil kuran “kitabından ders işlemelidir.

²⁶⁰ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

Öğrenci her sene terbiye ve irşad konularında dersler almaktadır. Sınıflar için öğrenci sayıları en az 8 en fazla 12 olarak belirlenmiştir.²⁶¹

3.8.6.4.1. Yıllara göre çocuklarda uygulanan eğitim ve hafızlık programı

1. Yıl programı

- Dûha suresinden başlayarak Nas suresine kadar tüm surelerin doğru bir şekilde okunması ve ezberlenmesi.
- Fatiha ve Ayet-el Kürsü'nin doğru okunması ve ezberlenmesi.
- “Kânivâyı Revan” isimli tecvid talim kitabının birinci cildinin okutulması.
- Vakıf tarafından hazırlanmış olan “Perwerde’i Rênwên – Müslüman Çocuklar İçin Eğitim ve Rehberlik” serisinin birinci cildinin ders olarak okutulması.

2. Yıl programı

- Otuzuncu cüzün yüzüne okutulması ve hocaya arz edilmesi.
- Otuzuncu cüzün ezberlenmesi.
- Vakıf tarafından hazırlanmış olan “Perwerde’i Rênwên – Müslüman Çocuklar İçin Eğitim ve Rehberlik” serisinin ikinci cildinin ders olarak okutulması.

3. Yıl programı

- Yirmi dokuzuncu cüzün okunması ve hocaya arz edilmesi.
- Yirmi dokuzuncu cüzün ezberlenmesi.
- Otuzuncu cüz ezberlerinin hoca nezaretinde tekrar edilmesi
- Vakıf tarafından hazırlanmış olan “Perwerde’i Rênwên – Müslüman Çocuklar İçin Eğitim ve Rehberlik” serisinin üçüncü cildinin ders olarak okutulması.

4. Yıl programı

- Yirmi Sekizinci cüzün okunması ve hocaya arz edilmesi.
- Yirmi sekizinci cüzün ezberlenmesi.
- Yirmi dokuz ve otuzuncu cüz ezberlerinin hoca nezaretinde tekrar edilmesi.

²⁶¹ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

- Vakıf tarafından hazırlanmış olan “Perwerde’i Rênwên – Müslüman Çocuklar İçin Eğitim ve Rehberlik” serisinin üçüncü cildinin ders olarak okutulması.

Önemli Görülen Hususlar:

1. Harf Talimi ve tecvid dersi verecek hoca'nın alanında deneyimli uzman kişi olması gerekmektedir.
2. Kur’ân tilaveti ve Hafızlık talebesi yetiştiren hoca'nın bu alanda uzman olması ve diplomalı olması gerekmektedir.
3. Eğitim esnasında vakfın kitaplarındaki kurallara uyumluluk içinde eğitimi sürdürmelidir.
4. Her sene sonunda önceki yılların tekrarı yapılmalıdır.
5. Dördüncü merhaledeki öğrenci tüm ezberlerin sınavına tabi tutularak bir sonraki merhaleye geçebilir.

3.8.7. Eğitim süreçlerinde okutulan ders kitapları ve içerikleri

Vakfın kuruluşu itibariye eğitim, terbiye ve halkla ilişkiler gibi konularda detaylı programlar eğitim ve kültür müdürlükleri tarafından hazırlanmaktadır. Buna mukabil eğitim görecektir talebeler sınıflandırılmaktadır. Üç ayrı yaş kategorisi bulunmaktadır. Bunlar yetişkinler (15 yaş ve üzeri), gençler (12-14 yaş aralığı) ve çocuklar (8-12 yaş) olarak belirlendi.²⁶²

Eğitim müdürlüğü tarafından kıraât ve tecvid eğitim kitapları hazırlanmıştır. Kültür müdürlüğü tarafından ise gençlere rehberlik konularını içeren kitaplar hazırlanmıştır. Hali hazırda bu kitaplar eğitim süreci boyunca müfredatın içerisinde yer almaktadır. Özellikle Kur’ân harfleri ve tecvid kuralları, İslami adap kuralları, kısa ve özlü tefsirler bu hocalar tarafından hazırlanarak müfredata dâhil edilmektedir. Bunula birlikte farklı yazarlara ait tefsir, hadis, fıkıh, siyer ve usul kitapları da müfredatın içinde yer almıştır.²⁶³

Vakfın temel eğitim programı konumuzla ilgili olduğu için biz vakfın kendine ait olan ders kitaplarına burada değineceğiz.

²⁶² Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁶³ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

3.8.7.1. Gençlerin eğitiminde okutulan kitaplar

Kültür müdürlüğü tarafından hazırlanan ve vakfın temel maksadını ortaya koyması açısından önemli bir kitaptır. Bu kitapta gençlere yönelik inanç konuları işlenmektedir. Bununla beraber adabı muaşeret dersleri ve İslam tarihinden dersler de konu içeriklerini oluşturmaktadır.

3.8.7.1.1. Kültür müdürlüğünün hazırladığı eserler

1. Programi Perwerdeyi u rewlenbiri newcîwanan (Gençlerin eğitim ve kültür programı).²⁶⁴

Birinci cilt:

Nuru'l-Hikme Müessesesi Başkanı Abdullah Haddad'ın Önsözü

Ders 1: Allah Celle celalühü'yü tanımak ve Esmâü'l-Hüsna

Ders 2: Yüce Allah'ı sevmek

Ders 3: Hz. Nuh (Aleyhisselam)'ın Hayatı ve ibretler

Ders 4: Ayetler Işığında Kur'an'a Göre Yaşayanların Yolu

Ders 5: Hadis (Bilgelerin sözü-Mizanda ağır gelen iki kelime)

Ders 6: Namazın Dereceleri ve Mükâfatı

Ders 7: Temizlik adabı

Ders 8: Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i Tanımak

Ders 9: Sevgili Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)'i Sevmek

Ders 10: Bürûc suresi ve Ashab-ı Uhdud Hikâyesi

Ders 11: Kur'an Okuma Kuralları ve Adabı

Ders 12: Hadis (Arkadaş seçimi – Kişi Arkadaşının Dini Üzeredir)

Ders 13: Sünnet Namazlar ve vakitleri

Ders 14: İyi İnsanlarla Arkadaşlık Etmek

Ders 15: Kutsal İslam Dinini Tanımak

Ders 16: Ahlaklı olmak ve önemi

Ders 17: Hz. Musa (Aleyhisselam)'ın Hayatı ve ibretler

²⁶⁴ Muvaffak Hüseyin Henari vd., Programi Perwerdeyi u rewlenbiri newcîwanan (Erbil, Nuru'l Hikme Vakfı Yayınları, 2023), 1.

Ders 18: Allah'tan Korkmak ve Doğrularla Beraber Olmak

Ders 19: Hadis (Nifak Alametleri – Münafık'ın Üç Hasleti Vardır)

Ders 20: Namazda İşlenen Hatalar

Ders 21: Yeme İçme Adabı

Ders 22: Kelime-i Tevhid'in Anlamı ve Dereceleri

Ders 23: Haram Olan Yiyecek ve İçeceklerden Sakınmak

Ders 24: Ebubekir Sıddık (Radiyallahu Anh)'ın Hayatı

Ders 25: Kur'an'dan Öğütler (Hucurat suresi – Bilgiyi Araştırmak)

Ders 26: Hadis (Mümin'in Duruşu ve Ahlakı, Allah'ın Rızası)

Ders 27: İffetli Olma (Avret Mahallinin Muhafazası)

Ders 28: Müslümanın Kültürlenmesi

Ders 29: İslami Hükümlerinin Önemi

Ders 30: İmam Şafii'nin Hayatı

Ders 31: Kur'an'dan Öğütler (Muttakilerin Özellikleri)

Ders 32: Hadis (Gıybetin Tanımı ve zararları)

Ders 33: Davet Ahlakı ve Harekete Geçme Koşulları

2. Programı Perwerdeyi u rewlênbiri newcîwanan (Gençlerin eğitim ve kültür programı).²⁶⁵

İkinci cilt:

Ders 1: İslam İnanç İlkeleri (Allah'a İman)

Ders 2: Tevhidin Önemi ve İspatı

Ders 3: Büyük Günahlar ve Korunma Yolları

Ders 4: Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (Aleyhisselam)'ın Hayatları

Ders 5: Kur'an'dan Öğütler (Allah'ı Tanımak ve Kur'an'ın Hidayet Kaynağı Olması)

Ders 6: Hiçbir İş Allah'ın Dilemesi Dışında Gerçekleşmez

Ders 7: İslam İnanç İlkeleri (Meleklerle İman)

Ders 8: Dilin Afetleri

Ders 9: Hz. Yakup (Aleyhisselam)'ın Hayatı ve İbretler

Ders 10: Kur'an'dan Öğütler (Hz. Peygambere Uymak)

²⁶⁵ Muvaffak Hüseyin Henari vd., *Programı Perwerdeyi u rewlênbiri newcîwanan* (Erbil, Nuru'l Hikme Vakfı Yayınları, 2023), 2.

- Ders 11:** Dinen Uygun Olmayan İşlerden Uzak Durmak
- Ders 12:** Sosyal Olmak ve Toplumla Kaynaşmanın Gerekliliği
- Ders 13:** İslam İnanç İlkeleri (Kitaplara İman)
- Ders 14:** Takva Bilinci (Ayetlerde Takva)
- Ders 15:** Takva Bilinci (Hadislerde Takva)
- Ders 16:** Ashab-ı Kehf ve Alıncak İbretler
- Ders 17:** Kur’ân’dan Öğütler (Dünyadan Nasibini Unutmamak)
- Ders 18:** Kendin İçin İsteddiğini Kardeşin İçin de İstemek
- Ders 19:** Başarılı Kişilerin Özellikleri
- Ders 20:** İslam İnanç İlkeleri (Peygamberlere İman)
- Ders 21:** Kur’ân’dan Öğütler (İmanı Muhafaza Etmek)
- Ders 22:** Yanlışlardan Uzak Durmak
- Ders 23:** Ömer Bin Hattab (radiyallahu anh)’ın Hayatı
- Ders 24:** Kötü Alışkanlıklar-Sigara Nargile Ve Elektronik Sigaranın Zararları
- Ders 25:** Kur’ân’dan Öğütler (Nefis Tezkiyesi)
- Ders 26:** İmanın Tatlılığına Ulaşma Yolları
- Ders 27:** Hasan Basri (rahmiullah)’ın Hayatı

3.8.7.1.2. Çocukların eğitiminde okutulan kitaplar

“Perwerde’i Rênwên – Müslüman Çocuklar İçin Eğitim ve Rehberlik”.²⁶⁶

- Ders 1:** Müslümanın Şahsiyeti ve Rolü
- Ders 2:** Temizlik Adabı
- Ders 3:** Tuvalet adabı
- Ders 4:** Selamlaşma adabı
- Ders 5:** Ahlak nedir? Ahlaklı Birey Kimdir?
- Ders 6:** İslamın rükünleri
- Ders 7:** Namaz Kılmak
- Ders 8:** Tahiyat Duası
- Ders 9:** Mescid adabı
- Ders 10:** İmanın şartları

²⁶⁶ Ahmet Abdullah werte vd., *Perwerde’i Rênwên bû roli Musluman* (Erbil, Nuru’l Hikme Vakfı Yayınları, 2022), 1.

- Ders 11:** Allah'ın nimetleri
- Ders 12:** Peygamberi tanıma
- Ders 13:** Ziyaret adabı
- Ders 14:** Kur'ân'ı tanıyalım
- Ders 15:** Çalışmanın meyveleri

İkinci cilt:

- Ders 1:** Allah'ın isimleri ve Manaları
- Ders 2:** Zeki Talebe ve Özellikleri
- Ders 3:** Fıkhi Temizlik
- Ders 4:** Abdest ve Şartları
- Ders 5:** İslam'ın ve İmanın şartları
- Ders 6:** İbadet Bilinci
- Ders 7:** Peygamberimi Tanıyorum
- Ders 8:** Anne Baba Hakkı
- Ders 9:** Yemek Adabı
- Ders 10:** Doğruluk
- Ders 11:** Namazın Şekli Edası ve Sünnetleri
- Ders 12:** Kuranı Azameti
- Ders 13:** Fatıha Suresi ve Anlamı
- Ders 14:** Ezan ve Kamet

Üçüncü Cilt:

- Ders 1:** Sabah ve Akşam Duaları
- Ders 2:** Uyku Adabı
- Ders 3:** Giyinme Adabı veya Giyim Kuşam Adabı
- Ders 4:** Saygı Gösterme
- Ders 5:** Engelli İnsanlara Karşı Saygı
- Ders 6:** Dua ve Niyaz
- Ders 7:** Zekât Vermek
- Ders 8:** Yüce Allah'a İnanmak
- Ders 9:** Yüce Allah Yaratıcıdır
- Ders 10:** Yüce Allah'ın Rezzak Olması
- Ders 11:** Melekleri İman

Ders 12: Peygamberimi Tanıyorum 2.

Ders 13: Hadislerin Işığında Sosyal İlişkiler

Ders 14: Misafirlere Karşı Nezaket

Ders 15: Kur’ân’ı Tanımak

Dördüncü cilt:

1. Ders: İyi Niyetli Olmak

2. Ders: Peygamberimizin Şefkat ve Nezaketi

3. Ders: Araç Gereçleri Kullanma Adabı

4. Ders: Cibril Hadisi

5. Ders: Nazil Olan Kitaplara İman Etmek

6. Ders: Kur’ân’ın Özellikleri

7. Ders: Siyeri Tanıyorum

8. Ders: Çevreyi Koruma

3.8.7.1.3. Eğitim müdürlüğünün hazırladığı ders kitapları

Eğitim müdürlüğü tarafından hazırlanan ders kitaplarıdır. “Aramî Dılan - Gönüllerin Huzuru Kur’ân-ı Kerim’i Güzel Okuma Bilgisi” isimli kitaplar üç ciltten müteşekkildir. Vakfın eğitimcisi Tefvîk Sadık Hamed tarafından hazırlanmıştır. Harf talimi ve tecvid kuralları detaylıca işlenmektedir. Böylece öğrencinin ezber döneminden önce Kur’ân-ı doğru okuması sağlanmak istenmektedir. Harf talimi, med çeşitleri, idğam türleri, vakıf ve iptida konuları ve Kur’ân’ın kendine has okuyuşuna dair bilgiler bu kitapların konularını oluşturmaktadır.²⁶⁷

3.8.7.1.3.1. Birinci kitap

- Âlimlere Göre Kur’ân’ı Güzel Okumanın Esasları²⁶⁸
- Kur’ân Tilavetinin Önemi
- Med ve Çeşitleri
- Uzatmanın Tanımı Yani Meddin Tanımı

²⁶⁷ Es’ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁶⁸ Tefvîk Sadık Hamed, Arami Dılan (Erbil, Nuru’l-Hikme Vakfı Yayınları, 2022), 1.

- Meddi Tabii
- Meddi Bedel
- Meddi İ'ved
- Meddi Sıla
- Meddi Temkin
- Ruhü Mukattaada Meddi Tabii
- Medd-İ Tabii'nin Çeşitleri
- Meddi Fer' Ve Meddi Fer'in Çeşitleri
- Meddi Vacib'i Muttasıl
- Meddi Munfasıl
- Maddi Sıla-i Kübra
- Meddi Lazım

Meddi Lazımın Çeşitleri

- Kelimesi Musakkal Olan Meddi Lazım
- Kelimesi Muhaffef Olan Meddi Lazım
- Harfî Musakkal Olan Meddi Lazım
- Harfî Muhaffef Olan Meddi Lazım

Meddi Arız

- Sükûn Sebebi İle Meddi Arız
- Meddi Lin ile Sükûn Sebebiyle Meddi Arız'ın Bir Araya Gelmesi
- Medlerin Genel Tablosu
- Uzatma Türlerinin Özeti

2.8.7.1.3.2. İkinci kitap

- Arap Dilinde İki Harfın Bir Araya Gelmesinin Hükümü
- İdgam-I Mütemasileyn ve Örnekleri
- İdgamı Mütecaniseyn
- İdgamı Mütekaribeyn
- Mutebaid Harfler

- Kur’ân’da 7 Elif’in Hükümü
- Vasıl hemzesi
- Filin Başındaki Vasl Hemzesinin Harekesi
- İsimlerde Vasl Hemzesi
- ismin başında Vasl Hemzesin harekesi
- Hemze-i Kat’ı
- Hemze-i Vasl ve Hemze-i Kat’ın Birleşmesi

Durmak ve Başlamak (Vakıf ve İptida) Türleri:

- Vakıf ve iptida Konusuna giriş
- Vakıf: Durmak
- Vakfın Tanımı
- Vakıf Türlerinin Tablosu
- Vakfı İhtibari
- Vakfı Izdırari
- Vakfı İntizari
- Vakfı İhtiyari
- Vakfı Kâfi
- Vakfı Hasan
- Ayetin Sonunda Vakfın Hükümü
- Vakfı Kabih

Kur’ân-ı Kerim’de İptida türleri:

- İptida (Başlama)
- İptida’nın Tarifi
- İptida Olabilecek Türler
- Tam İptida
- Yeterli(kâfi) İptida
- Güzel (Hasan) İptida
- İhtibari İptida
- Çirkin, (Kabih) İptida

Cümlelerin Sonunda Durmanın (Sükûnun) Hükümü

- Tam Sükûn
- Revm
- İşmam
- Fatiha Suresi'nin Okunuşu

3.9. Mal Müdürlüğü

İslam tarihi boyunca vakıflar varlığını hayırseverlere borçludur. Özellikle Kur'ân ve İslam ilimlerinde eğitim veren kurumlar vakıflarla varlıklarını sürdürme gelmiştir. Yukarıda söz ettiğimiz gibi Genelde Irak bölgesi özelde ise kuzey Irak bölgesinde de durum bu şekildedir. Hayırsever kişilerin, ilmi hizmetlerin sürdürülebilmesi için bu tür yapılanmalara destekleri daima olmuştur. Bu İslam kültür ve medeniyetinin bir mirasıdır. Bu miras kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Nuru'l-Hikme Eğitim Ve Kültür Vakfı da tamamen hayırseverlerin zekât, fitre ve sadakalarıyla kurulmuş özel bir kuruluştur. Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin izni dâhilinde açılmış olsa da geçim kaynakları daima halkın desteğiyle olmuştur.

Erbil başta olmak üzere tüm şube ve temsilciliklerin masrafları halk tarafından karşılanmaktadır. Zengin kimselerin destekleri ve eğitimcilerin gayretleriyle her türlü faaliyet halktan gelen hayır ve sadakalarla yürütülmektedir.

Vakıf binalarının tüm giderleri, ısıtma ve soğutma, yiyecek ve içecekler, basımı yapılan kitaplar bu sadakalara temin edilmekte ve devletten mali bir destek alınmamaktadır.²⁶⁹

3.10. Basın ve Yayın Müdürlüğü

Vakıf yapmakta olduğu hizmetin daha fazla insana ulaşmasını sağlam adına farklı mecralarda basın ve yayından faydalanmaktadır. Eğitim konularını barındıran kitaplar, Vâkıfın eğitim ve kültür müdürlükleri tarafından hazırlanmakta ve basılmaktadır.

²⁶⁹ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

Bununla beraber eğitimciler bölgenin farklı TV kanallarında zaman zaman programlara katılmaktadır.²⁷⁰

Sosyal medya mecralarından da gerekli görüldüğü kadar istifade edilmektedir. Youtube, Instagram ve Facebook gibi sosyal medya platformlarında yapılan hizmetler anlatılmakta, aktivite ve etkinliklere ait görüntüler paylaşılmaktadır. Kurumun eğitimcilerinden Hejar Muhammed Kur'ân-ı Kerimi Baştan sona sesli olarak kaydetmiş ve öğrencilerin istifadesine sunmuştur.²⁷¹

3.11. Halka İlişkiler Müdürlüğü

Vakfın kuruluşunda ve eğitim süreçlerinin devamında en büyük etken halktır. Halkın çocuklarını Kur'ân öğrenmeye göndermeye teşvik edilmesi ve halkla iç içe bir vakıf olması açısından halkla ilişkiler müdürlüğü aktif görevler üstlenmektedir. Vakfa ait şube ve temsilciliklerin bulunduğu bölgelerde aileleri ziyaret etmek, taziye ve düğünlere iştirak etmek, ramazan aylarında halkla iftar yapmak, vakfın düzenlediği programlarda halkı davet etmek ve onları ağırlamak halkla ilişkiler müdürlüğünün önemli görevleri arasındadır.²⁷²

3.12. Eğitim sürecinde Sosyal Aktiviteler ve Tatiller

Vakıf öğrenme sürecinin uzunluğunu göz önünde bulundurarak öğrencilerin motivasyonlarını artıracak ve devamlılıklarını sağlayacak aktiviteler de yapmaktadır. Devlete bağlı okullarda eğitim ve öğretimine devam eden öğrencilerin Kur'ân eğitimleri esnek tutulmaktadır. Yaz aylarında ise eğitim Daha sıkı ve süreklidir. Yaz aylarında öğrencilerin motivasyonunu sağlamak üzere doğada eğitim kampları düzenlenmektedir. Öğrenciler arası bilgi yarışmaları, yüzme, futbol, kick boks, şehir gezileri, hayvanat bahçeleri gezileri, voleybol turnuvaları programa dâhil edilmektedir.²⁷³

²⁷⁰ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁷¹ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024, Vakfın Sosyal medya hesaplarına ulaşmak için; <http://www.youtube.com/@alhikma28>, facebook.com/alhikma28/?ref=pages_you_manage, www.instagram.com/alhikma28, www.facebook.com/alhikma28/ نوری حیکمه

²⁷² Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁷³ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

3.13. Resmi Tatiller

Kuzey Irak Bölgesinde hükümet tarafından belirlenmiş olan resmi cuma günü tatiline vakıf tarafından da uyulmaktadır. Haftada bir cuma günleri resmi tatil yapılmaktadır. Bunun dışında eylül ayı yapılan sınavlar ve öğrenci kabul günleri olmasından ötürü tatil yapılmaktadır. Yaz aylarında ise programlara devam edilmektedir.²⁷⁴

3.14. İcazet ve Diploma Töreni

Kurumda eğitimin tamamlayan öğrencilere yönelik toplu diploma törenleri yapılmaktadır. Çocuklar kendilerine ait yıllık programı başarıyla tamamladıklarında icazet veya sertifika almaktadırlar. Gençler ve yetişkinler için de durum böyledir. Hafızlığını tamamlayan ve gerekli sınavları başarıyla tamamlayan öğrenciler için toplu törenler yapılır. Bölgenin tanınmış ulemasının öncülüğünde hayırseverler, bürokratlar ve halk bu merasimlere davet edilir. Öğrencilere diplomaları davetliler tarafından takdim edilir ve başarıları ödüllendirilir.

Her sene sonunda sınavlarda birinci olan öğrenciler ödül olarak umreye gönderilir. Böylece diğer öğrencilerin motivasyonlarının artırılması amaçlanır.²⁷⁵

²⁷⁴ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

²⁷⁵ Es'ad, Kişisel Görüşme, 14.01.2024

3.15. Nuru'l -Hikme Eğitim ve Kültür Vakfına Ait Fotoğraflar

Resim 1. Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı'nın Eğitimcileri ile çekilmiş bir fotoğraf

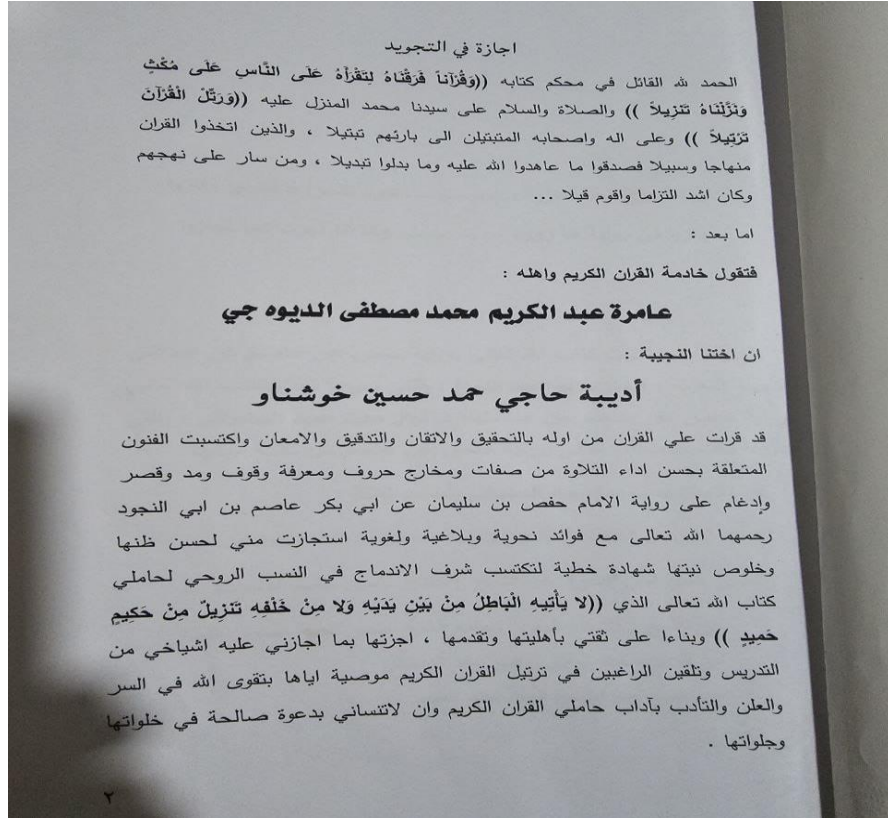
Resim 2. Vakfın Eğitimcileri ve Dünya Müslüman Alimleri Birliği Başkanı Muhyiddin Ali Karadağı

Resim 3. Vakıfta eğitime başlama ön kabul Sınavı

Resim 4. Vakıfta verilen Asım'ın Hafz rivayetine ait tecvid ve kıraât icazeti

Resim 5. Vakıf'ta verilen Asım'ın Hafs Rivayetine ait tecvid ve kıraât icazeti

Resim 6. Bilişim destekli ders esnasından bir fotoğraf

Resim 7. Çocuklara yönelik seminer

Resim 8. Halkın katılımıyla düzenlenen İcazet merasiminde vakfın müdürü Abdullah Haddad misafirleri karşıyor.

Resim 9. Vakıf müdürü Abdullah Haddad yaz eğitim kampında öğretmenlere plaket takdim ederken.

Resim 10. Erkek çocuklar eğitim sertifikası programı

Resim 11. Kız çocukları eğitim sertifikası programı

Resim 12. Gençler icazet programı

Resim 13. Yetişkin kadınlar ve kızlar'da icazet programı

Resim 14. Vakfın eğitimcileri program sunumu

Resim 15. Öğrencilerle tarih ve kültür gezisi

Resim 16. Kız öğrencilere yönelik sosyal aktiviteler

Resim 17. Özel gün ve gecelerde çocuklar için etkinlikler

Resim 18. Öğrencilerle toplu piknik faaliyetleri

Resim 18. Vatandaşların katılımıyla kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri

Resim 19. İcazet Merasimi

Resim 20. İcazet Merasimi

4. SONUÇ

Bu çalışmamızda Kuzey Irak'ta Kur'ân eğitimi veren kurumların geçmişini ve güncel durumunu işledik. İslam'ın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra halife Hz. Ömer döneminde fetihlerle kapıları İslam'a açılan ve sevad olarak adlandırılan Irak toprakları daha sonraları büyük olayların ve gelişmelerin yaşandığı topraklar olarak tarihte yerini almıştır. İslam ordularının bu topraklara ulaşması ve Müslümanlar tarafından kurulan başta ordugâh şehirler daha sonra birer ilim merkezi olmuştur. Klasik olarak başlayan ilmi çalışmalar süreç içerisinde yerini ilim merkezlerine bırakmış ve yapılan çalışmalar tüm İslam âlemini etkisi altına almıştır.

İslam tarihinde en önemli eğitim merkezleri camilerdir. Âlimler, cami ve mescitlerde ders halkaları kurmuşlardır. İlim talebelerinin yanında halktan ilim öğrenmek isteyenler de bu halkalara dâhil olmuşlardır. Başta Kur'ân eğitimi ve diğer İslami ilimlere artan rağbet süreç içerisinde medreselerin ve vakıfların kurulmasına vesile olmuştur. İslam tarihinde önemli ilmi çalışmalar yapan birçok âlim medreselerden yetişmiş ve bu geleneği sürdürmüşlerdir.

Irak bölgesi Bağdat, Musul, Kufe gibi önemli merkezlerde büyük medreselerin kurulduğu merkezi şehirler konumundadır. Emevî ve Abbasi dönemlerinde kurulan kütüphaneler, Selçuklular döneminde kurulan Nizamiye medreseleri ve Selahaddin-i Eyyubi tarafından Afrika'ya kadar uzanan ilmi kurumlar da İslam eğitim geleneğinin büyük bir mirası olarak tarihte yerini almıştır.

Kuzey Irak bölgesel yönetimi siyasi olarak Irak cumhuriyetinden yakın zamanda ayrılmıştır. Fakat buradaki ilmi gelenek çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Resmi olarak ilmi çalışmalar devlet eliyle yapılmaktan çok cami merkezli olarak sürdürülmüştür. Hâlâ bu gelenek devam etmekle birlikte Erbil merkezli 100 küsur merkezde hâlihazırda Kur'ân eğitimi verilmektedir.

Bu merkezlerin birçoğu hayır sahipleri tarafından kurulmuştur ve geçimleri de bu hayırseverler tarafından yapılmaktadır. Kur'ân eğitiminin yanından çoğunluğu kültür çalışmaları yapmakta ve öğrencilerini İslam ahlakı ve adabı ile yetiştirmektedirler.

Nuru'l-Hikme Eğitim ve Kültür Vakfı Kuzey Irak'ta kurulan ilk Kur'ân eğitimi vakfıdır. Vakıf tamamen hayırseverler tarafından kurulmuştur. Alanında uzman, hafız ve diplomalı eğitimciler tarafından yönetilmektedir. Vakfın idarecileri ve kurucuları

tarafından hazırlanan programlar genel merkez, şube ve temsilciliklerde uygulanmaktadır.

Bu vakıfta ve diğer eğitim kurumlarında ülkemizin aksine yatılı olarak öğrenci kaydı yapılmamaktadır. Tüm öğrenciler günü birlik ders vakitlerinde vakfa gelerek derslere katılmakta, ezberlerini yapmakta ve ders halkalarına katılmaktadırlar. Eğitimin süreç olarak uzamasının sebebi de yatılı olarak eğitimin verilmemesidir. Günü birlik işleriyle meşgul olan yetişkinler azar azar ders görmekte ve bunu üzerine her gün biraz daha ekleyerek devam ettirmektedirler.

Vakıfta eğitim veren hocalar da verdikleri eğitim için herhangi mali bir destek almamaktadır. Bu sebeple günlük işlerini yapmakta ve geri kalan vakitlerini de kurumda ders verdikleri öğrencilere ayırmaktadırlar.

Sınıflar 8-12 kişiden müteşekkil olup öğrencilerin istifadesinin artırılması için gerekli modern araçlardan istifade edilmektedir. Yetişkinler, gençler ve çocuklar şeklinde üç ayrı müfredatta dersler işlenmektedir. Bu çalışma ile akran birliği sağlanmakta ve istifadenin daha güçlü olması amaçlanmaktadır.

Eğitim dönemlerinde doğa kampları düzenlenmekte ve bu kamplar günlerce sürmektedir. Derslerin devam ettiği kamplarda sosyal aktivitelere yer verilmekte ve öğrencilerin motivasyonuna katkı sağlanmaktadır. Farklı alanlardan uzman kişilerin davet edildiği kamplarda öğrencilere yönelik birçok farklı İslami seminerler verilmektedir.

Vakfın eğitim modeli Kur'ân öğretme ve ezberleme merkezli olsa bile adında geçen kültür kelimesi de oldukça önem arz etmektedir. Öğrencilerin Kur'ân ezberleriyle birlikte İslam tarihini, ahlakını ve adabını öğrenmeleri öncelikli konular arasındadır. Vakıf yaptığı çalışmalarda öncelikle ahlaklı bir birey yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun ise ancak İslam'ı doğru bir şekilde anlamak ve Kur'ân'ı öğrenmekle olacağı vurgulanmaktadır.

Derslerde işlenen Kur'ân kıssaları, Peygamberlerin hayatı ve mücadeleleri, Allah'ın ayetlerde vurguladığı farzlar ve sakınılmasını istediği haramlar, hadislerin günlük yaşama aktarılacak şekilde uygulamalı olarak öğrenilmesi eğitim boyunca sıkça vurgulanmaktadır.

Vakıf dil konusunda da oldukça hassas davranmaktadır. Kürtçe eğitim dilinin doğru konuşulması ve okunması konusunda hocalar oldukça titiz davranmaktadır. Bunun

yanında Kur'ân'ın ve hadislerin doğru anlaşılması için Arapçaya verilen önem oldukça fazladır. Başlangıç itibariyle sarf ve nahiv dersleri verilmekte ve öğrencinin Arapçayı doğru telaffuzu için farklı metotlar uygulanmaktadır.

Program içerikleri eğitim merkezinin hocaları tarafından hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Bu da vakfın resmi ve gayri resmi diğer kurumlardan özerk bir eğitim müfredatına sahip olması demektir. Kendilerine has tecvid ve talim kitapları, adap, gençlik ve rehberlik kitapları, tefsirler ve daha birçok eser bulunmaktadır. Bunların yanında Müslümanlar arasında kabul görmüş “Celaleyn tefsiri” ve “Safvetü't-Tefasir” gibi tefsir kitapları da müfredatta mevcuttur.

Netice itibariyle günümüz de Erbil, Süleymaniye, Dûhok, Zaho illerinde, ilçe ve beldelerde toplam 55 merkezde eğitim devam etmektedir. İki bini aşkın eğitimci ve on bini aşkın öğrenci ders görmektedir. Vakıf, varlığını borçlu olduğu halkla iç içe bir süreç sürdürmekte ve onların çocuklarını yetiştirmeyi kendi üzerinde bir vazife olarak görmektedir. Halkın da bu konuda ilgisi ve hassasiyeti oldukça fazladır. Devlete bağlı okullarda okuyan birçok öğrenci kalan vaktini bu tür vakıflarda geçirmekte ve eğitimlerinin yanında sosyal aktivitelere katılmaktadır.

Yapılan bu çalışma göstermiştir ki günümüzde kıraât ve Kur'ân eğitimi veren bu vakıf ve benzeşleri tarihten gelen eğitim metodunu sürdürmeye devam etmektedirler. İmam Asım'ın hafs rivayeti ile verilen kıraât eğitimi dünya üzerindeki tüm kurumların İslam paydasındaki birliğini göstermektedir. Bununla beraber diğer 10 kıraât alimi ve tariklerinin de öğretilmesi ve icazetinin verilmesi de İslam ilim geleneğinin henüz korunmaya devam edildiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca Takip ettikleri metot ve üzerinde hassasiyetle durdukları kıraât tarihi eğitimi de bu ilmin hicri dördüncü yüzyılın ürünü olmadığını göstermektedir. Hz. Peygamberin rihle-i tedrisatından geçen ashabın; öğrendiği usulle kıraât ilminin günümüze kadar ulaştığının bir nişanesi de budur.

5. KAYNAKÇA

- Abbas, Bedr Mustafa. *el-Hayâtu'l-Tâlimiye fî Vilâyeti Bağdat*. Musul: Musul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kıraât Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: TDV Yayın ve Matbaacılık , 2022.
- Akbaş, Mehmet. *Sahabenin Cihad ve Daveti*. İstanbul: Nîda Yayınları, 2015.
- Akbaş, Mehmet, vd. *Kürtler*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2002.
- Akçakaya, Onur. *Irak Bölgesel Kürt Yönetimine Küresel ve Bölgesel Bakış* . Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınevi, 1997.
- Akkan, Erdoğan. “Irak” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* . İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Akkuş, Recep. “İlmi Kıraât Otoritelerinden İmam Cezeri ve Torunu Kasımpaşa” *Diyanet İlim Dergisi* 26/4. Ankara, 1990.
- Akoğlu, Muharrem. “Irak'ta Şi'i Varlığı”, . e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 6/2 , 2013.
- Akseki, Ahmet Hamdi. “Yeni İslam Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”. İstanbul: Sebilürreşad , 1923.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraât Alimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanî'da Dâru'l Kurra Müessesesi ve Kıraât Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- al-Hilali, Abd al-Razik. *Osmanlı Döneminde Irak'ta Eğitim Tarihi 1638-1917*. 1959: y.y, Bağdat.
- Ali Salahaldeen Majeed Majeed. *Irak: Krallıktan Cumhuriyete Evrilme* . Gaziantep: Gaziantep üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Mücâhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. *Tarihu Medineti Dimaşk*. nşr. Muhibbuddin Ebû Said Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1998.
- Azimli, Mehmet. *Ebu Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Baktır, Mustafa. “Suffe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/469. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Balcı, İsrail. “Zû-kar Savaşı ve Arap – Sasani İlişkilerindeki Önemi”. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26-27, 2008.
- Baltacı, Cahid. *İslam Medeniyet Tarihi*. İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- . *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* . İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Baltacı, Cahit. *Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim*. Türkler Ansiklopedisi, 11/446. Ankara : Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütuh*. thk. Abdulkadir Muhammed Ali, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Birişik, Abdulhamit. “Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/383. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002.
- Bozkurt, Nebi. “Daru’l-Kurra” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 8/543. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- . “Hâfız” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/74. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- . “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara,: TDV Yayınları, 2003.
- . “Müderris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Cenabi, Hasan el. *Medineti Erbil Dirase fi Coğrafiyeti'l-Hazar*. Musul: y.y., 1987.
- Cengiz Eroğlu v.d. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*. Ankara: ORSAM Kitapları, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cevdet, M. “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi”. Ankara: Vakıflar Dergisi 1/35, 1938.
- Cezeri, İbnü'l. *Camiü'l-Esânîd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, tarih yok.
- Cüheni, Abdulaziz b. Hamid. “el-Müstedrek alâ Kitâbi Kırâat-i İbn Mes'ûd”. *Mecelletü's-Şeri'a ve'd Diraseti'l-İslamiyye* 20/2, 2012.
- Çakıcı, İrfan. *Kur'ânın Korunmasında Hıfz ve Kitabet*. e-Şarkiat İlmi Araştırmalar Dergisi 11/2, 2019.
- Çakırtaş, Hüseyin. *İran-Irak Savaşı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2018.
- Çelebi, Ahmed. *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2013.
- Çelebi, Evliya. *Seyahatnâme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Dağ, Mehmet - Eymen, Hıfzırrahman R. *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1974.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraât Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Dayf, Şevki. *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Maarif, , 1995.
- Demirci, Muhsin. “Ebu Abdurrahman es-Sülemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- . *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Dûrî, Abdülaziz. *İlk Dönem İslâm Tarihi*. çev. H. Yücesoy, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Ebu Hacir Muhammed Said Besyuni. Beyrut, 1985.
- Ebû Şâme, Şehabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmi Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Aziz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dârû Sâdır, 1975.
- Ebü'l-Velîd, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed Ezrakî. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-'âsâr*. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, tsz.
- Efendi, Mütercim Âsım. *el-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhît*. İstanbul: Takvimhane-i Amire Matbaası, 2013, 3/857.
- el-Askalânî, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*. nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Daru'l-Efkari'd-Devliyye, 2004.
- El-Bagazi, Muhammed b. Ahmed. *Öğretim yöntemlerinin değerlendirilmesi: Kuran daireleri ve bunların öğretmenler üzerindeki eğitsel etkisi*, . Malezya üniversitesi, 2008.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- el-Diohaji, Saeed. *Musul Camileri*. Lübnan: Daru'l-Arabiyyeli'l-Mevsuat, 2014.
- el-Hilâli, Abdurrezzak. *Mücemu'l-Irak*. Bağdat, 1/ 220: Necâh Matbaası, 1953.
- el-Himyeri, Muhemmed bin el-Munim. *er-Revzü'l-Mu'tar fî Haberi'l-Aktar*. Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 1984.
- el-Hudayrî, Suyuti Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Müessesetü'r-Risale, 2008.
- el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *et-Terâtîbü'l-idâriyye*. Beyrut: y.y., 1996.

- el-Kübeysi, Muhammed Ubeyd Abdullah. *Ahkâmü'l-Vakıf fî ş-Şeriatı İslamiyye*. Bağdat: Matbaatü'l-İrşad, 1977.
- el-Useyrî, Ahmed Mâmûr. *Mûcezu't-Târih'l-İslâmi Münzü Ahdi Adem İlâ Asrina'l-Hâdir*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1996.
- en-Nîsâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'lİlmiyye, 1990.
- Erdoğan, Mehmet. *“İbn Mesud'dan Ebu Hanife'ye Rey Mektebi”*. Bursa: Kurav Yayınlar, 2005.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Ertem, Adnan. *Osmanlıdan Günümüze Vakıflar*. Vakıflar Dergisi 36/35-47, 2011.
- es-Sakkar, Sami b. Seyyid Hammas. *“Erbil”*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, : TDV Yayınları, 1995.
- et-Talib, İmâdüddin Halîl. *“Irak”*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/87-91. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- ez-Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Marifetü Kurrai'l-Kibâr ala Tabakâti ve'l-Âsar*. thk. Şuayb Arnavud ve Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale , 1988.
- Ez-Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lami'n-Nübela*. Beyrut: Daru'l-Efri'd-Devliyye, 2004.
- ez-Zemahşerî, Ebî'l-Kasım Mahmûd. *el-Keşşâf an Hakâiku Gavâmıd't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhu't-Te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997.
- Fahri Unan. *“Osmanlılarda Medrese Eğitimi”*. Osmanlı Tarih Ansiklopedisi 5/395, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Fırat, Yavuz. *“Kıraât ilmi ve Tarikler”*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 29/2 , 2011.
- Gelişli, Yücel. *Osmanlı ilk Öğretim Kurumları Sıbyan Mektepleri(Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*. Türkler Ansiklopedisi, 15/38. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gökalp, Hüseyin. *Irak'ın Fethi ve İslamlaşma Süreci*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Gözütok, Şakir. *H. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Hamed, Tefik Sadık. *Arami Dilan*. Erbil: Nuru'l-Hikme Vakfı Yayınları, 2022.

- Hamidullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerim Tarihi Çev. Salih Tuğ*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- . *Mecmuatu el-Vesaiki's-Siyasiyye Li'l Ahdi'n-Nebevvi ve'l-Hilafeti'r-Raşıde*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 1985.
- Hatemi, Hüsrev. *Darü'l-Fünûn ve Darü's-Şîfa*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Hâtır, Muhammed Ahmed. *Kırâat-i Abdullah b. Mes'ûd*. Kâhire: Dârü'l-İ'tisam, 1990.
- Henari, Muvaffak Hüseyin. *Programi Perwerdeyi u rewlennbiri newcîwanan*. Erbil: Nuru'l Hikme Vakfı Yayınları, 2023.
- Hilmi, Refik. *Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi*. İstanbul: Nûjen Yayıncılık, 1995.
- Hızlı, Mefali. *Osmanlı Klasik Döneminde Medrese*. Ankara: Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları 11/209, 1999.
- Hocazade, Ahmed Hilmi. *Ravzat'ül-Kurra ve Tarih-i Kur'ân-ı Kerim*. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1959.
- Hüseyin Ali ed-Dâkûkî. *"Hîre", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 18/122-124, 1998.
- Hüseyin, Fethi Kadir. *Kuzey Irak'ta Kur'ân Eğitim Merkezleri ve Davetçi Yetiştirmede Roller Erbil Örneği*. Zaho: Zaho Üniversitesi, İnsan Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, , 2022.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- İbn Cezeri, Muhammed bin Muhammed. *Müncidü'l mukriîn ve mürşidü't-Talibîn*. thk. Abdulhayy el -Fermavî. Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1977.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş. Dimeşk: Dârü Ya'reb, 2004.
- İbn İshak, Muhammed bin İshak bin Yesar el-Muttalibî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kesir, İmaduddin Ebu'l Fida İsmail. *Kur'ân'ın Faziletleri* . Çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Türdav Yayınları, 1978.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sâdır, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî Muhammed. *et-Tabakatü'l-Kübra*. nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadr, 1968.

- İbnü'l Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî,. *el-Kamil fi't-Tarih*. Beyrut: bsz, 1970.
- İbnü'l esir, İzzuddin,. *Üsdü'l-Gabe fi ma'rifeti's-Sahabe*., nşr. C.J. Tonberg, Beyrut: y.y, 1979.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr* . Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- . *Ğayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurrâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1974.
- . *Ğayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurrâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1974.
- İmad Abdülselem Rauf. *Osmanlı Döneminde Musul*. Necef: Necef Edebiyat Fakültesi, 1975.
- İnan, Ayşe Afet. *Kayseri'de Gevher Nesibe Şifaiyesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1969.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese", , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec. *el-Eğânî* 1/340. thk. İhsân Abbas-İbrâhîm es-Seâfin-Bekir 'Abbâs. Beyrut: Dar-ı Sâder, 2002.
- İsmail. *Ulma ve Medaris fi Erbil*. Musul: Zehraü'l-Hadis matbaası, 1984.
- Karaçam, İsmail. *Kıraât İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraâtlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Kemal, Cemal. *Birinci DÜnya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*. Atatürk Yolu Dergisi, 10/661, 2006.
- Köse, Murtaza. "Tabiun Fukahasından Basralı Fakih Katade b. Diâme". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14/226, 2009.
- Kur'an Yolu. Erişim 30 Ocak 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>. tarih yok.
- Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969.
- Küpelî, Özer. "Irak-ı Arap'ta Osmanlı--Safevi Mücadelesi". *History Studies uluslar Arası Tarih Dergisi*, 2/231, 2010.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Mihoyan, Şakirê xıdoyê. *İki Savaş Arasında Irak'ta Kürt Sorunu* . Uppsala: Jina Nû Yayınları, 1990.
- Muhammed Hasen Cebel. *Vesakatü Nakli'n-Nassi'l-Kur'âniyye*. Kâhire: Dâru's-Sahâbe lit-Turâs, , 2001.

- Muhammed, Dilshad Fadel. *Osmanlı Devleti'nde Musul Vilayeti (1878-1918)* . Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Naskali, Esko. “Sasaniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Neccâr, Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîbü'l-Bağdadî Ebu Bekir b. *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdad) ve zeylûhu ve-lmüstefâd*. Bağdat: Dâru'l-Garb el-İslami, 2001.
- Oliver, Antoine. *Olivi'nin Irak Yolculuğu 1794-1796*. çev. Youssef Hotbi (Bağdat: el-Mecma el-İlmi el-İraki, Bağdat: el-Mecma el-İlmi el-İraki, 1988.
- Öğmüş, Harun. “Kur'an'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklıklarının Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/2 (2010), 5-26.
- Öke, Mim Kemal. *Musul Kürdistan Sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Öngör, Sami. *Coğrafya Sözlüğü* . İstanbul: Maarif Basımevi, 1959.
- Öymen, Hıfzırrahman R. “İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I”. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1963.
- Özkan, Şerife. “Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi”. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 2/436, 1993.
- Pakdil, Ramazan. *Talim Tecvid ve Kıraât*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Resul, İ. *Erbil Dirase Tarihiye fi'l-Fikri ve's-Siyasi (1939 – 1958)* . Süleymaniye: Binayi Matbaası, 2005.
- Robert Mantran. “Irak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/91. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Salih, Alan Maarouf. “Osmanlı Dönemi Irak'ta Arap Şiiri 1850-1918”. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyet Tarihi* . İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- Sehavi, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-Muğîs*. Lübnan: Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1982.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Türk Dış Politikasının Analizi* . İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- Söylemez, M. Mahfuz. “Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi Küfe örneği”. Çorum: Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/3, 2003.

- Şahin, Davut. “Hz. Ömer’in Kur’ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi”. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013.
- Taberi, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir. *Tarihü’r-Rusûl ve’l-Mülûk*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- Taşkın, Ünal. “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/3 (Mart, Nisan, Mayıs), 350. 2008.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhü’s-Se’âde ve Misbâhü’s-Siyâde fî Mevdû’âtı’l-Ulûm*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre bin Mûsâ bin Dahhâk es-Sülemî. *es-Sünen*. thk. İbrahim Utve Mısır: Şirketu Mektebi ve Matbaa’ti Mustafa el-Babî el-Halebi, 1975.
- Tok, Fatih. “Ebû Hanîfe’nin Kur’ân Kıraâtlerine Yaklaşımı”,. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/6, 2017.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1991.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2013.
- . *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.
- Vâkidi, Muhammed b. Ömer Ebû Abdillâh. *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: y.y, 1989.
- werte, Ahmet Abdullah. *Perwerde’i Rênwên bû roli Musluman*. Erbil: Nuru’l Hikme Vakfı Yayınları,, 2022.
- Yakût b. Abdullah el-hamevî. *Mu’cemu’l-büldan*,. nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, Beyrut: thz, 1997.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1988.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İBRAHİM ÇİÇEK
Uyruğu : TC

EĞİTİM

Derece	Adı	Bitirme Yılı
Üniversite	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İLİTAM)	2019
Yüksek Lisans	Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	2024
Doktora		

İŞ DENEYİMLERİ

Kurum	Görevi	Yıl
Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip	2016

UZMANLIK ALANI

YABANCI DİLLER Arapça

YAYINLAR